

কবিতা
কেনেকৈ
লিখোঁ

বাজীর বকরা

কবিতা কেনেকৈ লিখোঁ

বাজীর বক্সা

Kabitā kenekoi likhō

A collection of articles on poetry by Rajeev Baruah and published by
Purbayon Publication, Panbazar, Guwahati-781001

First Edition : November, 2021

Price ₹ : 150.00

ISBN : 978-93-90919-98-7

কবিতা কেনেকৈ লিখোঁ

প্রথম প্রকাশ : নৱেম্বৰ, ২০২১

মূল্য : ১৫০.০০ টকা

© গ্রন্থস্বত্ব : বাজীৰ বৰুৱা

প্রচ্ছদ ফটোগ্রাফ, গ্রাফিক্স
আৰু অন্তর্ভাগৰ অংগসজ্জা
কুশল দত্ত

প্রকাশক

পূৰ্বায়ণ প্ৰকাশন

যশোৱন্ত পথ, পাণবজাৰ আদৰ্শ প্ৰাথমিক বিদ্যালয়ৰ সমীপত

পাণবজাৰ, গুৱাহাটী-১

Website : www.purbayonpublication.com

Email : purbayonindia21@gmail.com

+৯১ ৯৮৬৪৪ ২২১৫৭

উছৰ্গা

উঠি অহা প্ৰজন্মৰ প্ৰতিজন কবিৰ হাতত

প্ৰাক-কথন

সূচী

‘মই কবিতা কেনেকৈ লিখোঁ’— এই শীৰ্ষক এলানি লেখা লিখিছিলোঁ। ফে’চবুকত। ঘাইকৈ কবিতাৰ ন-শিকাৰসকলৰ বাবে। তাকে পঢ়ি কেইবাগৰাকী সুহাদে বস পোৱা বুলি জনাই কিতাপ আকাৰে পাবলৈ বাঞ্ছা কৰিলে। এই পুথিখনৰ আঁৰত আছে তেওঁলোকৰ আগ্ৰহ।

দ্বিতীয়তে, বিভিন্ন সময় আৰু উপলক্ষত লিখা কবি আৰু কবিতা বিষয়ক লেখা কিছুমান কাকত-আলোচনীৰ পাতত সিঁচৰতি হৈ আছিল। সেইবোৰ গোটাই-পিতাই থোৱাৰ ইচ্ছায়ো এই পুথিখনৰ কামত আগবঢ়াত সহায় কৰিলে।

অনুজ কবি-বন্ধু কুশল দত্তৰ প্ৰতি কৃতজ্ঞ। ‘পূৰ্বায়ণ’ৰ প্ৰতিও কৃতজ্ঞতা।

ৰাজীৱ বৰুৱা

প্ৰত্যয় নিলয়, সাংবাদিক ক’লনী, জনকপুৰ,
কাহিলিপাৰা, গুৱাহাটী - ১৯

কবিতা কেনেকৈ লিখোঁ	০৭
কবি-সংগ	৩১
কল্পনা, কবিতা, ৰেডিঅ’, বিজ্ঞান ইত্যাদি	৩৩
কবিতা আৰু বিজ্ঞান : সাদৃশ্য সন্ধান	৩৮
কবি আৰু ৰাজনীতিবিদ : সাদৃশ্য সন্ধান	৪২
কবিতাৰ হাতেখড়ি আৰু ৰিল্কেৰ উপদেশ	৪৫
এটি চিনাকি পৰ্ব আৰু আকাশ	৫০
কবিতাত নিকৃষ্ট সংবাদৰ স্থান নাই : সুভাষ মুখোপাধ্যায়	৫৩
কবিতাৰ কিছুমান ৰ’দালি মুহূৰ্ত	৫৭
কবি প্ৰণতি	৬১
প্ৰথম দেখা— সেই হেমন্তৰ সন্ধ্যা	৬৪
সখিয়তী ৰ’দৰ মৰম	৬৮
কবিতাৰ বাবে অলপ গদ্য	৭২
অষ্টাভিঅ’ পাজ : এক নিৰ্দোষ জীৱন বিচাৰি তেওঁ গ’লগৈ	৭৫
এগৰাকী দেশান্তৰী কবিৰ মাতৃভাষাপ্ৰীতি	৭৯
প্ৰতি-কবি নিকানোৰ পাৰৰা	৮৯
চহা জীৱনৰ মনোৰম চিত্ৰকৰ শ্বেইমাছ হীনি	৯৭

Blank

কবিতা কেনেকৈ লিখোঁ

কবিতা কেনেকৈ লিখোঁ, যিমান পাৰি সহজকৈ ক'ম। তাৰ আগতে কৈ লওঁ : কবিতা দীক্ষিত পাঠকে (এজন হ'লেও) পঢ়িব বুলি লিখোঁ। লিখাৰ উদ্দেশ্য মোৰ আত্মপ্ৰচাৰ? মানুহে মোক চিনি পাওক? এওঁ লিখে— এই কল্পনা-কৰ্ম মই আজি প্ৰায় ৪৫ বছৰ ধৰি কৰি আহিছোঁ। মই বন্ধৰ দিনা লিখোঁ (Holiday writer)। কবিতা লিখোঁ বুলি যেতিয়া পাহৰি যাওঁ, তেতিয়াই পিছৰ কবিতাটো লিখিবলৈ বহোঁ। কবিতা এটা লিখিবলৈ বহিলে প্ৰথমে মোক জোকৰি যোৱা বা মনত গভীৰ অভিঘাত সৃষ্টি কৰা ঘটনা, দৃশ্য বা মুহূৰ্তবোৰৰ কথা যথাসাধ্য মনঃসংযোগেৰে ভাবোঁ। কবিতা কোনো কোনো মুহূৰ্তৰ উপাৰ্জন। এইবোৰৰ বেছিভাগ যেতিয়াই দেখোঁ তেতিয়াই বহীত টুকিও থওঁ। এইবাবে প্ৰায়বোৰ কবিতাৰে প্ৰথম খচৰা মনৰ ভিতৰতে চলে।

ঘাইকৈ মানুহৰ জীৱন-জিজ্ঞাসা, জন্ম-মৃত্যু, মানুহৰ সম্ভাৱনা, বিপৰ্য্যয়, তথাকথিত আধুনিকতাৰ চাপত মানৱীয় প্ৰমূল্যৰ ক্ষীয়মাণ ৰূপ, তাত দেখা বৈপৰীত্য আৰু স্ববিৰোধিতা— এই কথাবোৰ মই কৌতূহলেৰে চাওঁ। তেনে ঘটনা-দৃশ্যই মোৰ মন টানি নিয়ে। এইবোৰ দেখিলে লগে লগে টুকি থওঁ। নহ'লে পাছত পাহৰোঁ। টুকি নোথোৱা দোষত বহুত সমল হেৰুৱালোঁ। অৱশ্যে হাতৰপৰা পলাই যোৱা মাছটো সদায় ডাঙৰ। কিন্তু পৰ্য্যটকৰ দৰে কোনো দৃশ্য বা ঘটনা বৰ্ণনা কৰা মোৰ কাম নহয়। কবিতা সন্নিহিত বাস্তৱৰ ছব্ব বৰ্ণনা নহয়। তেনে লেখা প্ৰপাগাণ্ডাহে হ'ব। এই কাম সংবাদসেৱীৰ। তাক কবিতা কৰিবলৈ মই কল্পনা কৰ্ম কৰিব লাগিব। অৰ্থাৎ তাত কবিতাৰ অলংকাৰ আদি প্ৰয়োগ কৰি আঁৰ কাপোৰ

এখন তৰিব লাগে । কিন্তু মই কবিতাক এগালমান অলংকাৰ পিন্ধাব নিবিচাৰোঁ । এজোপা গোলাপ ফুলত কিমান পানী লাগে এই অনুপাতটো অভিজ্ঞতাৰপৰা শিকিছোঁ । কবিতাক মই ৰড্‌ছৰ্থ, স্পেণ্ডাৰ বা নেৰুডাই কোৱাৰ দৰে কথিত ভাষাৰ ওচৰ চপাই আনিব বিচাৰোঁ ।

এজন ফৰাচী ঔপন্যাসিক আছিল । জৰ্জ চিমেনো । কিবা লেখাৰ আগতে তেওঁ সদায় ব্লাডপ্ৰেছাৰ পৰীক্ষা কৰাই লৈছিল । তাৰ পাছত ঘৰৰ দুৱাৰ বন্ধ কৰি টেলিফোনটো নমাই থৈ লিখিবলৈ বহিছিল । ময়ো অকলে নিৰলাত বহি লিখোঁ । লিখি থাকোঁতে কোনোবাই দেখিলে লাজ লাজ লাগে । কাৰণ তেতিয়া মই 'মই' হৈ নাথাকোঁ । নিজকেই অচিনাকি যেন লাগে । প্ৰথমে মনলে 'আহে সজীৱ স্মৃতিবোৰ । কল্পনা-কৰ্ম আমাৰ স্মৃতিৰে কচৰং মাত্ৰ । দ্বিতীয় খচৰাটো কৰোঁ । মোৰ ভিতৰৰ সমালোচকজনক দেখুৱাই লওঁ । তেওঁ নামঞ্জৰ কৰিলে ফালি পেলাই দিওঁ । আকৌ লিখিবলৈ লওঁ নতুনকৈ । কবিতাটোত নিজকে উন্মুক্ত কৰি দিওঁ । তাৰপাছত কিছু দুৰৰপৰা চাই থাকোঁ । পৰিমাৰ্জন কৰোঁ । কেতিয়াবা একাধিকবাৰ । তাৰ পাছত 'কবিতা'টো উচ্চৰণ কৰি পঢ়ি চাওঁ । এইদৰে পঢ়িলে অন্য পাঠকৰ দৃষ্টিৰে পঢ়া যেন লাগে । অনুভূতি, সংবেদন আৰু অভিজ্ঞতা— মোৰ মূলধন । মোৰ অনুভূতিয়ে অকলে একো কৰিব নোৱাৰে যদিহে মোৰ অভিজ্ঞতা নাথাকে । এই কাৰণে ৰিঙ্কেই কৈছিল— verses are experiences । কবি অভিজ্ঞতাৰ উপভোক্তা । অভিজ্ঞতা কবিক লাগিবই । ৰিঙ্কেই কবিক নানান দেশ-গাঁও-চহৰ ফুৰি অভিজ্ঞতা গোটাৰলৈ কৈছিল । নেৰুডাই কৈছিল— পথেই কবিৰ ধৰ্ম । মই সেয়ে অভিজ্ঞতা গোটাৰলৈ ভ্ৰমণ কৰোঁ । কিতাপত যিহেতু মানুহৰ অভিজ্ঞতাবোৰ থূপ খাই থাকে, সেয়ে কিতাপ পঢ়োঁ । কাৰণ সকলো অভিজ্ঞতা নিজে অৰ্জা সম্ভৱ নহয় । কিছুমান কবিয়ে একেটা কবিতাকে লিখি থাকে । এই দিশত মই সাৱধান, যাতে পুনৰাবৃত্তি নহয় । ৰবাৰ্ট ফ্ৰষ্টে কোৱাৰ দৰে মই ভাবোঁ কবিসকলে কিবা এটা ধুনীয়াকৈ কৰিবলৈ শিকি তাৰপৰা আঁতৰি অহা উচিত । ইয়াকে আমি পৰ্বাস্তৰ বুলি কওঁ নেকি ? কবি ফেইজ আহমেদ ফেইজৰ এই কথাষাৰ ইয়াত প্ৰাসংগিক হ'ব বুলি তুলি দিছোঁ : "I don't really know how one writes. Sometimes while reading a book, a phrase or sentence or an image or a rhyme sticks in mind, and ultimately, ends up in a poem."

এবাৰ ন'বেল বঁটা বিজয়ী ফৰাচী কবি ছেণ্ট জন পেৰ্চ আমেৰিকালৈ যোৱাত

তেওঁক মহান বিজ্ঞানী আইনষ্টাইনে নিমন্ত্ৰণ কৰিলে । কথা প্ৰসংগত বিজ্ঞানীগৰাকীয়ে কবিক সুধিলে : আপুনি কবিতা কেনেকৈ লিখে ? কবিয়ে উত্তৰ দিলে : স্বজ্ঞাৰে (by intuition) । আইনষ্টাইনে মুঞ্চচিন্তে কলে : আমি বিজ্ঞানীসকলেও একেধৰণৰ কামকে কৰোঁ । আৰম্ভণিতে সকলোবিলাক কল্পনা । উল্লেখযোগ্য যে পেৰ্চ প্ৰসংগত কবি অৰ্জিৎ বৰুৱাই কৈছিল : কবিতা যদি শব্দৰ সম্ভাৱনাৰ সন্ধান, তেন্তে পেৰ্চ শব্দৰ শ্ৰেষ্ঠ সন্ধানকাৰীসকলৰ এজন । উচ্চ কল্পচিত্ৰমালাৰ ৰচোঁতা হিচাপে তেওঁ বৰ ওখ কবি । বৰুৱাই পেৰ্চৰ কবিতা মূল ফৰাচীৰপৰা অসমীয়ালৈও ভাঙিছিল । মানৱ মনস্তত্ত্ব মূলতঃ নিৰ্মাণ হৈছে দুই প্ৰধান আধাৰেৰে : স্মৃতি আৰু কল্পনা । কল্পনা প্ৰসংগত মনলে 'আহে Shakespeare-ৰ *Mid Summer Night's Dream* নাটকখনৰ এটা সংলাপ, "উন্মাদ, প্ৰেমিক আৰু কবি কল্পনাৰ ধনী ।" কল্পনা আৰু কবিতা যেন মাতৃ আৰু তেওঁৰ দুহিতা । মই মোৰ ইন্দ্ৰিয়ই ঢুকি পোৱা সকলো জড় আৰু জঙ্গম বস্তুকে কবিতাৰ ৰূপ দিব বিচাৰোঁ । দিছোঁও, যেনে— কাঠৰ টুল, পিঁয়াজ, জোতাযোৰ, পুখুৰী আদি । শুভ-অশুভ, সুন্দৰ-অসুন্দৰ সকলোতে মই বিচৰণ কৰি অৰ্থ-অনৰ্থ (আপাত দৃষ্টিত)ৰ বিনিৰ্মাণ কৰিব বিচাৰোঁ । শংকৰ গুৰুজনাই তেতিয়াই কৈছিল, "নীচত সাধুত যাৰ ভৈল এক জ্ঞান ।" ৰসময় অনুভূতিক ঘনীভূত ৰূপ দিয়াৰ লগতে শৈল্পিক প্ৰাবল্য দিয়াৰ চেষ্টা কৰোঁ ।

কবিতা এটা লিখি থাকোঁতে গভীৰ মনোনিৱেশ কৰাৰ চেষ্টা কৰোঁ । শাৰী পাতি অহা স্মৃতি (অভিজ্ঞতা) আৰু গভীৰ ভাব-অনুভূতিৰ ৰসায়নত মনোজগত তন্ময় হৈ পৰে । মনে প্ৰসৱ কৰে বোধ । মনৰ এই অৱস্থাৰ প্ৰকাশ কৰিবলৈ বাহক কৰি লওঁ শব্দক । বোধ বা বিষয়ে নিজে বাছি লয় আংগিক । কেতিয়াবা কিছুমান শাৰী ক'ব নোৱাৰাকৈয়ে আহি যায় । পাছত নিজৰে আচৰিত লাগে । মই কেনেকৈ লিখিলোঁ ? লিখি থাকোঁতে এমিলি ডিকিনছনৰ এইষাৰ কথাই মোক বৰ সহায় কৰে— "Tell all the truth but tell it slant." ঠিক ঘৰ এটা সজাৰ দৰে । ঘৰটো সজাৰ পাছতহে ক'ব পাৰি কেনে হ'ল । কবিতাটো লিখি শেষ কৰোঁ— কিন্তু একো নহয়গৈ, অতৃপ্তি জাগে সদায় । সদায়ে ভাবোঁ এইটো এটা ভাল কবিতা হ'বগৈ— পাছত কিন্তু সদা অতৃপ্তিৰ ভাবে পীড়া কৰে ।

টিম ৰাইচ নামৰ এজন ইংৰাজ গীতিকাৰ-কবি আছিল । তেওঁক পৃথিৱীৰ নিকৃষ্টতম কবি বুলি অভিহিত কৰোঁতে তেওঁ কৈছিল : "Could you tell me who the second worst is, so I have got something to aim at."

কেতিয়াবা ময়ো ভাবোঁ এনেকৈ। অহাবাৰ 'second worst' কবিতাটো লিখিবলৈ চেষ্টা কৰিম। কিন্তু মোৰ দৰে লিখিম। মোৰ অভিজ্ঞতাক নতুন ধৰণে ক'ম। মোৰ শৈলীৰে লিখিম। আনিম নতুন ইংগিতময়তা, নতুন অনুৰাগ, শব্দশিল্প। প্ৰয়োগ কৰি কৰি ক্ষয় যোৱা চোবা (cliche) শব্দবোৰ বৰ্জন কৰিম। একো চিন্তা-চৰ্চা নকৰা, কৰিব নোৱৰা পটুৱৈক আকৰ্ষিত কৰাৰ বাবেই মোৰ কবিতাক বজাৰৰ পণ্য হ'বলৈ নিদিওঁ। "watering down of style and content can only mean cultural suicide." কবিতাত বৌদ্ধিকতা কৰাও মোৰ উদ্দেশ্য নহয়। হৃদয়, মন, মগজু এই তিনিটাৰ বাবে মই লিখিবলৈ চেষ্টা কৰি আছোঁ। এই দিশত লৰকাই এখন ৰচনাত (Theory and Function of the Duende) সুন্দৰকৈ কৈছে, "Very often intellect is poetry's enemy because it is too much given to imitation, because it lifts the poet to a throne of sharp edges and makes him oblivious of the fact that he may suddenly be devoured by ants, or a great arsenic lobster may fall on his head." অনুৰাগৰ দিন : সম্প্ৰতি বিশ্বৰ কবিতাত আকৌ ঘূৰি আহিছে। ৰুছ কবি Voznesensky-এ ক'ব দৰে, "Rhyme has become boring. In poetry the future lies with the ability to associate." চিৰাচৰিত ছন্দোবদ্ধ কবিতা আমনিদায়ক হৈ উঠিছে আৰু কবিতাৰ ভৱিষ্যৎ নিৰ্ভৰ কৰিছে অনুৰাগকৰণত।

কবিতাৰ জন্ম ক'ত কেতিয়া হৈছিল? মোৰ বিশ্বাস : নৈ-বিল-হাবিত আহাৰ বিচাৰি চিকাৰ কৰি ফুৰোঁতে আদিম মানৱে নিশ্চয় এদিন নৈ-বিলৰ স্বচ্ছ পানীত নিজকে দেখা পাইছিল আৰু কবিতাৰ জন্ম হৈছিল তেতিয়াই। সেই তেতিয়াৰপৰাই মানুহ যুগপৎ এটা চিত্ৰকল্প আৰু চিত্ৰকল্পৰ স্ৰষ্টা। এইবাবে মোৰ একান্ত বিশ্বাস, মানুহৰ সমানেই হ'ব কবিতাৰ আয়ু আৰু কল্পনা তাৰ কেঁচামাল। আদিম মানুহে কবিতাৰ দৰে স্বচ্ছ পানীত নিজকে দেখিছিল। স্বাভাৱিকভাৱে। কোৱা হয়, গছলৈ যেনেকৈ কুঁহিপাত আহে, কবিতাও তেনেকৈ আহে। কিন্তু সদায় আহেনে? নাহে। সন্তান জন্ম দিয়া এটা স্বাভাৱিক (natural) কৰ্ম। কিন্তু এতিয়া কিমান সন্তানক স্বাভাৱিকভাৱে জন্ম হ'বলৈ দিয়া হয়? চিজাৰিয়ানৰ সংখ্যাই অধিক। কবিতাৰো চিজাৰিয়ান হয়। বহুতে স্বাভাৱিক (স্বতঃস্ফূৰ্ত) আৰু চিজাৰিয়ান (নিৰ্মাণ) দুয়োটাতে বিশ্বাস কৰে। ময়ো। অৱশ্যে নিজে কেতিয়াও জোৰ কৰি কবিতা লিখা নাই। নিলিখোঁ। এটা কবিতাৰ বাবে কেতিয়াবা চাৰি-পাঁচ মাহ ৰ'ব লগা হয়। কবিতা

লিখাৰ যি যাতনা বা পীড়া (pang) বহুতে ৰ'ব নোখোজে বা নুবুজে। (আমি জেনে সূনে কৰেছি বিষ পান।) কবিয়ে বৰণ কৰি ল'ব লাগে বেদনা। যিসকলে এই বেদনা সৰহকাল সহি থাকিব নোৱাৰে তেওঁলোকে জোৰ কৰি কবিতা ভূমিষ্ঠ কৰে। কেতিয়াবা কাৰোবাৰ দাবী-ফৰমাছৰ বাবেও তেনে কামৰ বাবে প্ৰৰোচিত হয়। তেতিয়া প্ৰায়ে কবিতাৰ মানৰ সৈতে আপোচ হয়।

ষ্ট্ৰিফেন স্পেণ্ডাৰে কবিতা সৃষ্টিত তনন (tension)-ৰ প্ৰয়োজনৰ কথা কৈছিল। ময়ো উপলব্ধি কৰোঁ তনন লাগে। অভিজ্ঞ কবিতা লিখোঁতাই তননহীন হৈ স্বচ্ছন্দে কবিতা লিখে। তনন হ'ল কবিতা লিখোঁতে কবিয়ে ভাষা আৰু আঙ্গিকৰ লগত কৰিব লগা হোৱা যুঁজখন। তননৰ প্ৰসংগত ক'বাত কিবা এটা কথা পঢ়া মনত পৰিছে। টোকাবহীত বিচাৰি চালোঁ। পালো— এবাৰ কাৰ্লাইলে কবি টেনিছনৰ প্ৰসংগত কৈছিল, "আলফ্ৰেডে সদায় তেওঁৰ সৈতে অলপ বেমেজালি (chaos) কঢ়িয়াই লৈ ফুৰে। পাছত তাকে কবিতাত সু-শৃংখল ৰূপ দিয়ে।" হয়। কবিতাৰ বীজবোৰ, মানে বোধবোৰ কবিয়ে চিনা-অচিনা, লক্ষিত-অলক্ষিত, সুন্দৰ-অসুন্দৰ, দৃশ্য-অদৃশ্য, শ্ৰুত-অশ্ৰুত সকলোৰেপৰা আহৰণ কৰি লৈ ফুৰিব লাগিব। এইবাবেই কবি ৰিঙ্কেৰ ভাষাত "Bees of the invisible"। প্ৰতিগৰাকী কবিৰে সৰহ কবিতা লিখিব লগা নাথাকে। হৰ্হে লুই বৰ্হেছে কৈছিল, এজন কবিৰ সম্ভৱতঃ পাঁচ বা ছটাহে কবিতা লিখিব লগা থাকে। আনহাতে, গোটেই জীৱন ধৰি এটা কবিতাকে লিখি আছোঁ বুলি কোৱা বহু সৃজনক্ষম (prolific) কবি জয়ন্তদা (মহাপাত্ৰ)ৰ কথা সুকীয়া। তেওঁ কেতিয়াবা দৈনিক কাকতৰ বাতৰিকো কবিতাৰ সমল কৰি লৈছে। পিছে তেওঁ নিজেই কৈছে যে তেওঁৰ কবিতাবোৰৰ চাৰি পাঁচটাহে কবিতা নামৰ লায়ক। মই ভাবোঁ যোৱা ৪৫ বছৰত মই লিখা প্ৰায় হাজাৰ (কবিতা)ৰ মাত্ৰ দুটামানতহে কবিতাৰ নাম-নাচ আভাস আছে। তাৰ পাছতো কবিতা লিখি থকাৰ ধৃষ্টতা কৰি আছোঁ! লিখি থাকিম নে কাপ সামৰি থ'ম? হেমলেটীয় দ্বন্দ্ব!

কবিতা লিখাৰ বাবে আয়োজন মই নকৰা নহয়। সৰুৰেপৰাই কৰিছিলোঁ। দেউতাই কবিতা লিখিছিল ইংৰাজী ভাষাত (*A few dew drops*, 1990)। মোৰ কবিতাত দেউতাই এডোখৰ ডাঙৰ ঠাই অধিকাৰ কৰি আছে। দেউতাই কৈছিল :

লিখিবলৈ হ'লে তই পঢ়িবই লাগিব।

মই ক'লোঁ : একো বুজি নাপাওঁ।

বুজি নাপালেও পঢ়িব। এদিন দেখিবি বুজি পোৱা হৈছ।

স্কুলৰ শিক্ষক দেউতাৰ কথাবোৰ সাঁচা হ'ল। পাছত দেউতাই কোৱাতকৈও এখোপ আগবাঢ়িলোঁ। কবিতা বুজি পোৱাৰ আগতে অনুভৱ কৰিবলৈ শিকিলোঁ। আমাৰ মাতৃভাষাৰ ভাল ভাল কবিতাবোৰ পঢ়িবলৈ ল'লোঁ। পঞ্চম মানত *প্ৰকাশ* আলোচনীখন পঢ়িবলৈ পালোঁ। স্কুলতে পঠন অভ্যাস গঢ়ি উঠিল। পঠনে মোৰ কল্পনাত 'ফু' দিলে। অসমীয়া ভাষাক প্ৰাণাধিক ভালপাওঁ। এই ভাষাটো ইমান কবিতাময়! কিমান চহকী! যথা—

“মাখিৰ মূৰ কাটি ঢোলটি সজিলোঁ,
পৰৱৰাৰ ছালেৰে চালোঁ
জেলুকৰ ছালেৰে বৰটি সাজিলোঁ
ফৰিঙৰ ঠেঙৰে বালোঁ।”

আমাৰ অনামী চহা কবিৰ কি মনোৰম সৃষ্টি! মনত পেলাই দিয়ে Surrealism only matters if it is real. ফৰিঙৰ ঠেং সাঁচাই ঢোলৰ মাৰিহে যেন!

আৰু সেই অনুপ্ৰাস—

“চিৰিপ্ চিৰিপ্কে কাপোৰ ধুই আছিল
চিৰি লুইতলৈ চাই।” কি সুন্দৰ!

ভাষাটো শিকিবলৈ আৰু ইয়াৰ কালিকাবোৰ বুজিবলৈ যত্ন কৰিলোঁ। শিকিলোঁ আমাৰ জতুৱা ঠাঁচ, যোজনা, প্ৰবচন, খণ্ডবাক্যবোৰ (কেৱল 'হাত'ক লৈয়ে ৫৬টা খণ্ডবাক্য পাইছোঁ)। কবিতাত এটা ভাষাই পূৰ্ণতম প্ৰকাশিকা শক্তি লাভ কৰে। অতএব, ফুটবলৰ পাছতে কবিতাৰ সৈতে মোৰ ঘোৰ প্ৰেম হৈছিল। কলেজত কবিতা চৰ্চাত ধৰিলোঁ। নীলমণি ফুকন ছাৰৰ কবিতাবোৰৰ পিছতে গুৰুজনাৰ কীৰ্তন পুথিখন ভালকৈ পঢ়িলোঁ। ইংৰাজী সাহিত্যৰ ছাত্ৰ হিচাপে বহুতো দেশী-বিদেশী কবি-লেখকৰ কবিতা বস আহৰণৰ প্ৰয়াস কৰিলোঁ। কাৰণ কবিতা লিখিবলৈ মোক অভিজ্ঞতা লাগে। নিজে সকলো অৰ্জা সম্ভৱ নহয়। গতিকে কিতাপ আৰু ভ্ৰমণ মোৰ আশ্ৰয়।

আমাৰ শংকৰ গুৰুজনাৰ “দাতাত চোৰত যেন দৃষ্টি এক তুল”ৰ দৃষ্টি অস্ট্ৰাভিয়া' পাজৰ কবিতাত দেখি বৰ গৰ্ব অনুভৱ কৰোঁ। গুৰুজনা কিমান আগবাঢ়া আছিল! অজিৎ বৰুৱাই কোৱা সমুদায় দৃষ্টিকোণৰ পৰিচয় শংকৰদেৱৰ সাহিত্যত উপস্থিত। কবিয়ে কল্পনা শক্তিয়ে ওলাই গৈ আনৰ মনোজগতত বা বস্তুজগতত

প্ৰৱেশ কৰিব লাগে। এই দিশৰপৰা কাব্যবস্তুৰ কোনো সীমাবদ্ধতা নাই। সৰগলৈ যায়, নৰকলৈও যায়, কবিৰ দৃষ্টি। বিভিন্ন কবিৰপৰা মই কিবাকিবি শিকিছোঁ। যেনে ধৰক— পাঠ্যপুথিকপে পঢ়াৰ উপৰি জন ডানৰ কবিতা ভালকৈ পঢ়িবলৈ চেষ্টা কৰিছিলোঁ, কিদৰে বিমূৰ্ত চিন্তাৰ বিস্তাৰ ঘটাব পাৰি। টি এছ এলিয়টৰ কাব্যভাষা, কালিদাসৰ উপমা, জাপানী কবিতাৰ মিতভাষ, জীৱনানন্দ দাশৰ কবিতাৰ চিত্ৰকল্পৰ প্ৰতিমাৰণ, গাৰ্থিয়া লৰকাৰ লৌকিক অভিব্যক্তি, নেৰুডাৰ তেজস্বিতা (Neruda closer to blood than ink — লৰকা) আৰু সৰল প্ৰকাশ ৰীতি, চীনা কবিতাৰ অভিব্যক্তিৰ সবলতা আৰু ইংগিতময়তা, লাফেগৰ পৰিহাস, চাপাৰ্ডি জ'ক' দাম'ন'ৰ কল্পনাৰ দীপ্তি, নীলমণি ফুকনৰ অন্বেষণ আৰু সমাহিত বাকভংগী, জয়ন্ত মহাপাত্ৰৰ আনুভূতিক গাঢ়তা, অজিৎ বৰুৱাৰ উপমাৰ ঐশ্বৰ্য্য, ঐতিহ্য চেতনা আৰু বৈদগ্ধ্য, ভাস্কো পপাৰ মিথৰ ৰূপকীয় ব্যৱহাৰ আৰু কল্পনাৰ বৈভৱে আমাৰ চিন্তা-চেতনা-চিন্তক আলোড়িত কৰে। ব'ডলে'ৰ কবিতা পঢ়ি শিকিছোঁ কিদৰে সকলো ইন্দ্ৰিয়গ্ৰাহ্য বস্তুকে কাব্যবস্তু মৰ্যাদা দিব পাৰি। মিৰ'ল্লাভ হোলুৰ কবিতাই শিকালে ভাবোচ্ছ্বাস বৰ্জিত কথনৰীতি আৰু পৰিমিতি বোধ। ছেণ্ট জন পেৰ্চৰ কবিতা পঢ়ি 'ইন্দ্ৰিয়ানুভূতিৰ উচ্চ'ত ভাগ লৈছোঁ। শ্বেইক্সপিয়েৰ, ডাণ্টে, গ্যেটে, ৰিল্কে, য়েট্ছ, য়ানিছ ৰিট্ছছ, প'ল এল্যুৱাৰ, ছিমাছ হিনী, ৱাছডা আমিখাই আদি বিশ্ববন্দিত কবিসকলৰ ওচৰত আমি বিভিন্ন প্ৰকাৰে ঋণী।

অনুভূতি নে অভিজ্ঞতা— কোনটো বেছি ক্ৰিয়াশীল?

উত্তৰত কওঁ— অভিজ্ঞতা।

অভিজ্ঞতা কিদৰে সৃষ্টি প্ৰক্ৰিয়াত সংশ্লেষিত হয় তাৰ এটা উদাহৰণ দিওঁ। এই ধৰক— “কি কচুগুটি ল'ৰা অ' এইটো?”

এই বচনভংগী (expression) সৃষ্টি কৰিবলৈ বা ইয়াৰ প্ৰতি সাঁচি জনাবলৈ আমাক অভিজ্ঞতা লাগিব। কচুগুটিয়ে আমাৰ বসনাত কি ক্ৰিয়া কৰে আমি জানিব লাগিব। কেতিয়াবা কচু খাওঁতে আমাৰ ডিঙিত খজুৱায়। কচুগুটি খোৱাৰ অভিজ্ঞতা নাথাকিলে এই উপমাটো লেখকে সাজিব নোৱাৰে বা পাঠকীয় সাঁচিওঁ উকা হ'ব নিশ্চয়।

অভিজ্ঞতাহীনতাৰ বাবে আমি বহুত কবিতা বুজি পোৱা দূৰৰ কথা, অনুভৱেই

কৰিব নোৱাৰোঁ। তদুপৰি বহুতো কবিয়ে একান্ত ব্যক্তিগত অভিজ্ঞতাৰপৰা উপমা-
অলংকাৰ আনিলে আমাৰ পাঠক বিপদতে পৰে। হয়। “প্ৰতিটো কবিতা এক ব্যাহিক
অথবা আভ্যন্তৰীণ উত্তেজনা (stimulus)-ৰ প্ৰতি সঁহাৰিস্বৰূপ।” এইকথা মহাকবি
গ্যেট্টেৰ।

কেদাৰ নাথ সিং। মোৰ অন্যতম প্ৰিয় হিন্দীভাষী কবি। সাহিত্য অকাডেমি
ফেল’, জ্ঞানপীঠ বিজয়ী। তেওঁৰ কথা ক’ম। হয়তো তৰুণ কবিসকলৰ সহায় হ’ব
পাৰে। কোৰ, বেজী, সূতা, তাঁতশাল, ৰুটী, গছ-বিৰিখ আদি আপাত তুচ্ছ বস্তুবোৰক
কবিতাৰ সাঁচত ঢালি অপৰিচিত কৰিছিল কবি কেদাৰনাথে। তেওঁৰ চিত্ৰকল্পত
আছিল বিৰল সজীৱতা। প্ৰথমে ব্ৰেখট পঢ়িছিল। পিছে গঙ্গাৰ পাৰৰ ভোজপুৰী
বলি বচন শুনি ডাঙৰ হোৱা তৰুণ কেদাৰনাথৰ ব্ৰেখট অপছন্দ হ’ল। ‘সুপ্ৰভাত’
কোৱাৰ সলনি তেওঁ কৈ ভাল পায় : বাম বাম। তেওঁ পঢ়ি ভাল পালে নেৰুডা।
ভাল পালে প’ল এলুৱাৰক। ভালপোৱাই নহয়, এই পৰাবাস্তৱবাদী ফৰাচী
কবিগৰাকীৰ কবিতা (Liberty) হিন্দীলৈ ভাঙিলে। নেৰুডাৰ “মই মোৰ কবিতাত
সদায় মানুহৰ হাতবোৰ বিচাৰোঁ, কবিতাৰ পলসত পানীয়ে গান গাওক, কবিতা
ৰুটী যাক সকলোৱে খাব পাৰে” আদি কথাবোৰে কেদাৰনাথজীক আকৰ্ষণ কৰিলে।

কি পঢ়িছিল তৰুণ কেদাৰনাথে? প্ৰথমে জন্ম ঠাইখনৰ চাকিয়াৰ (বালিয়া)
গঙ্গা নদীখন। প্ৰাম্য জীৱনশৈলী। সাঁতোৰা, গছত উঠা, খালী ভৰিৰে খোজ কঢ়া,
দোঁৰি ফুৰা আদি মুক্ত বিহংগৰ জীৱন। পাছলৈ ব’ডলেৰ, এলিয়ট, অ’ডেন, টেড
হিউজ, নেৰুডা, ইভাটুছংকা, ডাইলান টমাছ, উইল্ফাৰ ছিম্বৰ্ছা, মিৰ্জা গালিব,
ফেইজ আহমেদ ফেইজ, ফাৰুক গুৰখপুৰী, জীৱনানন্দ, মুক্তিবোধ, নিৰালা আৰু
এগৰাকী পোলভাষী কবি (যাৰ নামটো তেওঁৰ মনত পৰা নাছিল) আৰু বুদ্ধৰ
জীৱন। এইসকলৰ প্ৰভাৱৰ কথা কেদাৰনাথজীয়ে অকপটে তেওঁৰ এটা
সাক্ষাৎকাৰত কৈছিল।

বেনাৰস কলেজত পঢ়িবলৈ গৈ কেদাৰনাথজীয়ে সহপাঠীৰূপে পালে কবি
নামদেৱ সিং আৰু প্ৰাক্তন প্ৰধান মন্ত্ৰী বিশ্বনাথ প্ৰতাপ সিঙক। তেতিয়াই প্ৰথম
শুনিলে কবি হৰিবংশ ৰায় বচম আৰু দিনকৰৰ নাম। তাৰ পাছত বেনাৰস হিন্দী
বিশ্ববিদ্যালয়ত অধ্যয়ন। লগত নামদেউ আছেই। ব্ৰেখট আদি বিদেশী লেখকৰ
সৈতে পৰিচয় ঘটিল। অতিথি অধ্যাপক হিচাপে পালে কবি ষ্টিফেন স্পেণ্ডাৰ,
আই এ ৰিচাৰ্ডৰ দৰে সাহিত্য বোদ্ধাক।

কেদাৰনাথৰ কবিতা

ধনু-কাঁড় লৈ কবিতাৰ বিষয়ীয়ে এখন গৰম ৰুটী চিকাৰ কৰিছে। তাৰ পাছত মন
কৰক কবিতাটোৰ এই জাঁপ বা ডেঙটো (leaping) : বিষয়ীৰ ঘৰটোৰ বেৰবোৰ
লাহে লাহে ৰুটীৰ দৰে সোৱাদ হৈছে (কেদাৰনাথজীৰ কবিতা ‘ৰুটী’)। মনত
পেলাই দিয়ে নেৰুডাৰ এটা কবিতা য’ত মৃত্যু হৈ পৰিছে আটাৰ বগাখিনি আৰু
পাছত ন’টাবী পাল্লিক (Nothing but Death)।

দ্বিতীয় উদাহৰণ— বিষয়ীৰ দিল্লীৰ ঘৰত মালীয়ে বন কৰি অঁতাই আগ
দুৱাৰডলিতে থৈ গ’ল কোৰখন। এতিয়া বিষয়ীয়ে স্থিৰ কৰিব পৰা নাই। ক’ত
থ’ব তেওঁ কোৰখন? শূৱনি কোঠাত, ৰান্ধনি ঘৰত নে বিছনাৰ তলত? তাৰ পাছতে
সেই leaping : বিষয়ীয়ে কল্পনা কৰিছে— কান্ধত কোৰখন লৈ তেওঁ থিয় হৈ
আছে আদালতত। কোৰখন আই বসুমতীৰ ৰূপক।

এইবোৰ ভাল কবিতাৰ উদাহৰণ। কেদাৰনাথজীক মই দুবাৰ লগ পাইছিলোঁ।
এবাৰ গুৰখপুৰত। সাহিত্য অকাডেমিৰ অনুষ্ঠান এটাত। দ্বিতীয়বাৰ দিল্লীত। সৰল
সৌম্য ব্যক্তিত্ব। তেতিয়া তেওঁ জে এন ইউত অধ্যাপনা কৰে। বৰ আন্তৰিকভাৱে
লাহে লাহে কথা কয়। মোৰ কবিতা দিনকৰে কৰা হিন্দী অনুবাদত পঢ়িছে আৰু
কৈছিল : “মই কবিতা লিখোঁতে চিত্ৰকল্পৰ প্ৰয়োগত সৰ্বাধিক গুৰুত্ব দিওঁ।”

বহু সময় কথা পাতিছিলোঁ। কৈছিল ছিমাছ হিনিৰ কথা। এই আইৰিছ
কবিৰপৰা লোৱা প্ৰেৰণাৰ কথা। ঘাইকৈ হিনীৰ মাটি খনন বিষয়ক (peaty earthy)
কবিতা। কেদাৰনাথজীৰ কবিতাত কোৰ আৰু দুবাৰি বন। বুদ্ধদেৱৰ কথা পতাৰ

কেদাৰনাথ সিঙৰ সৈতে লেখক

সময়ত কেদাৰনাথজীৰ চকু-মুখ উজ্জ্বল হৈ উঠিছিল। বুদ্ধৰ সৈতে তেওঁ আত্মীয়তা অনুভৱ কৰে। অন্যতম কাৰণ উত্তৰ প্ৰদেশৰ পূব প্ৰান্ত আছিল দুয়োৰে বিচৰণভূমি। প্ৰসঙ্গক্ৰমে মই উচ্চৰণ কৰোঁতে “আত্মানাং ৱিক্ৰি”; তেওঁ “আত্মদীপো ভৱঃ” বুলি কৈ বেছি ভাল পায় বুলি ক’লে। তাৰ পাছত য়েটছৰ কথা ওলাল : Things are falling apart, Centre cannot hold. এই প্ৰসঙ্গ তেতিয়াৰ ৰাজনীতিৰ।

এগৰাকী ভাল কবিৰ হয়তো বেছি কবিতা লিখিবলৈ নাথাকে। কেদাৰনাথজীয়ে ৫৪ বছৰত মাত্ৰ আঠখন কবিতা পুথি ৰচনা কৰিছিল। দেখাত খৰ্বকায়। প্ৰথমখন *অভী বিলকুল অভী* (১৯৬০), *জমিন পক ৰহী হ্যায়, আকাল মে সাৰছ, ইহা ছে দেখৌ, উত্তৰা কবীৰ, সৃষ্টি পৰ পহৰা, টলষ্টয় অ’ৰ চাইকেল।*

অ’, আৰু এটা কথা। তেওঁ কেইটামানহে প্ৰেমৰ কবিতা লিখিছিল। এক সাক্ষাৎকাৰত তেওঁ কৈছিল, *Writing a love poem has been very hard thing for me to do.* প্ৰেমৰ কবিতা লিখা বৰ কঠিন। কাৰণ ভাল ভাল প্ৰেমৰ কবিতাবোৰ কেতিয়াবাই লিখা হৈ গ’ল। ৰিক্লেৰ কথা।

মই প্ৰেমৰ কবিতা নিলিখোঁ কিয়? এই অভিযোগ কৰিছিলোঁ নিজকে। নিলিখা নহয়। লিখোঁ। জীৱনক ভাল পাইহে কবিতা লিখিবলৈ লওঁ। মৃত্যু পক্ষক এশ গ’ল দিছোঁ। বোধহয় প্ৰেম মানে নিঃসঙ্গতাৰ সংগ। মোৰ নিঃসঙ্গতাৰ সংগ হ’ল এলিগিয়েৰি ডাণ্টে। ডাণ্টেৰ প্ৰেৰণা বিয়েত্ৰিছ। যাৰ অবিহনে মহাকাব্য *ডিভাইন কমেডী* কল্পনাই কৰিব নোৱাৰিলেহেঁতেন। ডাণ্টেই ইহকালত নোপোৱা বিয়েত্ৰিছক লগ পাবলৈ ভাৰ্জিলৰ সহিতে সবগলৈ ৰাওনা হ’ল। তাৰ আগতে দুয়ো চয়তানৰ দেহ ডেই নৰক সৰকিলে। পিছে ভাৰ্জিল আৰু আগ বাঢ়িব নোৱাৰিলে। পৃথিৱীৰ সকলো পাপ কালিমামুক্ত ডাণ্টেৰ কাষত আৱিৰ্ভাৱ হ’ল স্বৰ্গীয় দ্যুতিৰে উদ্ভাসিত পৰম পৱিত্ৰ বিয়েত্ৰিছ। বিয়েত্ৰিছে তেওঁক বাট দেখুৱাই লৈ গ’ল। দুয়ো লিখি নামৰ নৈত অৱগাহন কৰিলে। ডাণ্টেই বিয়েত্ৰিছৰ পৱিত্ৰ চকুৰ দীপ্তিত স্বৰ্গৰ নয়নাভিৰাম জ্যোতি দেখিলে। কিন্তু তাতেই বিয়েত্ৰিছে ডাণ্টেৰপৰা ল’লে বিদায়। ডাণ্টেই ঈশ্বৰৰ আসনৰ দিশে অগ্ৰসৰ হ’ল ঠিকেই কিন্তু একান্ত নিঃসংগভাৱে।

জীৱনক ভাল পাওঁ। প্ৰেম আজিও মোৰ নিকট অতীতৰ গজলীয়া ডেকা। ডাণ্টেৰ এই উপলব্ধি ভাল লগা : যাৰ প্ৰেমক কেৱল শব্দগত তুল্য দিব পাৰি! জীৱনক ভালপোৱাৰ কথা, মানুহৰ চিৰন্তন দুখৰ কথা যেতিয়া লিখিছোঁ, প্ৰিয়

পাঠক, তেতিয়াই প্ৰেমৰ কবিতা বুলি যেন বিচাৰ কৰে। দুখো আমাৰ চকুৰ ফেচকুৰি মাথোঁ, মচিব পাৰি নিকা কাপোৰেৰে, বুদ্ধৰ সূতাৰে বোৱা।

কবি এজন কিমান দিন সৃষ্টিশীল হৈ থাকে?

কবি এজন কিমান দিন সৃষ্টিশীল হৈ থাকে? তেওঁৰ সৃষ্টিকৰ্মৰ মান পৰি অহাতো অৱধাৰিত নেকি? কম-বেছি পৰিমাণে সৰহভাগ কবিৰে Aphasia (loss of poetic speech) হয়। অৰ্থাৎ সৃষ্টি ক্ষমতা অন্তৰ্হিত নহ’লেও লোপ পোৱা দেখা যায়। অপ্ৰত্যাশিতভাৱেই হয়। ৱৰ্ডছৱৰ্থ আৰু ক’লৰিজে তেওঁলোকৰ শ্ৰেষ্ঠ কৃতিবোৰ কৰিছিল ডেকা বয়সতে। পাছলৈ তেওঁলোকৰ লেখাবোৰ হৈছিল প্ৰায় বিৰক্তিদায়ক (pompous old bores)। কিটছে (২৬) লিখিছিল তাৰুণ্যৰ উচ্ছল প্ৰাণেৰে। ৰিক্লে, যাক ইউৰোপৰ শেষৰগৰাকী মহৎ কবি বুলি কোৱা হয়, তেওঁৰো একে দশা হৈছিল। আৰ্তুৰ ৰাবো ১৯ বছৰ বয়সতে কবিতা এৰি গাৰোৱান হ’ল। আনকি তেওঁৰ সকলো কবিতা বাঢ়নীৰে সাৰি পেলাবলৈ কৈছিল। ৪৯ বছৰ বয়সতে প্ৰতি-কবিতাৰ জনক টাডিউছ ৰ’জেভিছে অৱসৰ ল’লে। দেৰিকৈ, (৩৭ বছৰত) কবিতা লিখিবলৈ লোৱা জয়ন্তদাইতো ক’লেই তেওঁৰ মাত্ৰ চাৰি-পাঁচটা কবিতাহে কবিতা অভিধা পাবৰ যোগ্য। নিজৰ কবিতাৰ ফৰ্মটো সলাব নোৱাৰিলোঁ বুলি কৈ আমাৰ ফুকন ছাৰে কাপ-মৈলাম প্ৰায় সামৰি থ’লে। আৰু যিসকলে লিখি থাকিল তেখেতসকলৰ সৃষ্টি আগৰ দৰে আকৰ্ষণীয় হৈ থাকিলনে?

ব্যতিক্ৰম নথকা নহয়। আছে। যথা : অক্টাভিও পাজ। তৰুণ পাজৰ সৃষ্টিৰপৰা বয়স্ক পাজক পৃথক কৰা কঠিন। কিন্তু কিমান কবিয়ে জীৱন বোধৰ গভীৰতা আৰু বিস্তৰ অধ্যয়ন আৰু অভিজ্ঞতাৰে নিজকে ঋদ্ধ কৰিব পাৰিছে? কিমানে কৰিব পাৰে এই যন্ত্ৰণাদায়ক অনুশীলনৰ বেদনা বৰণ? পাজে কৈছিল, নিজেও কৰিছিল নিৰপেক্ষ অৱস্থানত ৰৈ নিঃসংগতাক লালন-পালন। এটা প্ৰান্তীয় সত্তা (Marginal being) হৈও তাৰ অনিবাৰ্য্য যাতনাক স্বীকাৰ কৰাৰ সাহস আহৰণৰ কথা কৈছিল।

কবিতাৰ শব্দ চয়ন

কিট্ছ আৰু স্টিফেন্স দুয়ো মেডিকেলৰ ছাত্ৰ। একেটা কোঠাতে পঢ়া-শুনা কৰে।

ষ্ট্ৰিফেন্স যেতিয়া মেডিকেলৰ পাঠত মগ্ন, কিট্ছে খিৰিকীৰে বাহিৰলৈ চাই থাকে। খিৰিকী কাষৰ আসনখন সদায় কিট্ছৰ। ষ্ট্ৰিফেন্সে পঢ়ি থাকে, কিট্ছে বাজলৈ চাই সপোন দেখে, দৃষ্টি বাহিৰৰ প্ৰকৃতিত নিৰিষ্ট। এদিন মুনচুনি বেলা দুয়ো এইদৰে বহি থাকোঁতে হঠাৎ কিট্ছে ষ্ট্ৰিফেন্সক ক'লে : A thing of beauty is a constant joy. তুমি কি ভাবা ষ্ট্ৰিফেন্স ?

“কিবা এটা হৈও যেন কিবা এটা নাই” বুলি কৈ ষ্ট্ৰিফেন্সে আকৌ পঢ়াত মূৰ গুজিলে। কিছু সময় মৌনতাৰ পাছত আকৌ কবিয়ে ক'লে : A thing of beauty is a joy forever. এইটো কেনে লাগিছে ষ্ট্ৰিফেন্স ?

: That it will last forever.

সঁচাকৈ এই শাৰীটোৱেই কিট্ছক অমৰ কৰিলে। কিট্ছে যদি constant joy-ৰ ঠাইত forever নিলিখিলেহেঁতেন, তেন্তে সেয়া ইমান ব্যঞ্জনা সমৃদ্ধ নহ'লহেঁতেন। এয়া হ'ল শব্দ-সাধক এজনৰ শব্দ চয়নৰ উৎকৃষ্ট উদাহৰণ।

কবি খ্যাতি

কবি আৰু পঢ়ুৱৈৰ পাৰস্পৰিক সম্পৰ্কৰ আধাৰতে কবিতা জীয়াই থাকে। অন্ততঃ এইবুলি ভবা হয়। নীৰৱতাত শুই থকাৰ চৰ্তত কবিতাৰ জন্ম। পঢ়ুৱৈয়ে শব্দ অলংকাৰৰ আভৰণ খুলি নীৰৱতাৰ কোষৰপৰা কবিতাক জগাই তোলে। ইয়াত পাঠকীয় সংবেদন, অভিজ্ঞতা, ৰুচি আৰু ৰসবোধ আদি কথাবোৰ ক্ৰীয়াশীল হৈ পৰে। কবিয়ে যেতিয়া সূৰ্য্য উদয়ৰ কথা লিখে, পঢ়ুৱৈয়ে তেওঁৰ চকুৰ আগলৈ লৈ আহে তেওঁ দেখা সকলো সূৰ্য্যোদয়ৰ দৃশ্য। ইয়ালৈকে কবি চিত্ৰ আৰু পঢ়ুৱৈৰ চিত্ৰৰ মাজত সংযোগ অক্ষুণ্ণ থাকে (কবিতা কবি চিত্ৰ আৰু পঢ়ুৱৈৰ চিত্ৰৰ মাজত সংযোগ)। কিন্তু টি এছ এলিয়টে কোৱাৰ দৰে কবিয়ে সৃষ্টিকৰ্মত নিৰত হোৱাৰ সময়ত কেতবোৰ ভিন্ন আৰু অসদৃশ অভিজ্ঞতাৰ সংমিশ্ৰণ ঘটায়। আপাততঃ সম্পৰ্কনথকা অভিজ্ঞতা। যেনে ধৰক— “গুণ-গুণকৈ ধোঁৱা—/উ ৰি ছিল” (অজিৎ বৰুৱা), এলিয়টে কোৱা মুদ্ৰা লেখন যন্ত্ৰৰ শব্দ আৰু ৰন্ধন প্ৰকৰণৰ ঘ্ৰাণ। সৰ্বসাধাৰণ পঢ়ুৱৈয়ে এইবোৰ কি লিখিছে বুলি বৰ্জন কৰিব পাৰে। কিন্তু “কবিৰ মনন জগতত এইবোৰে কিছুমান পূৰ্ণ অৱয়ব গঠন কৰে” (এলিয়ট)। এই অভিজ্ঞতাবোৰক কবিয়ে শব্দগত তুল্য দিয়ে। এই কল্পনা কৰ্মক অনুভৱ কৰিবলৈ (বুজিব পাছত) দীক্ষিত

পঢ়ুৱৈ লাগিব। জীৱনকালত সকলো ভাল কবিয়ে সৰহ দীক্ষিত পঢ়ুৱৈ পায়নে ? নোপোৱাৰ উদাহৰণ দেখাৰ। তাৰে দুটামান— বোধহয় কিট্ছ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ ইংৰাজ ৰোমাণ্টিক কবিৰূপে প্ৰসিদ্ধ। কিন্তু জীৱদ্দশাত তেওঁ আছিল এজন অপৰিচিত কবি। তেওঁৰ সমকালীন টেনিছন আছিল তেতিয়া জনপ্ৰিয়তাৰ শীৰ্ষত। টেনিছনৰ কিতাপ বিক্ৰী হৈছিল সৰ্বাধিক। আৰু এতিয়া ?

সপোনতে দেখা পাইছিল যি অনাদিপাতন— তেওঁ কবি ডাইলান টমাছ, পিঠিত ধাৰৰ বোজা লৈ অকালতে ঢুকাল। কিন্তু মৃত্যুৰ পাছত তেওঁৰ কবিতাৰ ঈৰ্ষণীয় কদৰ। তেওঁৰ কবিতা best seller। অকল সেয়ে নহয়, তেওঁক লৈ কোটি কোটি টকাৰ বণিজ। তেওঁৰ নামত নৈশ বাৰ, ৰাস্তা, হোটেল আদি। আৰু সুৰাৰ সৰু সৰু চিচা; য'ত ডাইলানৰ ঘাম মিহলি আছে বুলি প্ৰচাৰ কৰি বিক্ৰী হ'ল হেজাৰ-বিজাৰ। আগতে জালালুদ্দিন ৰুমীক কোনে চিনি পাইছিল ? আৰু এতিয়া পশ্চিমীয়া দেশত ৰুমী জনপ্ৰিয়তাৰ শিখৰত।

“ক্ষুধাৰ ৰাজ্যে পৃথিৱী গদ্যময়।” আজি ভাবিলোঁ এই কথা ভুল। আজিৰ ঘোৰ সংকট কালত কবিতাই গা এৰা দিব নোৱাৰে। জটিল বাস্তৱৰ যথাত অনুকৃতি গঢ়িব পাৰিব লাগিব। কঢ়ামুঠীয়াকৈ ধৰিব লাগে কবিয়ে কাপ। তেহে কবিতা বাচি থাকিব। শেষ বিচাৰত কবিতা মানৱ মুক্তিৰ সৰ্বকালীন ৰাজনীতি আৰু সমাজনীতি (guilty conscience of poets' age— Perse)। কিন্তু অৱধাৰিত শিল্পৰ ৰূপত। কবিতাই সদায় কিবা এটা কৰে। পূৰ কৰে এনে কিছুমান প্ৰয়োজন যি কথা কাকো বুজাই ক'ব নোৱাৰি। “আত্মক আহাৰ যোগায়।” ভাষাটোক দান কৰে নতুন আৰু সৰ্বোত্তম প্ৰকাশিকা শক্তি। ভাষাক দিয়ে “ৰূপ-বৰ্ণ-বাক”। মই কবিতাৰ বাবে অৰ্থহীনতাত অৰ্থ বিচাৰি ফুৰোঁ। বিশেষ্য পদক ক্ৰিয়া আৰু ক্ৰিয়াক বিশেষণ কৰাৰ প্ৰয়াস কৰোঁ। যাক জয়ন্তদাই “language+” বুলি কৈছিল।

আজি কবিতাৰ শত্ৰু দেখিছোঁ। কবিতা আৰু অজাতশত্ৰু হৈ থকা নাই। অন্ততঃ দুটা শত্ৰু দেখিছোঁ। কবিতাক এচামে তথাকথিত কৃষ্টি বজাৰৰ পণ্য কৰাৰ বাবে চিন্তা-ভাবনা নকৰা পণ্যভোগীৰ বাবে উৎপাদন কৰিছে। ক্ষয় যোৱা মুদ্ৰাৰ দৰে তেওঁলোকৰ শব্দ সম্ভাৰ আৰু ৰেডিমেড ৰীতি। দ্বিতীয়তে, বিষয়ৰ তৰলীকৰণ আৰু ৰীতিৰ পনীয়াকৰণ কবিতাৰ নতুন বিপদ।

ভাষাও এক প্ৰকাৰ বন্ধন। লয় বা ছন্দত আবদ্ধ কবিতা। লয় কবিতাৰ ঘাই লক্ষণ। কিন্তু এইবোৰ তত্ত্ব বা সূত্ৰক খেয়াল কৰি কবিয়ে কবিতা নিলিখে। ময়ো

লিখা নাই কোনোদিন। ছন্দৰ বন্ধনৰপৰা মুক্তি বিচাৰোঁ। বন্ধন আছে বাবেই সংগ্ৰাম। কোনোদিন ছন্দই কবিতাৰ লগ এৰা নাই। আমি মুক্তক ছন্দত কবিতা ৰচোঁ। মুক্তক ছন্দতো চিৰাচৰিত ছন্দসজ্জাৰ (metrical structure) বন্ধন থাকে। আনকি গদ্যতো থাকে। নিজে নিজেই আছে। যিদৰে মানুহে দীৰ্ঘ সময় কাম কৰি থাকোঁতে নিয়মিত ছেদ বা বিৰাম লয়। যাক ইংৰাজীত breath pause বুলি কোৱা হয়। ঠেলাচালকে ঠেলা চলাই থাকোঁতে বা ধোবাই কাপোৰ ধুই থাকোঁতেও এই কথা লক্ষ্য কৰিবচোন। কবিতাত নতুন অভিজ্ঞতা আহৰিত অনুভূতি অপৰিচিত স্তৰ, কল্পনাৰ এটি ৰহস্যময় বাতায়ন সৃষ্টিৰ প্ৰয়াস কৰোঁতে অজানিতে ছন্দ বা লয় মোৰ কণ্ঠলগ্ন হয়। লিখাৰ পাছত কবিতাটো যেতিয়া (উচ্চৰণ কৰি) পঢ়ি চাওঁ, অপছন্দ হ'লে শব্দবোৰ সলাওঁ। কেতিয়াবা এটি শব্দৰ বাবে এটা স্তৰক বা শাৰীও বাদ দিওঁ। পৰিমাৰ্জন কৰোঁ। কবিৰ ভাল শ্ৰুতিজ্ঞান অপৰিহাৰ্য্য বুলি ভাবোঁ। বিশেষকৈ মুক্তক ছন্দৰ কবিতা লেখকৰ।

“মই গোন্ধপিয়াসী, হাঁহিপিয়াসী

পিয়াসী নতুন কবিতাৰ

যি কবিতাত নাই লিলি আৰু শশীহঁত

নাই সেই প্ৰেম যি বিৰহমুখী”

— গৰ্থিয়া লৰকা

কবি নামৰ এই প্ৰজাতিটো কেতিয়াবা সংখ্যাত সৰহ হ'লেও শেষ বিচাৰত সকলো ‘প্ৰধান’ হ'বগৈ নোৱাৰে। সম্ভৱ নহয়। ৰিল্কেৰ পাছত ভাল কবিতা পঢ়িবলৈ আমি লাতিন আমেৰিকাৰ সাহিত্যৰ কাষ চাপিব লাগে। এটা পৰিসংখ্যা দিওঁ। জনসংখ্যাৰ বিপৰীতে কবিৰ সংখ্যা। ইংলেণ্ডত কবিৰ পৰিসংখ্যা মন কৰক—

১৬০০-১৭০০ : ৬১,২০০ মানুহৰ ভিতৰত এজন কবি

১৭০০-১৮০০ : ৫৮,৯০০ মানুহৰ ভিতৰত এজন কবি

১৮০০-১৯০০ : ৬৩,৮০০ মানুহৰ ভিতৰত এজন কবি

সোতৰ শতিকাত কবিৰূপে খ্যাতি আৰ্জিছিল ১৯৬জনে।

ওঠৰ শতিকাত কবিৰূপে খ্যাতি আৰ্জিছিল ২৭৫জনে।

উনৈশ শতিকাত কবিৰূপে খ্যাতি আৰ্জিছিল ৪৮৯জনে।

(উৎস : Cambridge Biography of English Literature, 1940)।

ইংলেণ্ডত বৰ্তমান কবিৰ সংখ্যা আগতকৈ নিশ্চয় বাঢ়িছে। কিন্তু ভাল কবি ?

আমাৰ অসমতো কবিৰ সংখ্যা উনৈশ শতিকাৰ তুলনাত এতিয়া দেখাৰ। কোনোবাই

২০ || কবিতা কেনেকৈ লিখোঁ

ইয়াৰ এটা সঠিক পৰিসংখ্যা দিব নেকি ? ভাল কবিৰ সংখ্যা নিৰূপণৰ ভাৰ ৰসিক পঢ়ুৱৈক দিয়াই সমীচীন হ'ব।

কবিতা এটা লিখাৰ আগতে সদায় মই প্ৰাৰ্থনা (invoke) কৰোঁ শব্দবোৰক : সিহঁত য'তেই নাথাকক, দহোবন কাতি কৰি হ'লেও যেন মোৰ কলমৰ আগলৈ আহে। নিৰন্তৰ তাগিদা এটা থাকে কিবা এটা নতুন কৰাৰ। নতুন অভিজ্ঞতা হয়। গতিকে তাৰ সৰ্বোত্তম প্ৰকাশ লাগে। বসন্তকালীন rebellion-ৰ (ৰূপান্তৰ) দৰে। এই দিশত ভাল আৰ্হি নেৰুডা : নেৰুডাই (আচল নাম Richardo Eliecer Neetali Reyes Basoalto) ৰেড ৱাইন, পিঁয়াজ, বিলাহী, মৌমাখি, হাতীশূৰ (পাচলি), চাইকেল আদিক কবিতাৰ বিষয় কৰি লৈছিল। কবিক কল্পনা লাগিবই। কেতিয়াবা এগৰাকী কবিয়ে কোৱাৰ দৰে কবিৰ কল্পনাৰ বাগিচাত (real toads) সাঁচা ভেকুলীও ৰাখিবও লাগে।

কবিতাত মুখ দিয়াৰ আগতে নিজকে পুনৰাবৃত্তি নকৰাৰ শপত খাই লৈছিলোঁ। লাগিলে কবিতাই নিলিখোঁ। মই ভাবোঁ এগৰাকী কবিয়ে অন্ততঃ তিনিটা গতৰ (kinds) কবিতা লিখিব পাৰে। যেনে— ব্যঞ্জনাধৰ্মী, কাহিনী কথন আৰু প্ৰতীক উপমা, প্ৰতিমাৰ্শৰ ৰীতি। কবি প্ৰতিভাৰ স্ফুটন নঘটা বা একে ঠাইতে বৈ যোৱা কবিসকলেও এই তিনিটা গতেৰে লিখা-মেলা কৰি এই শিল্প-কৰ্মত (ক্রাফ্ট) দক্ষ হ'ব পাৰে।

আমাৰ উৰঙ্গীয়াল গাঁৱত এগৰাকী আইতা আছিল। দৃষ্টা দি দি কথা কৈছিল। শুনিলে শূনি থাকিবৰ মন যায়। কোনোবাই যদি কিবা নকৰিব লগা কাম কৰে আইতাই তেতিয়া কৈছিল : “টেকীক মছে খায় উৰালত ফৰ্ফৰায়, কঁতৰাক সাদিনলৈ জৰায়।” কথাবোৰ শূনি গাঁৱৰ সকলো মানুহেই ভাল পাইছিল। মোৰ কিশোৰ মনেও ৰস পাইছিল। পাছত বুজিলোঁ দৃষ্টা মানে দৃষ্টাস্ত, মানে পটন্তৰ বা যোজনা। কবিসকলেও সেই আইতাজনীৰ দৰে পোনপটীয়াকৈ কথা নকয়, কবিতাত দৃষ্টা মানে দৃষ্টাস্ত দিয়ে। কবিৰ উপমা, ৰূপক, চিত্ৰকল্প, উৎপেক্ষা আদিবোৰ যেন দৃষ্টা। তত্ত্ব-সূত্ৰৰ আলি-মুলি কথাবোৰলৈ নগৈ আইতাই কোৱা দৃষ্টাবোৰৰ দৰে কবিতা লিখিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিলোঁ।

কবিতা আৰু জাঁপ

পৰিণত বয়সত কবিতাৰ কৰণ কৌশল দুই-এটা শিকিলোঁ। যেনে ধৰক— কবিতাত

কবিতা কেনেকৈ লিখোঁ || ২১

মই জাঁপ (leap) মাৰোঁ। এটা অনুষ্ণংগৰপৰা আন এটা অনুষ্ণংগলৈ যাওঁ। জাঁপ মৰাৰ পাছত সদায় মনত ৰাখোঁ যে মই কোনডোখৰ জাগাৰপৰা জাঁপটো মাৰিছিলোঁ। এই দুডোখৰ ঠাইক এডাল অদৃশ্য সূঁতাৰে গাঁথি থওঁ। আনকি নেৰেটিভ কবিতাতো এই জাঁপটো মাৰিব পাৰি। লৰকাই এই কামটো কৰিছিল। আগ্ৰহী পঢ়ুৱৈয়ে লৰকাৰ 'দ্য কুৱাৰেল' নামৰ কবিতাটো পঢ়িব পাৰে য'ত স্পেইনৰ এলবাচিৰ উত্তম ছুৰী কটাৰীৰ কথা কোৱা হৈছে। এলবাচিৰ ছুৰীৰে জীপছিসকলে যুঁজিবলৈ ভাল পায়। আমাৰ নীলমণি ফুকন আৰু অজিৎ বৰুৱাৰ কবিতাত এই জাঁপবোৰ আকৰ্ষণীয়। কাৰণ তেওঁলোকৰ ভিতৰত একোখন গভীৰতম প্ৰদেশ আছে। আভাসিত ৰূপত দেখা পাওঁ। কবিতাৰ শিল্প ধৰ্ম পালন কৰি আমি জাঁপবোৰ মাৰি থাকিব লাগিব। সঘন ব্যৱহাৰৰ ফলত ধ্বনি (rhyme) এসময়ত আমনিদায়ক হয়গৈ।

আমাৰ ঘৰৰ সমুখত এটা বৰ পুখুৰী আছিল। সৰুতে তাত আমি সাঁতুৰিবলৈ শিকিছিলোঁ। মাছ ধৰিছিলোঁ। আৰু এটা কাম কৰিছিলোঁ। চেপেটা শিল বিচাৰি আনি পানীৰ ওপৰত চেল্‌চেলি খোৱাকৈ দলিয়াইছিলোঁ। পানীৰ ওপৰত তৰংগ উঠিছিল। প্ৰথমতে এটা-দুটা, একাধিক। ভালকৈ দলিয়াব জানিলেহে চেল্‌চেলি খাই শিলছটা বেছি দূৰলৈ যায়। বেছি তৰংগ উঠে। ভাল কবিতায়ো পানীত উঠা এই তৰংগৰ দৰে ভাবৰ বিস্তাৰ ঘটাই বেলেগ বেলেগ তাৎপৰ্য্যৰ সৃষ্টি কৰে। ভাল কবিতাৰ তৰপে তৰপে অৰ্থ ওলায়। এই তুলনাটো কবিতা লিখিবলৈ আৰম্ভ কৰা সময়তে মনলৈ আহিছিল। তেতিয়াই মোক ডঃ হীৰেন গোহাঁই ছাৰে সকায়াই দিছিল— "কবিতা লিখিব খুজিছা যদি এনেই লক্ষ্য-জক্ষ্য কৰি লাভ নাই। ছিৰিয়াছ হোৱা।"

চিত্ৰ-ভাস্কৰ্য্য শিল্পীসকল মোৰ ভাল সংগ। ৰং-তুলিৰ শিল্পীসকলেও তেওঁলোকৰ মাধ্যমৰ জৰিয়তে ভাব-অনুভূতি, মেধা আৰু হৃদয়বেত্তাৰ সুস্বপ্ন সমন্বয় সাধন কৰে। পামুকৰ *My Name Is Red*-ত তেওঁলোকৰ বিষয়ে এটা স্মৰণীয় বাক্য পাইছিলো : "Painting is the silence of thought and music of sight." তেওঁলোকৰ সংগৰ সুখত পৰি মই কেইবাটাও কবিতা লিখিছোঁ। এটা উদাহৰণ দিওঁ :

এদিন দেওবাৰে

সিদিনা দেওবাৰে পুৱা হঠাৎ

আমাৰ পাকঘৰলৈ সোমাই আহিল
ছালভাদৰ ডালি
আহিয়েই তেওঁ জিভাখন খুলি থ'লে
ৰাফনীজনীক ওকণি চাবলৈ পঠাই দি
তেওঁ সেকিবলৈ ল'লে আধাবেলা ৰুটাবোৰ
সিদিনা আমি কি খালোঁ নাজানো
আবেলিলৈকে পেট ভৰি আছিল...
...

গোটেই কবিতাটো তুলি নিদিওঁ। আগ্ৰহীসকলে মোৰ ৰ'দবাহিনীত পঢ়িব। ডালিৰ 'ভয়ংকৰ সুন্দৰ' সৃষ্টিবোৰ (copy) চাই এইদৰে 'খেলা' কৰিবলৈ ভাল। তাতে মোৰ দেওবাৰে দেওবাৰে পাকঘৰত সোমোৱাৰ অভিজ্ঞতা আছে।

যোৱা শতিকাৰ অন্যতম শ্ৰেষ্ঠ কবি ৰাইনা মাৰিয়া ৰিঙ্কে (১৮৭৫- ১৯২৬) ইউৰোপৰ শেষৰগৰাকী প্ৰধান কবি বুলি গণ্য কৰা হয়। ৰিঙ্কে আৰু বিশ্ববন্দিত ভাস্কৰ অগষ্ট ৰ'ডাৰ মাজত এটা মজাৰ কাহিনী আছে। ভাস্কৰ অগষ্ট ৰ'ডাৰ ব্যক্তিগত সচিবৰূপে কাম কৰিছিল ৰিঙ্কেই।

উনৈশ শতিকাৰ মাজভাগত পেৰী বা পেৰিছ মহানগৰী আছিল শিল্পী-সাহিত্যিকৰ মিলনভূমি। ৰোজগাৰৰ থলী। ইউৰোপৰ অনেক চিত্ৰশিল্পী পেৰিছলৈ টাপলি মেলিছিল। ছবি আঁকি খাব পাৰিব। প্ৰদৰ্শনী পাতি নাম হ'লেই উপাৰ্জনৰ বাট ওলাব। সেই সময়তেই ৰ'ডাৰ খ্যাতি ইউৰোপ-ব্যাপি। ভাগ্যৰ সন্ধানত ৰিঙ্কেও পেৰিছ পালেগৈ। তাতে ক্লাৰা নামৰ এগৰাকী বাস্কৰীক লগ পালে। তাই ৰ'ডাৰ ছাত্ৰী আছিল। তাইৰ যোগে আৰু এগৰাকীৰ সৈতে বন্ধুত্ব হ'ল। নাম পাওলা। দুয়ো ৰিঙ্কেক ৰ'ডাৰ ওচৰলৈ লৈ যায়। ৰ'ডাই ৰিঙ্কেক তেওঁৰ ব্যক্তিগত সচিব কৰি লয়। ৰ'ডাৰ সৈতে কাম কৰাৰ সময়খিনি ৰিঙ্কেৰ জীৱনৰ আটাইতকৈ সৃষ্টিশীল সময়। দৰাচলতে এই সময়তে ৰিঙ্কেৰ কবিতাৰ পৰ্বাস্তৰ ঘটে। ৰ'ডাৰ কঠোৰ পৰিশ্ৰম দেখি ৰিঙ্কে প্ৰবলভাবে অনুপ্রাণিত হয়। কবিতাৰ সাধনাত মগ্ন হয়। লিখি উলিয়ায় বিখ্যাত কবিতা পুথি *The Book of Picture*। এবাৰ কি হ'ল : ৰ'ডাই এখন চিটি পালে। লিখিছিল জৰ্জ বাৰ্নাৰ্ড শ্বই। তেওঁৰ এটা প্ৰতিমূৰ্তি গঢ়ি দিব লাগে। ৰ'ডাই শ্ব' কোন নাজানিছিল। ৰ'ডাই ৰিঙ্কেক সুধিলে বাৰ্নাৰ্ড শ্ব' কোন? ৰিঙ্কেই ক'লে—

ঃ লেখক।

ঃ কিমান ডাঙৰ লেখক? আমাৰ ভল্টায়াৰকৈও ডাঙৰ লেখক নেকি?

ৰিঙ্কেই কি উত্তৰ দিলে এই কথা জনা নাযায়। কিন্তু ৰ'ডাই শ্ব'ক মাতি পঠালে। পত্নীৰ সৈতে শ্ব' আহিল। বহুতেই জানে যে পুৰুষেই হওক বা মহিলাই হওক ৰ'ডাই মূৰ্তি এটা গঢ়াৰ আগতে দেহৰ অংগ-প্ৰত্যংগবোৰ ভালকৈ লিৰিকি-বিদাৰি চুই চাইছিল। কেলিপাৰছ ব্যৱহাৰ নকৰিছিল। শ্ব'ৰ সৈতে ৰ'ডাৰ মুঠ চাৰিটা বৈঠক হৈছিল। মুঠ চাৰিটা বৈঠকত শ্ব'ক লিৰিকি-বিদাৰি চাই মূৰ্তি গঢ়ি পাছত নিজৰ ডায়েৰীত ৰ'ডাই লিখিছিল— “এজনী সুন্দৰী মহিলাই বুঢ়া বান্দৰ এটা তেওঁৰ ওচৰলৈ লৈ আহিছিল।” শ্ব'য়ো ৰ'ডাই গঢ়া মূৰ্তিটো ভালপোৱা নাছিল। বোধহয় বিৰক্ত হৈছিল।

কলেজত থাকোঁতেই পঢ়িবলৈ লৈছিলোঁ ৰিঙ্কেৰ *লেটাৰছটু এ য়াং পয়েট*। তাৰপাছত এটা বৰ উপযোগী টোকা— For the sake of a single poem (কেৱল এটা কবিতাৰ খাতিৰত)। যিসকল তৰুণে কবিতা চৰ্চাত গভীৰ মনোনিবেশ কৰিব খোজে তেওঁলোকৰ বাবে অনুবাদ কৰা হ'ল—

কেৱল এটা কবিতাৰ খাতিৰত

“আঃ, কবিতাৰ সংখ্যা তেনেই তাকৰ, যেতিয়া আপুনি সেইবোৰ অতি কম বয়সত লিখে। আপুনি অপেক্ষা কৰিবই লাগিব— বোধ আৰু সৌন্দৰ্য্য সঞ্চয়ৰ বাবে আজীৱন আৰু সম্ভৱ হ'লে এটা দীঘল জীৱন আৰু তাৰ পাছত মূৰকত আপুনি দহটা ভাল শাৰী লিখিব পাৰিবগৈও পাৰে।”

(অজিৎ বৰুৱাই আক্ষেপ কৰিছিল— “মই প্ৰায় পঞ্চাশ বছৰ ধৰি লেখিলোঁ। কিন্তু মাত্ৰ দহোটা সাৰ্থক উপমাও ইমান দিনে সৃষ্টি কৰিব নোৱাৰিলোঁ।” জয়সুন্দাই কৈছিল, তেওঁ লিখা চাৰি নে পাঁচটাহে কবিতা হোৱাৰ যোগ্য।)

“মানুহে ভবাৰ দৰে কবিতা কেৱল আৱেগ নহয় (আৰম্ভণিৰ কোনোটোতহে আৱেগ থাকে)— সেইবোৰ অভিজ্ঞতা। মাত্ৰ এটা কবিতাৰ কাৰণেই আপুনি বহু ঠাই, বহু মানুহ, বহু বস্তু চাব লাগিব, আপুনি জীৱ-জন্তুক বুজি পাব লাগিব, চৰায়ে কেনেকৈ উৰে সেয়া অনুভৱ কৰিব লাগিব, সৰু ফুলে পুৱা পাহি মেলাৰ ভংগিমাও জানিব লাগিব। অচিন চুক-কোণ বাট-পথ, বহু সময়ত অনুভূত, অপ্ৰত্যাশিত মুখামুখি

আৰু বিদায়, আজিকোপতি ব্যাখ্যা নোহোৱা শৈশৱৰ কোনো বহুস্য, আনন্দ কঢ়িয়াই আনোতে গ্ৰহণ নকৰি যাক আপুনি আঘাত দিবলগীয়া হৈছিল। (যি আনন্দ আন কাৰোবাৰ আছিল) সেই পিতৃ-মাতৃ, ল'ৰালিৰ অসুখবোৰ যি ক্ৰমাৎ অতি আচৰিতভাৱে গভীৰ আৰু জটিল ৰূপ ধাৰণ কৰিছিল, অতি শাস্ত্ৰ, সাধাৰণ কোঠাৰ দিনবোৰ আৰু সাগৰ তীৰৰ পুৱাবোৰ, সেই সাগৰখন, সাগৰক আপুনি আকৌ ভাবিব পাৰিব লাগিব, কিন্তু আটাইখিনি ভাবিবলৈ ই এতিয়াও পৰ্যাপ্ত নহয়। প্ৰেমৰ বহু ৰাতিৰ ভিন্ন স্মৃতি, বহু নাৰীৰ কাতৰ চিৎকাৰ, শেঁতা শুই থকা ছোৱালী যি অলপ আগেয়ে জন্ম দি আকৌ শুই পৰিছে, তাৰ স্মৃতি আপোনাৰ থাকিবই লাগিব। তদুপৰি আপুনি মৃত্যুক একেবাৰে ওচৰৰপৰা উপলব্ধি কৰিব লাগিব, খোলা খিৰিকী আৰু বিক্ষিপ্ত চিঞৰৰ কোঠাটোত মৃত্যুৰ কাষত এপলক বহিবই লাগিব। তৎসঙ্গেও স্মৃতিৰ বাবে এয়া যথেষ্ট নহয়। স্মৃতি অত্যধিক হ'লে সেয়া পাহৰি পেলাবলৈও সক্ষম হ'ব লাগিব আৰু সেইবোৰ উভতি অহালৈকে প্ৰচণ্ড ধৈৰ্য্য গোটাব লাগিব। স্মৃতি অকলে গুৰুত্বপূৰ্ণ নহয়। মাত্ৰ যেতিয়া সেইবোৰ আমাৰ তেজলৈ, দৃষ্টি তথা ভংগীলৈ ৰূপান্তৰিত হয় আৰু কোনো বিৰল মূহূৰ্তত সেই প্ৰপঞ্চৰ মাজতেই এটা কবিতাৰ প্ৰথমটো শব্দৰ জন্ম হয় আৰু সেইবোৰৰপৰা শব্দটো আগবাঢ়ি যায়।” (ভাঙনি : অংকুৰ ৰঞ্জন ফুকন)

আগতে কৈছোঁ, মনলৈ যেতিয়া কিবা ভাব-অনুভূতি আহে, কিবা বোধোদয় হয়, তেতিয়াই টুকি থওঁ। কেতিয়াবা এটা শাৰী আহে। ক'ব নোৱাৰোঁ ক'ৰপৰা আহে। উদাহৰণস্বৰূপে— ‘তুমি কি কবি, নিজৰ এটা পুখুৰী নাই’ শাৰীটো নিজে নিজেই আহিছিল। মাজতে আপোন কৰিছিলোঁ এটা কৌশল : ডায়েৰীত টুকি থোৱা শাৰীবোৰ লগ লগাই একোটা ‘কবিতা’ নিৰ্মাণ কৰিছিলোঁ। পাছত পঢ়িবলৈ পালোঁ স্পেণ্ডাৰ নে হোলুবে এই কৌশল প্ৰয়োগ কৰিছিল। কৃত্ৰিম যেন লাগিল। এটা পূৰ্ণ অৱয়ৱ গঢ়িব লাগে। আমাৰ দেশীয় কবি কেদাৰনাথ সিঙৰ বাহিৰেও অৰুণ কালেটকাৰ, কে সচ্চিদানন্দন, একান্ত শ্ৰীবাস্তৱ আৰু অৰুণ কমলৰ কবিতা পঢ়ি মই উপকাৰ পাইছোঁ। অৰুণ কালেটকাৰৰপৰা শিকিছোঁ কেনেকৈ নাগৰিক জীৱনক কবিতালৈ আনিব পাৰি। শব্দ ব্যৱহাৰৰ কৰণ-কৌশল তেওঁৰপৰা শিকিব লগা আছে। ক্ষয় যোৱা মুদ্ৰাসদৃশ শব্দবোৰক, যাক জীৰ্ণ (Cliche') বুলি কোৱা হয়, কালেটকাৰে সেইবোৰক জীৱন কাঠীৰে চুই মথি অভিনৱ ৰূপ দিছিল। ভাষাটো তেওঁৰ বাবে আছিল living entity. তেওঁৰ কবিতাত আছিল আলিবাটৰ কথকতা

য'ত পথৰ কুকুৰে দাবী কৰে তাৰ দেহটো যেন সোতৰ শতিকাৰ মুস্বাইৰ মেপখন। মাৰাঠী আৰু ইংৰাজীত সমান দক্ষতাৰে কবিতা লিখা এইগৰাকী বিশ্বমানৰ কবিৰ সৃষ্টি পঢ়ি লিখিবলৈ শিকিলোঁ এই ধৰণৰ কবিতা—

জেরা ভাবনা

বান্ধি থোৱা ছাগলীজনীৰ দৰে
বেবাই থকা এটা
মহানাগৰিকৰ এটা পৰিচিত ট্ৰেফিক জেম
বাইকত উৰি ফুৰিছে পিজ্জা
ট্ৰেফিকে ঠাঙা কৰিব নেকি
আজি আইনুলৰ ধান্দা
তাতে অৱৰুদ্ধ মোৰ জেরা ভাবনা

প্ৰথমতে কৈছিলোঁ— কথাবোৰ যিমান পাৰি সহজকৈ ক'ম। কিন্তু সহজকৈ কোৱা ইমান সহজো নহয়। ইয়াৰ ঘাই কাৰণ কবিতাৰ এটা বৈশিষ্ট্য— অস্পষ্টতা অথবা বহস্যময়তা। আধুনিক কবিতাৰ জনক এড্গাৰ এলেন পোৱে কৈছিলেই— অস্পষ্টতা কবিতাৰ এটা গুণ। কবিতা ঘাইকৈ অনুভৱৰ বস্তু। কবিতা এটা পঢ়ি যেতিয়া সাধাৰণভাৱে বুজি পোৱা যায়, তেতিয়াই আনন্দ পোৱা যায়। সম্পূৰ্ণকৈ বুজি পালে মোৰ এনে লাগে, সদায় খিৰিকীৰে দেখি থকা ধুনীয়া ছোৱালীজনীক হঠাৎ বাটত লগ পাই গ'লোঁ।

আপোনালোকে জানে, শব্দৰ সহায়ত পঢ়ুৱৈৰ মন আৰু মগজুত কিমান কি কৰিব পাৰি, কবিতা এই ধৰণৰ সম্ভাৱনাৰে সন্ধান। কোনো এটা ভাষা কিমান শক্তিশালী সেই কথা বুজিবলৈ, সেই ভাষাৰ কবিতা পঢ়িলেই হ'ল। আমাৰ নৱকান্ত বৰুৱাই লিখিছিল— “মই কবি, শব্দই মোৰ আশ্ৰয়, শব্দই মোৰ সেতু...।”

ফৰাচী কবি ব'দলেৰৰ গুৰু আছিল এড্গাৰ এলেন পো। শিষ্য আছিল স্তেফান মালাৰ্মে। মালাৰ্মেৰ বন্ধু ডেগা, চিত্ৰকৰ আৰু কবি। এদিন ডেগাই মালাৰ্মেক কলে— “বন্ধু, মোৰ মনত এতিয়া নানান ভাব ওপজিছে। কিন্তু মই লিখিব পৰা নাই।”

২৬ || কবিতা কেনেকৈ লিখোঁ

তেতিয়া মালাৰ্মে কলে— “বন্ধু, কবিতা ভাবেৰে লিখা নহয়। কবিতা লিখা হয় শব্দৰে।”

শব্দত ময়ো শৰণ ল'লোঁ। শব্দ মোৰ হাজিৰ জবাব। শব্দ-সংগীত বাজিলেহে অৰ্থই চালি ধৰি নাচে। সেয়ে ভালৰো ভাল শব্দবোৰ বাছি, জিভাত সহজ কৰি (কথিত ভাষাৰ কাষ চপাই লৈ) মই শব্দ মালিচ কৰোঁ।

হীৰুদাই লিখিছিল— “মই শব্দবোৰ জিভাত দি চাওঁ,
কাৰ কি সোৱাদ
হাতৰ তলুৱাত লৈ চাওঁ কিমান তপত,
মই জানো শব্দ মানুহৰ মহৎ সৃষ্টিৰ তেজঃদীপ্ত সন্তান...”
(তৰুণ কবিৰ হাতত)

হীৰুদাই ইয়াকে তৰুণলৈ দিয়া উপদেশ বুলি গ্ৰহণ কৰি শব্দবোৰ জুখি-মাখি চাবলৈ আৰম্ভ কৰিছিলোঁ। তেতিয়া মোৰ কবিতাৰ হাতেখড়ি হৈছিলেহে। চিৰ চেনেহী ভাষা জননীৰ কালিকা জানি-বুজি লৈছিলোঁ। পথাৰত চোঁচৰ পম খেদাৰ দৰে শব্দবোৰৰ আঁতি-গুৰি বিচাৰি খেদি ফুৰোঁ। আমাৰ পৰ্বত প্ৰমাণ খণ্ড বাক্যবোৰ, যোজনা-পটন্তৰবোৰ “জিভাত দি চাওঁ, কাৰ কি সোৱাদ?”

শব্দ প্ৰয়োগৰ ক্ষেত্ৰত মই সাধ্যমানে সচেতন হ'লোঁ। মোৰ কোনো নিৰ্দিষ্ট শব্দৰ প্ৰতি মোহ নাই। কেতিয়াবা লিখি থাকোঁতে শাৰীটোৰ আগৰ শব্দটোৱে যেন মোক কৈ দিয়ে তাৰ কাষত বহুৱাব খোজা শব্দটো তাৰ লগৰীয়া হ'বৰ যোগ্য হয় নে নহয়? পৃথিৱীৰ সমস্ত প্ৰতিকূলতাৰ বিৰুদ্ধে শব্দ মানুহৰ প্ৰতিৰোধৰ একমাত্ৰ ঢাল-তৰোৱাল।

কথ্য ভাষাৰ কালিকা বিচাৰি ফুৰোঁ। বিশেষণক কেনেকৈ ক্ৰিয়া পদ হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি শ্বেইক্সপিয়েৰৰ ৰচনাৰপৰা শিকিলোঁ। বিশেষণৰ নিপুণ প্ৰয়োগ মন কৰক এই শাৰীকেইটা—

The belching whale
And humming water must o'erwhelm the corpse,
Lying with simple shells— (Shakespeare's Pericles)

পানীয়ে গুঞ্জন (humming) নোতোলে। কিন্তু আমি সাঁতুৰি থাকোঁতে মূৰটো পানীৰ তলত সুমুৱাই এই ধৰণৰ অনুভৱ কৰিব পাৰোঁ। অতএব, কবিতা লিখিবলৈ যিদৰে অভিজ্ঞতা লাগে, বুজিবলৈও লাগে প্ৰচুৰ। আমাৰ অজিৎ বৰুৱাৰ

কবিতা কেনেকৈ লিখোঁ || ২৭

এই পংক্তিটোত শব্দৰ কৌশলী প্ৰয়োগ মন কৰক—

“সেই নীৰৰ গধূলি পথাৰৰ মাজত অকলে থিয় হোৱা
চাৰিওফালে পথাৰ পথাৰ
বুকুত খামোচ
দূৰৰ গাঁৱৰপৰা
গুণ্-গুণ্কে ধোঁৱা—
উ ৰি ছি ল।”

ইয়াত ক্ৰিয়া পদ হিচাপে ‘খামোচ’ শব্দটোৰ ব্যৱহাৰ চাওক। ধোঁৱা গুণ্গুণাই নুৰে। কিন্তু কবিয়ে যি নৈসৰ্গিক পৰিৱেশৰ কথা কৈছে, তাত গুণ্গুণাই সুৰীয়াকৈ উৰিব পাৰে। ৰূপ, ৰস, গন্ধ আৰু ধ্বনিৰ প্ৰতি প্ৰখৰ সংবেদী চেতনাৰ বাবে বৰুৱা আমাৰ বাবে ঘাই কবি।

অজিৎ বৰুৱাই কৈছিল, “মূলতঃ বিশেষণপ্ৰধান আৰু গুণবাচক বিশেষ্যপ্ৰধান কাব্যই কাব্যৰ জাতীয় স্বকীয়তা খৰ্ব কৰে।” বৰুৱাই অনুকৰণ অভিযোগৰপৰা ‘উদ্ধাৰ’ পাবৰ বাবে বেছি নামবাচক শব্দ ব্যৱহাৰ কৰাৰ কথা কৈছিল।

কবিয়ে কেনেকৈ শব্দ সংৰচনা (coinage) কৰে, নীলমণি ফুকনৰ কবিতাৰ এটা উদাহৰণ দিওঁ—

“কিন্ কিন্ হেঙুলীয়াৰ মাজত
হঠাৎ উধাও
তই মোৰ সৰু চৰাই”

এই পংক্তিটোৱে পোনতে মনত পেলাই দিয়ে আমাৰ লোকমনৰ এফাকি গীত : “ৰ’দো দিছে, বৰযুগো দিছে, খঁৰা শিয়ালৰ বিয়া,
ঘৰচিৰিকাই তামোল কাটে আমাকো এখন দিয়া।”

কিন্ কিন্ অৰ্থাৎ বৰযুগ আৰু হেঙুল (ৰ’দৰ বৰণ) বৰণৰ সমাহাৰত কবিয়ে দেখিছে সৰু চৰাই এটা উধাও হৈছে হঠাৎ।

সৰুতে গাঁৱত দেখিছিলোঁ বাৰীৰ তামোল পকি সৰিলে বা পকা তামোল পাৰি আনি গাঁত খান্দি পুতি থোৱা হয়। তামোল বুঢ়া কৰাৰ পদ্ধতি। আমি দুমাহমান ৰাখিছিলোঁ। মৰাপাটৰ গছ পৈণত হ’লে কাটি খাল-বিল-পুখুৰীৰ পানীত ২১ দিন ডুবাই ৰখা হয়। ইয়াকে গেৰাই থোৱা বুলি কোৱা হয়। কবিতা লিখি মই গেৰাই থওঁ। অৱশ্যে এটা কবিতা লিখি কিমান দিন গেৰাও তাক নিৰ্দিষ্টকৈ ক’ব নোৱাৰোঁ।

কিন্তু কবিতা এটা লিখি, কি লিখিছিলোঁ তাক পাহৰি যোৱাৰ পাছতহে পৰিমাৰ্জন কৰিবলৈ লওঁ। মোৰ ‘বকুল বকুল’ কবিতাটো লিখি প্ৰায় তিনি বছৰ গেৰাই থৈছিলোঁ আৰু তাৰ সুফলো পালোঁ। সকলো লেখকে কিবা এটা লিখাৰ পাছত পৰিমাৰ্জন কৰে। একো সালসলনি নকৰা লেখা বৰ কম। কাৰণ প্ৰতিগৰাকী লেখকৰ ভিতৰত একোজন সমালোচক থাকে। আমি যে কিবা এটা লিখি মনঃপূত নহ’লে কাটি পেলাই পুনৰ লিখোঁ এই কথাই তাৰ প্ৰমাণ। ভিতৰৰ সমালোচকজনে কৈ দিয়ে এইটো ভাল হোৱা নাই। আকৌ লিখ। এই সমালোচকজন যিমনে নিৰ্মোহ আৰু তীক্ষ্ণদী হয়, লেখা সিমনে ভাল হয় যেন লাগে।

কোন কবি-লেখকে কি লেখা কিমানবাৰ পৰিমাৰ্জন কৰিলে তাৰ তালিকা দিলে বৰ দীঘল হ’ব। মাত্ৰ দুটামান উদাহৰণ দিওঁ— একাগ্ৰ নিষ্ঠাৰে ডাইলান টমাছে তেওঁৰ এটা কবিতা ৬৪বাৰ পৰিমাৰ্জন কৰিছিল। ৱৰ্ডছৱৰ্থে Prelude লিখি প্ৰকাশ কৰিছিল ১৮০৫ চনত। তাৰ পৰিমাৰ্জন কৰিছিল ১৮৫০ চনত। অৰ্থাৎ ৪৫ বছৰৰ পাছত। তেওঁ পৰম্পৰাগত ক্ৰিয়া প্ৰয়োগ ৰীতি সলাই definite verb ব্যৱহাৰৰ কথা মন কৰিবলগীয়া :

1805 - The sea was laughing at a distance.

1850 - The sea lay laughing at a distance.

আমাৰ অজিৎ বৰুৱাই ‘মন-কুঁৱলী সময়’ লিখাৰ পাছত একাধিকবাৰ পৰিমাৰ্জন কৰিছিল। গুণ্ গুণ্কে ধোঁৱা ‘উৰিছিল’ বুলি লিখি পাছত প্ৰকাশৰ বাবে দিওঁতে ‘উ ৰি ছি ল’ কৰিছিল। এজন কবিয়ে এটা কবিতা সৰ্বাধিক কিমানবাৰ পৰিমাৰ্জন কৰা বুলি শুনিছে? কবিতা এটা লিখি মই পৰিমাৰ্জন কৰোঁতে সদায় চাওঁ তাত মই কি কি বিশেষণ আৰু ক্ৰিয়া বিশেষণ ব্যৱহাৰ কৰিছোঁ। কাৰণ বিশেষণ আৰু ক্ৰিয়া বিশেষণবোৰ সলাবলৈ সহজ। ওজা কবিসকলে বিশেষণতকৈ ক্ৰিয়াৰ সাৰ্থক প্ৰয়োগৰদ্বাৰা বেছি প্ৰভাৱশালী কবিতা লিখিছে। বিশেষণকে ক্ৰিয়াৰ ৰূপ দিয়াৰ প্ৰচেষ্টা চলাওঁ। ইয়াৰ বাবে কৰিব লগা হয় শব্দ সংৰচনা। উদাহৰণস্বৰূপে সপোন দেখা বুলি নকৈ মই লিখিছিলোঁ ‘সপোনে মুচিয়াই’ যিদৰে মুচিয়ায় কঁঠালে। শেষত আকৌ কওঁ— মই লিখিব খোজা কবিতাটো আজিও লিখিব পৰা নাই। ই সদায় মোৰপৰা পোলোকা মাৰে।

কবি-সংগ

প্ৰিয় কাব্যগ্ৰন্থ কি? কেতিয়াবা এই প্ৰশ্নৰ সন্মুখীন হ'লে উত্তৰ দিবলৈ নিশ্চয় দোমোজাত পৰিম। সচৰাচৰ এখন কাব্যগ্ৰন্থত কমেও কুৰিটা কবিতা সন্নিৱিষ্ট হয়। ইয়াৰ সকলো কবিতাই সমানে বসোত্তীৰ্ণ হ'ব নোৱাৰে। বিশেষকৈ যেতিয়া হৰ্ছে লুই বৰ্হেছে কয়, এজন কবিৰ সম্ভৱতঃ পাঁচটা বা ছটা কবিতাহে লিখিবলৈ থাকে— কথাষাৰ বিশ্বাস কৰিবৰ মন যায়। আমাৰ জয়ন্ত মহাপাত্ৰয়ো এই কথাষাৰৰ প্ৰতিধ্বনি কৰিছে এনেদৰে : When I analyse my work, I think, may be four to five can be called poem (Sunday Literary Review, The Hindu 2nd October, 2005)

কোনো কবিৰে আটাইবোৰ কবিতা উৎকৃষ্ট হ'ব নোৱাৰে। সকলো প্ৰতীক বাজায় নহয়। প্ৰতিটো বাক্য ভাবঘন হ'ব নোৱাৰে। এনে ক্ষেত্ৰত সকলো পৰ্য্যায়ৰ কবিতা সংকলিত হোৱা এখন কাব্যগ্ৰন্থক প্ৰিয় বুলি ক'মনে? নে প্ৰিয় বুলি ক'ম সেই গ্ৰন্থক য'ত বাছকবনীয়া কবিসকলৰ শ্ৰেষ্ঠ কৃতিসমূহ সংকলিত হৈছে।

বিভিন্ন সময়ত অনেক প্ৰখ্যাত-অখ্যাত কবিৰ কবিতা পঢ়ি আনন্দিত, উপকৃত আৰু বিস্ময়-বিমুগ্ধ হৈছোঁ। নিজৰ দীনতা উপলব্ধি কৰি হীনমন্যতাত ভুগিছোঁ। মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱৰ সৃষ্টিত সমুদায় দৃষ্টি (total View) দেখি চমৎকৃত হৈছোঁ। গুৰুজনাই— 'ব্ৰাহ্মণৰ চণ্ডালৰ নিবিচাৰি কুল। দাতাত চোৰত যেন দৃষ্টি সমতুল।। নীচত সাধুত যাৰ হৈল এক জ্ঞান। তাহাকেসে পণ্ডিত বুলিয়া সৰে জান।।' বুলি যেতিয়া লিখে— আমাৰ জ্ঞান চকু মুকলি কৰি দিয়ে। এনেধৰণৰ দৃষ্টিকোণ ব'দলেৰ, টি এছ এলিয়ট আৰু অষ্ট্ৰাভিঅ' পাজৰ কবিতাত লক্ষ্য কৰি বিস্মিত হওঁ। শুভ-অশুভ, সুন্দৰ-অসুন্দৰ সকলোতে পাজৰ অখণ্ড দৃষ্টি। তেওঁ কৈয়ে গৈছে : কবিতাই দেৱতা, মানৱ আৰু দানৱে একেটা পাত্ৰতে খোৱা দেখা পাব লাগিব (Gods, Men and Beasts/Eat from the same plate) অনুৰূপ

দৃষ্টিকোণ পোষণ কৰা সম্পৰ্কত মন কৰিবলগীয়া কথাটো হ'ল : ব'দলেৰে এলিয়টক আৰু এলিয়টে অষ্ট্ৰাভিঅ' পাজক প্ৰভাৱিত কৰিছিল।

ইংৰাজী সাহিত্যৰ ছাত্ৰ হিচাপে এই ভাষাৰ মাধ্যমেৰে বিভিন্ন বিদেশী কবিৰ কবিতা পঢ়িছোঁ। সকলোৰেপৰা কিবা নহয় কিবা এটা শিকিছোঁ। কেতিয়াবা ভাব হয় ফৰাচী, স্পেনিচ, জাপানী, গ্ৰীক ভাষা জনা হ'লে! অন্ততঃ সেই ভাষাৰ কবিতা পঢ়াৰ বাবে। কাৰণ সকলো কবিতা অনুবাদত সিদ্ধ নহয়।

কাব্য অলংকাৰ-উপাদানৰাজি কম-বেছি পৰিমাণে বিচাৰি পাওঁ লাটিন আমেৰিকান কবি অষ্ট্ৰাভিঅ' পাজৰ কবিতাত। সেয়েহে বহেছৰ কথা মনত ৰাখিও প্ৰিয় কাব্যগ্ৰন্থ কি বুলি সুধিলে এলিয়ট উইন বাৰ্গাৰ সম্পাদিত *দ্য কালেকটেড পোয়েমছ অব্ অষ্ট্ৰাভিঅ' পাজ* (1957-1987) খনৰ কথা ক'ম। এই গ্ৰন্থত পাজৰ কবি-মানস আৰু কাব্য পৰিক্ৰমাৰ এটা বহল পৰিচয় পাব পাৰি। এই কিতাপখনৰ পাতে পাতে মূৰ্ত হৈ আছে পাজৰ প্ৰাত্যহিক জীৱন। এইবুলি কোৱাৰ কাৰণ হ'ল পাজে নিজেই কৈ গৈছেঃ "Every book of poem is essentially a diary."

বিশ্বৰ প্ৰতিনিধিস্থানীয় কবিসকলৰ কবিতাৰ এটা সংকলন— বিভিন্ন কাব্যধাৰাৰ, ৰচনাশৈলীৰ ক'লাজস্বৰূপ। কাব্যৰসিকক এনে সংকলনে স্বাভাৱিকতে আকৰ্ষিত কৰে। সম্পাদকৰ সূৰুচি, দক্ষতা, সংবেদনশীলতা আৰু নিৰপেক্ষতাৰ গুণত এনে সংকলন সমাদৃত হয়। তেনে এটা সংকলন হ'ল— জে ডি মেক্‌লাৰ্চি সম্পাদিত— *দ্য ভিণ্টেজ বুক অব্ কণ্টেমপ'ৰাৰী ৱৰ্ল্ড পয়েট্ৰী*। সম্পাদক নিজেও কবি। ইয়াত সমগ্ৰ বিশ্বৰে ৮০গৰাকী কবিৰ তিনিটা বা ততোধিক কবিতা সন্নিৱিষ্ট হৈছে। ইয়াত ভাৰতৰ এ কে ৰামানুজন আৰু জয়ন্ত মহাপাত্ৰৰ কবিতাই ঠাই পাইছে। কিস্ত লৰকা, ছিমাছ হিনি, ডামনো (Sapardi Djoko Damono), টেড হিউজৰ কবিতাক স্থান দিয়া হোৱা নাই। আন এটা উল্লেখযোগ্য সংকলন হ'ল— *দ্য নৰ্টন এঞ্চল'জী অব্ প'য়েট্ৰী*। এইখন আয়তনত বৃহৎ। সম্পাদকো তিনিগৰাকী : Margaret Ferguson, Mary Jo Salter আৰু Jon Stall Worthy। ইয়াত ৩৫৫গৰাকী কবিৰ সৰ্বমুঠ ১৮০০টা কবিতা সংকলিত হৈছে। ইয়াৰ সীমাবদ্ধতাটো হ'ল— এইখন ইংৰাজী ভাষাত লিখা কবিসকলৰহে সংকলন। ভাৰতৰ এ কে ৰামানুজনৰ কবিতা ইয়াত অন্তৰ্ভুক্ত হৈছে। তেনেকৈ ভাৰতীয় সম্পাদক-কবি-গীতিকাৰ গুলজাৰ সম্পাদিত *এ পয়েম এ ডেও* এটা উল্লেখযোগ্য কবিতা সংকলন, য'ত এক বৃহৎ পৰিসৰত 'হিন্দুস্তানী' কবিতাই ঠাই পাইছে।

কল্পনা, কবিতা, ৰেডিঅ', বিজ্ঞান ইত্যাদি

আমি কিবা এটা কথা জনাতোৱেই আচল কথা নহয়। কল্পনা কৰিব পৰাটোহে আচল। কল্পনা মানে মানুহৰ কল্পনাশক্তিৰ কথা কৈছোঁ। আইনষ্টাইন, জৰ্জ বাৰ্নাড শ্ব', নেপ'লিয়ন, আনটোল ফ্ৰাঁ আদি বহু বিশিষ্টজনে এই কথা একমুখে স্বীকাৰ কৰিছে। প্ৰতিগৰাকী সৃষ্টিশীল মানুহে জানে প্ৰতিটো সৃজনীকৰ্মৰ আৰম্ভণি বিন্দুটো হ'ল কল্পনা, সৃজনীশীলতাৰ প্ৰথম কেঁচামাল। আপুনি আপোন কল্পনা কৰি তাৰ জুমুঠিত ঐশ্বৰ্য্য বস্তু সৃষ্টি বা নিৰ্মাণ কৰিব পাৰে। তাৰ আগতে আপোনাক এটা আধাৰ লাগিব। যথা : আকাশত উৰি ফুৰা চৰাইবোৰ দেখি ডা ভিঞ্চিয়ে ১৫শ শতিকাতে ফ্লায়িং মেঞ্চিনৰ ডিজাইন আঁকে। দেখাত আজিৰ হেলিকপ্টাৰখন। হেলিকপ্টাৰৰ ডিজাইন কৰাৰ আগতে লিওনাৰ্ডোৱে চৰাইৰ পাখিৰ হাড়, অস্থিপুঞ্জৰ পৰীক্ষা কৰিছিল আৰু স্কেটছ আঁকিছিল।

পাবলো পিকাছোৱে কৈছিল, কল্পনা কৰা প্ৰতিটো কথাই সত্য। আনকি অধিৰাস্ত্ৰবাদ (surrealism) তেতিয়াহে গ্ৰহণীয় যেতিয়া ই আধাৰিত হয় সত্যৰ ভেটিত। কল্পনাৰ বঢ়া-টুটা হয়। মনন-চিন্তনৰ কচৰং কৰি কল্পনা শক্তি বঢ়াব পাৰি। real-ৰপৰা surreal-লৈ মানে আকাশ-পাতাল ভাবিব পাৰি। সাধাৰণতে কল্পনাশক্তিৰ ক্ষেত্ৰত "আপুনি বয়স হৈলে বুদ্ধি হৈব ভাল"ৰ বিপৰীতহে হয়। মানে পৰিণত বয়সত কল্পনাৰ ধাৰ বাঢ়ে বুলি ভবা কথা সঠিক নহয়। সম্পূৰ্ণ জৈৱিক বা দৈহ-ৰাসায়নিক কাৰণতে তাৰুণ্যৰ মাজতে কল্পনাৰ পয়োভৰ সৰ্বাধিক। এয়া ইতিহাসৰ পাতে পাতে বিবৃত।

কল্পনাই কল্পচিহ্ন গঢ়ে। স্মৃতিয়ে ইয়াত সাহায্য কৰে। কল্পনাৰ কেঁচামাল

হ'ল অতীত আধাৰিত অভিজ্ঞতা। অলপ চেৰাই গৈ ক'ব পাৰি কল্পনাকৰ্ম সাঁচতীয়া স্মৃতিৰে কচৰৎ।

মূলতঃ মানৱ মনঃস্তম্ভ নিৰ্মাণ হৈছে দুই প্ৰধান আধাৰ স্মৃতি আৰু কল্পনাৰে। স্মৃতি আকৌ বহুক্ষেত্ৰত সীমিত। ই সদায়ে অতীত-নিৰ্ভৰ। কিন্তু কল্পনাৰ কোনো সীমা নাই— ভূত-বৰ্তমান-ভৱিষ্যৎ সকলোতে ইয়াৰ স্বচ্ছন্দ বিচৰণ। কল্পনা মূলতঃ দুই প্ৰকাৰৰ— স্বাভাৱিক কল্পনা আৰু অস্বাভাৱিক কল্পনা। ৰাতি টোপনিত, অৱচেতনত দেখাবোৰ অস্বাভাৱিক কল্পনা। কিন্তু দিনত সাৰে থকা অৱস্থাত আমি যি সপোন দেখোঁ সেয়া স্বাভাৱিক কল্পনা। আৰু নিয়ন্ত্ৰিত ৰূপত কৰা স্বাভাৱিক কল্পনাই পৰিকল্পনা। গতিকে আমি সপোন দেখিবই লাগিব, কল্পনা কৰিবই লাগিব, কিন্তু নিয়ন্ত্ৰিত ৰূপত, সচেতন ৰূপত, যিয়ে আমাক প্ৰতিনিয়ত পূৰ্ণতাৰ-সমৃদ্ধিৰ বাট দেখুৱাব।

সাম্প্ৰতিক বিশ্বত ৰেডিঅ'ক ভাবীকালৰ মেডিয়া বুলি কোৱা হয়। ৰেডিঅ'ত আজিলৈকে যিমানবোৰ প্ৰযুক্তিগত পৰিৱৰ্তন ঘটিছে, বোধহয় অন্য কোনো প্ৰচাৰযন্ত্ৰতে হোৱা নাই। এনালগৰপৰা ডিজিটেল। এ এমৰপৰা এফ এম। তাৰ পাছত HAM ৰেডিঅ', ইণ্টাৰনেট ৰেডিঅ', লাইভ ৰেডিঅ' অৰ্থাৎ ৰেডিঅ'ত লাইভ streaming ইত্যাদি। আমাৰ আকাশবাণীত streaming সেৱা আৰম্ভ হ'ল। আমাজন Alexa-ৰ দৰে smart speaker-ৰ সহায়ত আপুনি আমাৰ আকাশবাণী এফ এম মহাবাহুৰ অনুষ্ঠান শুনিব পাৰে।

আমি সৰুৰেপৰা ৰেডিঅ' শুনি ডাঙৰ হৈছোঁ। ৰেডিঅ'ত বিশেষকৈ নাটকবোৰ শুনিছিলোঁ। এদিন ৰাতি শুনিছিলোঁ মহম্মদ বহিৰৰ আত্মজৈৱনিক কাহিনী আধাৰিত এখন নাটক। নামটো পাহৰিলোঁ। কিন্তু নাটকখনৰ দৃশ্যবোৰ আজিও ফটফটীয়াকৈ মনত আছে। ৰেডিঅ' নাটকৰ দৃশ্য? হয়— দৃশ্যই। মন দাপোণত ৰেডিঅ'ই অঁকা উজ্জ্বল-অবিনাশী কল্পদৃশ্য। বহিৰৰ এই কাহিনীৰ আধাৰত আদূৰ গোপালকৃষ্ণনে *মাথিলোকল* অৰ্থাৎ *wall* নামেৰে এখন চলচ্চিত্ৰ নিৰ্মাণ কৰিছিল। কাহিনীৰ নায়ক-নায়িকা বহিৰ আৰু নাৰায়ণী দুয়ো কাৰাগাৰত বন্দী। দুয়ো প্ৰেমিক-প্ৰেমিকা। দুয়োৰে মাজত এখন দুৰ্লংঘ্য প্ৰাচীৰ। তথাপি প্ৰাচীৰখনে তেওঁলোকৰ প্ৰেমৰ সম্পৰ্কক বাধা দিব পৰা নাই। নাৰায়ণীয়ে প্ৰাচীৰখনত গালখন পাতি দি কৈছে, “বহিৰ মই দেৱালত গালখন পাতি আছোঁ।” বহিৰে তাত চুস্বন কৰি কৈছে : “নাৰায়ণী, মই তাতে চুমা খাই আছোঁ। তুমি শুনিছানে, নাৰায়ণী।” ১৯৯০ চনৰ

ৰাষ্ট্ৰীয় চলচ্চিত্ৰ বঁটা বিজয়ী *মাথিলোকল*ৰ কাহিনী এয়া। মোৰ এটা কল্পনাৰ অপমৃত্যু হ'ল। এই নাটকখন ৰেডিঅ'ত শুনি মই বহিৰ আৰু নাৰায়ণীৰ আকুল প্ৰেমৰ সম্পৰ্কৰ কথা কল্পনা কৰিছিলোঁ। কল্পনা কৰিছিলোঁ বহিৰে দেৱালতে খোৱা চুমাটো। ১৯৯০ চনত ছবিঘৰলৈ অহা আদূৰৰ *মাথিলোকল* ছবিখনে মোৰ কল্পনাৰ পাখি কাটি পেলালে।

আনহাতে, ৰেডিঅ'ৰ বিপৰীতে বৰ্তমান টেলিভিছনৰ প্ৰযুক্তিগত অগ্ৰগতি সীমিত যেন পৰিলক্ষিত হৈছে। সম্প্ৰতি Netflix, Amazon Prime আদিয়ে টেলিভিছনলৈ তীব্ৰ ভাবুকি কঢ়িয়াই আনিছে। Netflix আমেৰিকাৰ ব্যক্তিগত খণ্ডৰ মেডিয়া সেৱাদাতা (Service provider), আমাজন প্ৰাইম হ'ল পৃথিৱীৰ সৰ্ববৃহত অনলাইন দোকান আমাজনৰ অনলাইন চিনেমা হল। Netflix, Amazon Prime আদি প্লেটফৰ্মত আপুনি ইচ্ছামতে আপোনাৰ পছন্দৰ চিনেমা, টিভিৰ অনুষ্ঠান আদি সুবিধা অনুসৰি চাব পাৰে। এতিয়ালৈকে নেটফ্লিক্সৰ সেৱা ১৯টা প্লেটফৰ্মত উপলব্ধ। ডাঙৰ কথা যে চীন দেশো এই দৌৰত জঁপিয়াই পৰিছে। পৃথিৱীজুৰি নেটফ্লিক্সৰ দৰে মাধ্যমে টেলিভিছনলৈ কঢ়িয়াই অনা এনে অভাৱনীয় ভাবুকিৰ পৰিৱৰ্তে নিত্য-নতুন ৰূপত ৰেডিঅ'ৰ বৰ্তমান আৰু ভৱিষ্যৎ উজ্জ্বল হৈ অহা দেখা গৈছে। সেয়ে কোৱা হৈছে Radio is a medium of tomorrow.

বহুতো ভাল দিশৰ বিপৰীতে টেলিভিছনৰ অনুষ্ঠানে মানুহৰ কল্পনা শক্তি সীমিত কৰি বান্ধি পেলায়। পাঠ পঠন বা অনাতাঁৰ শ্ৰৱণে কল্পনাক যিদৰে অসীম স্বাধীনতা প্ৰদান কৰে টেলিভিছনত ইয়াৰ ঠিক বিপৰীত মনস্তাত্ত্বিক ঘটনা এটা ঘটে। টিভিৰ পৰ্দাত ভীমক দেখি আমি ভীমৰ কল্পনা কৰাৰ প্ৰয়োজন শূন্য হৈ পৰে। কল্পনাৰ দীপ্তি পুনৰুজ্জীৱনৰ বাবে মানুহ এতিয়া আকৌ ঘূৰি আহিবলৈ বাধ্য হৈছে কিতাপ আৰু ৰেডিঅ'ৰ কাষলৈ। গুৱাহাটী সাহিত্য উৎসৱত এবাৰ বিশ্বপ্ৰসিদ্ধ লেখক-সাংবাদিক মাৰ্ক টুলিৰ ভাষণ শুনাব সৌভাগ্য হৈছিল। মাৰ্ক টুলিয়েও কৈছিল যে ৰেডিঅ'ই মানুহক কল্পনা কৰিবলৈ প্ৰবোচিত কৰে। কল্পনা হ'ল যিকোনো প্ৰতিভাৰ অন্যতম প্ৰধান আধাৰ।

কল্পনাৰ কি দুৰন্ত শক্তি! নোবেল বঁটা বিজয়ী আইৰিছ কবি W B Yeats-ৰ দেউতাকে তেওঁলৈ লিখা এখন ব্যক্তিগত চিঠিত লিখিছিল— By logic and reason we die hourly, by imagination we live. সাঁচ। যুক্তি-তৰ্কত নৈমিত্তিক মৃত-অৰ্ধমৃত আমাৰ জীৱনক কল্পনাই নিতে নৱজীৱন দিয়ে। মহম্মদ

আলীয়ে কৈছিল, যি মানুহৰ কল্পনা শক্তি নাই তেওঁৰ পাখিও নাই। বস্তুই ৰিঙতো কল্পনাশক্তিৰ প্ৰয়োজন আছে, blacksuperman-ৰ এই কথাই সেয়া প্ৰমাণ কৰে। গীত এটাৰ গায়ন-বয়ন, মহাকাশ অভিযান এটাত, বহীত পাতি লোৰা অংক এটাৰ উত্তৰ সন্ধান— সকলোতেই দেখোন কল্পনাৰ জয়যাত্ৰা!

ৰেডিঅ'ত সাঁচা কথাবোৰ কোৱা হয়। ই মাধ্যমগত সুবিধা এটা। কাৰণ টেলিভিছনত কেমেৰা সচেতন হৈ থকাৰ সময়ত সহজে অস্তৰৰ নিভৃত কোণৰ কথা নোলাবও পাৰে। অৰ্থাৎ টেলিভিছনত অভিনয়ৰ এটা ভূমিকা সদায়ে থাকে, যি ৰেডিঅ'ত প্ৰায় শূন্য। এইটো অৱশ্যে বেলেগ এটা আলোচ্য বিষয়। তাৰ বিষয়েও আমি সুকীয়াকৈ আলোচনা কৰিব পাৰোঁ।

কল্পনা আৰু কবিতা যেন মাতৃ আৰু দুহিতা। আমাৰ কবিয়ে কয়— কবিতা কল্পনাময় কবিৰ বাঞ্ছিত। সকলো সৃজনীশীল কৰ্মৰ দৰে কবিতাৰ বাবে অপৰিহাৰ্য্য হ'ল কল্পনা শক্তি। কবিয়ে সকলো ইন্দ্ৰিয়গ্ৰাহ্য সম্পদকে কল্পনাৰ দীপ্তিৰে কাব্যবস্তুৰ মৰ্য্যাদা দিয়ে। শুভ-অশুভ, সুন্দৰ-অসুন্দৰ সকলোতে কবিৰ অখণ্ড বিচৰণ। কল্পনাৰ পাখিৰে কবিয়ে কৰে অৰ্থ-অনৰ্থৰ বিনিৰ্মাণ। অনুভূতি প্ৰদেশৰপৰা উৎসাৰিত হোৱা কল্পনা ভাবপ্ৰতিমা। কবিতা লিখাৰ সময়ত সদায় মোৰ দৃষ্টিত প্ৰথমে ভাহি উঠে সজীৱ স্মৃতি যি কল্পনাৰে কচৰং মাথোঁ। তাৰ পাছত তাত ঘনীভূত শব্দগত তুল্য দিয়াৰ প্ৰয়াস কৰোঁ। সন্ধান কৰোঁ শব্দৰ পৰিপূৰ্ণ সম্ভাৱনা। শ্বেইক্সপিয়ৰৰ *A Mid-Summer Night's Dream* নামৰ এখন নাটক আছে। নাটকখনৰ এটা চৰিত্ৰ থিছিয়াছ (Theseus)ৰ মুখত দিয়া এটা সংলাপ শুনকচোন— “The lunatic, the lover, and the poet are of imagination all compact.”

বলিয়া, প্ৰেমিক আৰু কবি কল্পনাৰ ধনী (Compact of imagination)। কল্পনাই অদৃশ্য, অশ্ৰুত ফেণ্টাছীৰ ৰূপ পৰিগ্ৰহ কৰে প্ৰায়ে আৰু কবিৰ কলমে শব্দময় প্ৰতিমা গঢ়ে। কবি কল্পৰাজ্যত তন্ময় হৈ পৰে। যেন ক্ষণিকৰ বাতুলতা! শুনে অশ্ৰুতক, দেখা পায় অদৃশ্যক, অনুভৱ কৰে স্পৰ্শাতীতক। এই প্ৰসংগত মোৰ ‘শব্দ মালিচ’ কবিতাটো পঢ়কচোন—

শব্দ-মালিচ

ভালৰো ভাল শব্দবোৰ বাছি
জিভাৰ ভৰ আখৰা সামৰি
মই আপোনাক মালিচ কৰিছোঁ
আপুনি আৰাম পাইছেনে?

সুখী নে আপোনাৰ অৱশ মাংসপেশী
আৰু লবেজান কোষবোৰ

গাঁঠি গাঁঠি বিষ, বুকুত কাঁহ-কাঁহ লৈ
তুঁহ জুইত হাত সেকি মই শব্দ-মালিচ শিকিছোঁ
অচিন শিপা, অশ্ৰুতৰ গুটি বুটলি আনি
স্মৃতিশালত পেৰিছোঁ

তুমি কবি, জানা শব্দ-ব্ৰহ্ম কি
তুমি সেৱকী, মানা গুৰু ভকতৰ হৰিধ্বনি
ঋষি শাপত অহল্যা শিল হ'ল

গান্ধীৰ দেশত শীত শেষ প্ৰায়
খাঁটি তেলেৰে মালিচ কৰা ভাৰত আৰু নাই

ভালৰো ভাল শব্দবোৰ বাছি
জিভাত সহজ কৰি
মই আপোনাক মালিচ কৰিছোঁ
আপুনি আৰাম পাইছেনে?

কবিতা আৰু বিজ্ঞান : সাদৃশ্য সন্ধান

"There are no people without poetry, there are, however, people without prose"— OCTAVIO PAZ

কবিতা আৰু বিজ্ঞান। দুটা ভিন্ন বিষয়, দুখন পৃথক জগতৰ সৃষ্টি। আপাতদৃষ্টিত দুয়োটা বিষয়ৰ মাজত কোনো সন্নিধি (proximity) নাই। দুয়োটা বিষয়ে জীৱন আৰু জগতৰ দুটা পৃথক দৃষ্টিভংগীৰে চোৱা, দুটা সুকীয়া মাধ্যমক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। বিজ্ঞান তথ্য, যুক্তি আৰু প্ৰপঞ্চ নিৰ্ভৰ। আনহাতে, কবিতা অনুভূতি আৰু কল্পনাশ্ৰয়ী। এই দিশৰপৰা কবিতাৰ জগতখন বিশালতৰ আৰু ধূসৰ। কিন্তু বিষয় দুটাৰ মাজৰ এক বুনিয়াদী সাদৃশ্য হ'ল, বিষয় দুয়োটাই সৃজনধৰ্মী।

গভীৰভাৱে লক্ষ্য কৰিলে বিষয় দুটাৰ মাজত আৰু কিছু সাদৃশ্যৰ সন্ধান পোৱা যায় যিবোৰ মুঠেই কাকতালীয় নহয়। কবি আৰু বিজ্ঞানী উভয়ে তেওঁলোকে বিচৰণ কৰা পাৰ্থিৱ বা অপাৰ্থিৱ জগতখনকে নতুনকৈ আৱিষ্কাৰ কৰে বা বৰ্ণনা কৰে। সৃজনশীল শক্তিয়ে তেওঁলোকে কেতবোৰ সকলোৰে পৰিচিত অতি সাধাৰণ বস্তুক অসাধাৰণ ৰূপ দিয়ে। বিজ্ঞানীয়ে কেতিয়াবা প্ৰকল্পিত (Hypothetical) ধাৰণাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি সৃষ্টিকৰ্মত নিৰত হ'ব লগা হয়। ইয়াৰ বাবে তেওঁ বহু সময়ত কবিৰ দৰে কল্পনাশক্তি আৰু স্বজ্ঞা (intuition)-ৰ আশ্ৰয় লয় যাতে তেওঁ আৱিষ্কাৰ বা উদ্ভাৱন কৰিব খোজা বস্তুটোৰ দৃশ্যায়িত ৰূপ দেখা পায়।

কবিতাৰ সৃষ্টি প্ৰক্ৰিয়া লৈ লক্ষ্য কৰিলে বিজ্ঞানীৰ লগত কবিৰ আৰু এক মানসিক সংযোগ পৰিদৃষ্ট হয়। টি এছ এলিয়টে তেওঁৰ 'দ্য মেটাফিজিকেল পয়েট্ছ' শীৰ্ষক প্ৰবন্ধত লিখিছে : সৃষ্টিকৰ্মত সম্পূৰ্ণৰূপে নিবিষ্ট হোৱাৰ সময়ত কবিয়ে

অবিৰতভাৱে অসদৃশ বা ভিন্ন অভিজ্ঞতাৰ সংমিশ্ৰণ ঘটায়। সৰ্বসাধাৰণ লোকৰ অভিজ্ঞতা বিশৃংখল, অসংলগ্ন আৰু খণ্ডিত। কবি প্ৰেমত পৰা অথবা তেওঁ স্পিনোজা পঢ়া— এই দুই অভিজ্ঞতাৰ মাজত কোনো সম্পৰ্ক নাই। সেইদৰে মুদ্ৰা লেখন যন্ত্ৰৰ শব্দ আৰু ৰন্ধন প্ৰকৰণৰ ঘ্ৰাণ সম্পৰ্কহীন কথা। কিন্তু কবিৰ মনন জগতত এই অভিজ্ঞতাবোৰে সদায় কিছুমান পূৰ্ণ অৱয়ৱ গঠন কৰে। ("When a poet's mind is perfectly equipped for its work, it is constantly amalgamating disparate experience; the ordinary man's experience is chaotic, irregular, fragmentary. The latter falls in love, or reads Spinoza, and these two experiences have nothing to do with each other, or with the noise of the typewriter or the smell of cooking; in the mind of the poet these experiences are always forming new wholes.")

আপাতদৃষ্টিত বিসংগতিপূৰ্ণ যেন লগা বিভিন্ন অভিজ্ঞতাক পদ্ধতিগতভাৱে ঐক্যসূত্ৰত গ্ৰথিত কৰাৰ নৈপুণ্যৰ লগতে এই কাৰ্য্যৰ বাবে অতীৰ প্ৰয়োজনীয় অভিনিৱেশ বিজ্ঞানীৰ ক্ষেত্ৰতো অপৰিহাৰ্য্য। কবিৰ দৰে মনস্বিতা আৰু দৃষ্টিৰ বিশালতা বিজ্ঞানীৰো সাৰথিস্বৰূপ।

কবিয়ে বিজ্ঞানক কোনোকালে উপেক্ষা কৰিব পৰা নাই। ভাৰ্জিল, চচাৰ, শ্বেইক্সপিয়ৰ, ডান, ৰ'ডছৱৰ্থ, ব্লেক, এলিয়ট, অডেন, লুইছ মেকনিচ ইত্যাদি কবিয়ে বিজ্ঞানীৰ বিভিন্ন আৱিষ্কাৰ আৰু সৃষ্টিকৰ্ম কবিতাৰ প্ৰসংগ বা অনুযংগ (association) হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিছে।

ভাৰ্জিলৰ 'জৰ্জ'জিছ' নামৰ কবিতাটোৰ বিষয় হ'ল— কৃষি। কবিতাটোত প্ৰকাশিত হৈছে ভাৰ্জিলৰ যুগৰ বৈজ্ঞানিক ধ্যান-ধাৰণা। চৈধ্য শতিকাৰ ইংৰাজ কবি জিঅ'ফাৰী চচাৰৰ 'দ্য নান্ছ প্ৰীষ্টছ টেল'ত সপোনৰ বৈজ্ঞানিক ব্যাখ্যা দিয়া হৈছে এইদৰে : "Swevenes engendrew of repleccions And ofte of fume and compleccions..."

(সপোন অতিভোজন, স্নায়ৱিক উত্তেজনা আৰু অতিপাত হাস্য-উল্লাসৰ পৰিণতি।)

সপ্তদশ শতিকাৰ ইংৰাজ মেটাফিজিকেল কবি জন ডানে বিজ্ঞানক 'newphilosophy' বুলি অভিহিত কৰিছিল। ডানৰ কবিতাত কেৱল বিজ্ঞানৰ বিষয়ে উল্লেখই নহয়, বিজ্ঞানৰ বিভিন্ন চিত্ৰকল্পও সন্নিৱিষ্ট হৈছে। ডানে বিজ্ঞানৰ

বিষয়ে এইদৰে কৈছে, And New philosophy calls all in doubt,

The element of fire is quite put out : The sun is lost, and
the earth, and noman's cirt

Can well dissect him where to look far it.

(An Anatomy of the world, 205)

এলিয়টক অনুপ্রাণিত কৰা ডানৰ কবিতাত বিজ্ঞানৰ নতুন সৃষ্টিক চিত্ৰকল্পৰ
ৰূপত পোৱা যায়। উদাহৰণস্বৰূপে, 'এ ভেলিডিকচন ফ'ৰবিডিং ম্যৰনিং' নামৰ
কবিতাটোত তেওঁ এহাল প্ৰেমিক-প্ৰেমিকাক কম্পাছ যন্ত্ৰৰ কাটাৰ লগত তুলনা
কৰিছে। (they are two so as stiff twin compasses are two)। 'দ্য ছান
ৰাইজিং' শীৰ্ষক অন্য এক বিখ্যাত কবিতাত তেওঁ সেই সময়ত আৱিষ্কৃত দুখন
ইণ্ডিয়া (পূব আৰু পশ্চিম)ৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। ৰ'ডছৱৰ্থ আৰু উইলিয়াম ব্লেকে
কবিতাত অধিযন্ত্ৰবাদী বিজ্ঞানৰ প্ৰভাৱক স্পষ্টভাৱে স্বীকৃতি দিছে। কেন্দ্ৰীজত গণিত
শাস্ত্ৰ অধ্যয়ন কৰা ৰ'ডছৱৰ্থে *দ্য প্ৰিলিউড*ত গণিতৰ শিল আৰু কবিতাৰ খোলাক
মহাপ্ৰাৱনৰপৰা ৰক্ষা কৰা আৰব এজনৰ এক আচৰিত সপোনৰ বৰ্ণনা কৰিছে :

...the Arab told him that the Stone,
Top give it in the language of the dream

.... ..

'This other' pointing to the shell, this Book...

(Book V, Books 86 to 90)

ৰ'ডছৱৰ্থৰ দৃষ্টিত শিল আৰু খোলা হ'ল বিজ্ঞান আৰু কবিতা— যুক্তি
আৰু অনুভৱ।

পোপ, টেনিছন, জেফাৰছ, ৰবাৰ্ট ফ্ৰ'ষ্ট আদি কবিসকলে বিজ্ঞানৰ প্ৰতি
পোষণ কৰা ধাৰণা তেওঁলোকৰ পঢ়ুৱৈৰ মনতো গঢ় দিয়াৰ চেষ্টা কৰিছিল। এই
ধাৰণাত কেতবোৰ বিজ্ঞানৰ বিৰুদ্ধে বিক্ষোভো আছিল। গ্ৰাম্য প্ৰকৃতি শাস্ত্ৰ-সৌম্য
পৰিৱেশত আঁকোৱালি লোৱা ৰবাৰ্ট ফ্ৰ'ষ্টৰ বিজ্ঞানবৈৰিতা সৰ্বজনবিদিত। আধুনিক
যুগৰ কবিয়ে অধিক সচেতনভাৱে বিজ্ঞানৰ সৈতে এক ঘনিষ্ঠ সম্পৰ্ক ৰক্ষা কৰিছে।
বিজ্ঞানৰ নিত্য-নতুন সৃষ্টিৰপৰা কবিতাৰ বিষয়বস্তু অথবা আইডিয়া আৰু চিত্ৰকল্প
আহৰণ কৰি বিজ্ঞানৰ কাব্যিক আৰু দাৰ্শনিক উদ্দেশ্যত ব্যৱহাৰ কৰি তেওঁলোক
ধন্য হৈছে। টি এছ এলিয়ট আৰু তেওঁৰ মাৰ্কিন বন্ধু এজৰা পাউণ্ডৰ গদ্য সাহিত্যত
বিজ্ঞানৰ প্ৰতি সশ্ৰদ্ধ দৃষ্টিভংগী প্ৰকাশ পাইছে। কুৰি শতিকাৰ অন্য এক শ্ৰেষ্ঠ কবি

ডব্লিউ এইচ অ'ডেন আৰু উইলিয়াম এম্পছনৰ কবিতাত বিজ্ঞান বিষয়ক চিত্ৰকল্পৰ
পয়োভৰ লক্ষ্যণীয়। চেকোশ্লাভেকিয়াৰ বিখ্যাত কবি মি'ৰশ্লাভ ছলুব এগৰাকী
কেমিষ্ট আৰু ঔষধ বিজ্ঞানী। কবি ইভা ৰয়ছটন এগৰাকী টেকনিচিয়ান। লুইছ
মেকনিচ বিজ্ঞানীৰ ছবি নিৰ্মাণ কাৰ্য্যত জড়িত আছিল। নেৰুডাৰ দেশৰ কবি নিক্কানৰ
পেৰ্বা এগৰাকী পদাৰ্থবিদ আছিল। এইদৰে কবি আৰু বিজ্ঞানী— দুয়োটা সত্তাৰে
অধিকাৰী ব্যক্তি আৰু নিশ্চয় ওলাব।

কবি আৰু ৰাজনীতিবিদ : সাদৃশ্য সন্ধান

কবি আৰু ৰাজনীতিবিদ। দুই ভিন্নমুখী সত্তা। আপাতদৃষ্টিত উভয়ৰে মাজত ব্যৱধানৰ সীমাৰেখাডালৰ দৈৰ্ঘ্য স্পষ্ট। ৰাজনীতিৰ সমান কবিতাৰ জগত সক্ৰিয় নহয়। কবিৰ মনন জগত কিছু অস্পষ্ট, ধূসৰ। কিন্তু ৰাজনীতিবিদ পূৰ্বধাৰণা বা দৰ্শনেৰে সমৃদ্ধ। ইংৰাজ কবি ড্ৰাইডেনৰ ভাষাত, "For politicians neither love nor hate," কবিৰ দ্বিধা বা সংশয় থাকিব পাৰে, আপোন স্থিতিত এনে দ্বিত্ব নাই।

এই ব্যৱধানসমূহ সত্ত্বেও কবি বা ৰাজনীতিবিদ কোনেও কাকো কোনোকালে এলাগী কৰা নাই। হোমাৰ, ডাণ্টে, শ্বেইক্সপিয়েৰ, মিল্টন আদি বিশ্বৰ নমস্য কবিসকলে ৰাজনীতিৰ বিষয়ে লিখিছে ঘৃণা অথবা শ্ৰদ্ধাৰে। শ্বেইক্সপিয়েৰৰ *কিং লীয়েৰত* উন্মাদ লীয়েৰে গ্লুচেষ্টাৰৰ আগত অসাধু ৰাজনীতিবিদৰ কথা কৈছে এইদৰে :

‘– Get three glass eyes;
And like a scurvy politician, seem
To see the things thou does not—’
(Act IV, Scene VI, 170).

“কফিয়ে ৰাজনীতিবিদক জ্ঞানী কৰে, আধা-মুদা চকুৰে তেওঁ সকলোকে দেখা পায়।” এয়া ইংৰাজ কবি আলেকজেণ্ডাৰ পোপৰ কাপ-নিঃসৃত কথা (*The Rape of the Lock, canto-3*)। আধুনিক কালৰ উল্লিউ, এছ অ’ডেন, ৰবাৰ্ট লৱেল আদি কবিৰ দুই-এটা কবিতাৰ পটভূমি বা উপজীব্য ৰাজনীতিৰ সৈতে সংপৃক্ত বিষয়। অ’ডেনৰ ‘ছেপ্টেম্বৰ ১, ১৯৩৯’ কবিতাটোত যুদ্ধৰ প্ৰাছায়াবৃত ইউৰোপৰ এখন ছবি পৰিস্ফুট হৈ উঠিছে। এনে ধৰণৰ অজস্ৰ প্ৰসংগ (reference)

দিব পাৰি।

বুৰঞ্জীয়ে ঢুকি পোৱা কালৰেপৰা দেখা যায় ৰাজনীতিবিদেও বহু সময়ত কবিৰ সান্নিধ্য লাভ কৰি ধন্য হৈছে, কবিক আশ্ৰয় দিছে, ৰাজকাৰ্য্যত কবিতাৰ উদ্ধৃতি দি আত্মপ্ৰসাদ লাভ কৰিছে। মহাৰাজ বিক্ৰমাদিত্যৰ ৰাজসভা অলংকৃত কৰিছিল মহাকবি কালীদাসে। কোচ ৰজা নৰনাৰায়ণৰ ৰাজ-আশ্ৰয় গ্ৰহণ কৰিছিল মহাপুৰুষ শংকৰদেৱে। দ্বিতীয় চাৰ্লছৰ ৰাজকীয় অনুগ্ৰহ লাভ কৰিছিল কবি ড্ৰাইডেনে।

অনেক বৈসাদৃশ্য থকা সত্ত্বেও কবি আৰু ৰাজনীতিবিদৰ মাজত সাদৃশ্য সন্ধান কৰাটো নিতান্তই কাকতালীয় নহ’ব। গভীৰভাৱে লক্ষ্য কৰি এই দুইবিধ কলাৰ মাজত যথেষ্ট সাদৃশ্য দেখা যায়। ‘লা যন্ পাৰ্ক’ৰ দৰে সাৰ্থক কবিতাৰ লেখক পল ভালেৰীয়ে কৈছিল, কবি শব্দৰ যাদুৰে কাব্যিক মানস সৃষ্টি কৰা এবিধ যন্ত্ৰ। আমাৰ কবি সনন্ত তাঁতিৰ ভাষাত কবি ‘শব্দৰ খেতিয়ক’। ৰাজনীতিবিদেও শব্দৰ খেল খেলে। শব্দৰ শৰেৰে তেওঁ ৰাজনৈতিক মানস জগত সৃষ্টি কৰাত নিৰত হয়। দুয়োৰে কাম একেই। শ্ৰোতা বা দৰ্শকক শব্দৰ নাগপাশেৰে জব্দ কৰা, শব্দৰ যাদুৰে সন্মোহিত কৰা। দুয়ো প্ৰচুৰ কল্পনাশক্তিৰে ঋদ্ধ। দুয়োৰে কণ্ঠত বা কাপত এক সদৃশ সুৰ আছে। ই আনক নিজা দৰ্শন বা ভাবাদৰ্শৰ প্ৰতি অনুগামী কৰি তোলাৰ জৰুৰী সুৰ।

কবি আৰু ৰাজনীতিবিদ দুয়োটা সত্তাৰে অধিকাৰী ব্যক্তি সংখ্যাত অতি তাকৰ নহয়। যথা : আমাৰ এগৰাকী প্ৰিয় কবি লিওপল্ড ছিডাৰ ছেংহৰ। তেওঁ ছেনেগালৰ কবি, প্ৰাক্তন ৰাষ্ট্ৰপতি। ১৯৬০ চনৰপৰা ১৯৮০ চনলৈকে তেওঁ ছেনেগালৰ ৰাষ্ট্ৰপতি হৈ আছিল। তেওঁ নৰমপছী আফ্ৰিকান ছ’চিয়েলিজিম’ৰ অন্যতম হোতা। লিওপল্ড দ্বিতীয় মহাযুদ্ধৰ সময়ত নাজীসকলৰ হাতত বন্দী হয়। নাজী শিবিৰত দুবছৰ কাল বন্দী হৈ থকাৰ সময়ত তেওঁ কিছুমান সাৰ্থক কবিতা ৰচনা কৰে। ‘টু ডেথ’ তেওঁৰ এটা জনপ্ৰিয় আৰু উচ্চ প্ৰশংসিত কবিতা। কবিতাটোৰ এটা পংক্তিত আমি অতি মুগ্ধ : ‘O never loving Death, three times coming, I remember My running after life like a child running after the heavy fruit that rolls under the plam...’

ৰাজনীতিৰ সৈতে প্ৰত্যক্ষ বা পৰোক্ষভাৱে সম্পৰ্কিত কবিৰ তালিকাখন বেছ দীঘল হ’ব। শেষত আৰু কেইগৰাকীমান কবিৰ কথা উল্লেখ কৰি এই লেখা

সামৰিব খুজিছোঁ। জাৰ্মান কবি-নাট্যকাৰ বাৰ্টল্ট ব্ৰেখ্ট। তেওঁ তেওঁৰ ৰাজনৈতিক মতাদৰ্শৰ বাবে একাধিকবাৰ স্বদেশৰপৰা বিতাৰিত হৈছিল। হো-চি-মিন, মাও চে টুঙৰ দৰে ৰাজনীতিজ্ঞই সাৰ্থক কবিতাও লিখিছিল। ফৰাচী কবি লুই আৰ্গাৰ্গ প্ৰথমে ডাডাইজিম আৰু পাছত কম্যুনিজম আন্দোলনত প্ৰত্যক্ষভাৱে সংপৃক্ত আছিল। কবি জছী ছাৰনী (José Sarney, 1930) ব্ৰাজিলৰ ৰাষ্ট্ৰপতি আছিল।

কবিতাৰ হাতেখড়ি আৰু ৰিল্কেৰ উপদেশ

আপোন সৃষ্টি প্ৰক্ৰিয়াত কবি সদায় এজন। নিতান্তই অকলশৰীয়া। এই প্ৰক্ৰিয়াত নিৰত হোৱাৰ সময়ত কবিয়ে পৰম আগ্ৰহেৰে নিৰ্জনতাক তেওঁৰ ভিতৰলৈ আদৰি নি আসন পাতি বহুৱায়। তাৰ পাছত ভাব, অনুভূতি, স্মৃতি, অভিজ্ঞতা, উপলক্ষিবোৰৰ অহা-যোৱা চাই সমাহিত হৈ পৰে। মনৰ এই তন্ময় অৱস্থাত কবিতাৰ প্ৰথম শাৰীটো যেন কোনোবাই শ্ৰুতলিপিৰ দৰে কৈ দিয়ে। কাৰোবাৰ আকৌ প্ৰথমে মনলৈ আহে এক সজীৱ স্মৃতি— বহু সময়ত দৃষ্টিলব্ধ। কোনো কোনো কবিৰ (টি এছ এলিয়ট, ষ্টিফেন স্পেণ্ডাৰৰ দৰে) বাবে প্ৰায়েই আহে একোটা ছন্দস্পন্দ (Rhythm)। এই অৱস্থাত কোনোবাই কবিক দেখা পালে তেওঁ যেন অস্বস্তি বোধ কৰে।

সৃষ্টিৰ ঠিক পাছতে সক্ৰিয় হৈ উঠে কবিৰ ভিতৰত থকা সমালোচকজন। এই সমালোচক সত্তাটো যিমানৈ দীক্ষিত, বুদ্ধিদীপ্ত আৰু নিৰ্মোহ হয় সিমানৈ সৃজনীকৰ্মৰ মান বাঢ়ে। কাৰণ ই কবিক ভাল সৃষ্টিৰ বাবে নিৰন্তৰ সৰ্বস্বত্ব খকাই নহয়, নিৰ্গয়ো কৰি দিয়ে সৃষ্টিৰ মাপকাঠী। এই সমালোচক সত্তাটোৰ অস্তিত্ব আপুনিও অনুভৱ কৰে। নহ'লে কিয় আপুনি কিবা এটা লিখি কটা-কটা কৰে বা ফালি পেলায়? চিলিৰ কবি নিকানোৰ পাৰ্ৰাই (যাক পাব্লো নেৰুডাই সেই দেশৰ মহৎ কবিসকলৰ অন্যতম বুলি কৈছিল) তৰুণ কবিসকলক উদ্দেশ্যি লিখিছিল: “কবিতাত সকলো কথাই চলে/এটাই মাথোঁ চৰ্ত/কোৱা বাহুল্য/উকা কাগজতকৈ ই উৎকৃষ্ট হ'ব লাগিব।” এই উক্তি সত্য। কিন্তু উকা কাগজখনৰ উৎকৃষ্টতা বা উপযোগিতা সম্পৰ্কে আমাৰ স্পষ্ট ধাৰণা থাকিব লাগিব। তাৰবাবেও বিচাৰ-বুদ্ধি লাগিব।

নতুনকৈ কবিতা লিখিবলৈ লোৱাজনে তেওঁৰ লেখা কাৰোবাক দেখুৱাব বিচাৰে। কাৰণ তেওঁৰ কবিসত্তাৰ ভিতৰুৱা সমালোচকজন পৰিপক্ব হৈ নুঠে। আপোন সৃষ্টিৰ মান সম্পৰ্কে তেওঁৰ মনত সন্দেহ আৰু সংশয়। অৱশ্যে সহজ প্ৰাপ্তিৰ প্ৰতি উন্মুখ হৈ থকাসকলৰ কথা সুকীয়া। নতুন কবিয়ে কাক দেখুৱাব তেওঁৰ সৃষ্টি? কাৰপৰা শুনিব এয়াৰ উৎসাহবৰ্ধক কথা? এইক্ষেত্ৰত তেওঁৰ অভিজ্ঞতা পাবলো নেৰুডাৰ দৰে হ'লে তেওঁৰ উৎসাহত ভেটাও পৰিব পাৰে। নেৰুডাই মেম'ৰ্ছত লিখিছিল : তেওঁ ভালকৈ পঢ়িবলৈ শিকিয়েই নাছিল, এনে বয়সতে লিখিছিল তেওঁৰ প্ৰথম কবিতাটো। লিখি উঠি তেওঁ কবিতাটো লৈ মাক-দেউতাকৰ ওচৰলৈ গ'ল আৰু কম্পিত হাতেৰে কবিতাটো দেউতাকলৈ আগবঢ়াই দিলে। “দেউতাকে কবিতাটো অন্যান্যমন্ত্ৰভাৱে ল'লে, অন্যান্যমন্ত্ৰভাৱে পঢ়িলে আৰু অন্যান্যমন্ত্ৰভাৱেই ঘূৰাই দি সুধিলে : তুমি এইটো ক'বপৰা কপি কৰিলা?” আত্মজীৱনীত নেৰুডাই লিখিছিল : সেয়া আছিল তেওঁ জীৱনত লাভ কৰা দায়িত্বহীন সাহিত্য-সমালোচনাৰ প্ৰথম সোৱাদ (*Memoirs*, পৃষ্ঠা-20)।

ফ্ৰেঞ্জ জেভাৰ কাপুছৰ দৰে কেইজন তৰুণ লেখক-কবিয়ে লাভ কৰিছে ৰাইনা মাৰিয়া ৰিল্কেৰ দৰে অগ্ৰজ কবিৰ উপদেশ? ৰিল্কেৰ *লেটাৰ্ছ টু এ য়াং পয়েট* গ্ৰন্থখন পঢ়িলে এই কথা দ্বিধাহীনভাৱে ক'ব পাৰি যে ৰিল্কে কেৱল তেওঁৰ গভীৰ ভাবখন ইলিজীবোৰৰ বাবেই নহয়, এই গ্ৰন্থখনৰ বাবেও বন্দিত আৰু সন্মানীয় হোৱা উচিত। গ্ৰন্থখন দহখন চিঠিৰ সমষ্টি। কাপুছ নামৰ কবিপ্ৰত্যাশী এক জাৰ্মান তৰুণৰ চিঠিৰ উত্তৰত ৰিল্কেই পাঁচ বছৰ কাল লিখিছিল সেই দহখন চিঠি। অৱশ্যে এইবোৰ কেৱল চিঠি নহয়। ৰিল্কেৰ ভাব-অনুভূতি প্ৰজ্ঞা দৰ্শনৰ বাহকস্বৰূপ। ইয়াত বিবৃত হৈছে এক মহান আত্মাই আন এক আত্মাক উদ্বুদ্ধ কৰিব পৰা বাণী। নতুন কবিয়ে ইয়াত বিচাৰি পাব কাব্য সৃষ্টিৰ উদ্দেশ্য-বিধেয়। এজন অখ্যাত অনামী কাব্যসৃষ্টি প্ৰয়াসী তৰুণৰ প্ৰতি গভীৰ সদৃশতা আৰু সহানুভূতি নাথাকিলে এনে চিঠি লিখা অসম্ভৱ। এই ক্ষুদ্ৰকায় গ্ৰন্থখনত জাৰ্মান কবিগৰাকীয়ে লিখা কথাবোৰ বিশ্বৰ যিকোনো ভাষাৰ তৰুণ লেখকৰ বাবে পথ নিৰ্দেশনা হ'ব পাৰে। প্ৰথম চিঠিখনত ৰিল্কেই লিখিছে : “এটাই পথ— তোমাৰ ভিতৰলৈ সোমাই যোৱা। কিহে বা কি কথাই তোমাক লিখাৰ বাবে নিৰ্দেশ কৰিছে— সন্ধান কৰা। পৰীক্ষা কৰি চোৱা— এই কথা তোমাৰ অন্তৰৰ নিভৃত কোণত প্ৰৱেশ কৰিছে নেকি? প্ৰসাৰিত কৰিছে নেকি ইয়াৰ শিপা? লিখা বন্ধ কৰিলে তোমাৰ মৃত্যু নিশ্চিত

ৰাইনা মাৰিয়া ৰিল্কে (ফটো উৎস : ইণ্টাৰনেট)

নেকি? সর্বোপৰি গভীৰ নিশাৰ নিৰ্জনতাত তুমি নিজকে প্ৰশ্ন কৰি চোৱা— “মই লিখিম নে?” এই প্ৰশ্নৰ এটা সঁচা উত্তৰ বিচাৰি তোমাৰ মনৰ গভীৰত নিমজ্জিত হোৱা। “হয়, মই লিখা উচিত” বুলি যদি এটা প্ৰত্যয়ভৰা উত্তৰেৰে এই ছিৰিয়াছ প্ৰশ্নটোৰ মুখামুখি হ’ব পাৰা, তেন্তে তাৰ ভেটিতে গঢ়ি তোলা তোমাৰ জীৱন। তেতিয়া লেখাটো তোমাৰ বাবে অপৰিহাৰ্য্য হৈ উঠিব। চৰম বিষয় জঞ্জাল আৰু প্ৰাত্যহিক তুচ্ছতাৰ মাজতো তোমাৰ জীৱন এই তাড়নাৰ প্ৰতীক আৰু নিদৰ্শন হৈ থাকিব পাৰিব লাগিব।”

এই পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হোৱাৰ পাছত ৰিঙ্কেই তৰুণ কবিগৰাকীক প্ৰকৃতিৰ কাষ চাপিবলৈ পৰামৰ্শ দিছে। ৰিঙ্কেই লিখিছেঃ “খৰি লোৱা, তুমি প্ৰথম মানৱজন। তুমি কি দেখিছা, তোমাৰ কি অভিজ্ঞতা হৈছে— লিখি যোৱা। লিখা তুমি কি ভাল পোৱা— কি হেৰুৱাইছা।” মানৱীয় সম্পৰ্কৰ আধাৰত বহুতো সাৰ্থক কবিতা ৰচনা কৰা ৰিঙ্কেৰ আন এটা পৰামৰ্শ অতি তাৎপৰ্য্যপূৰ্ণ। তেওঁ তৰুণ কবিজনক কৈছে— “প্ৰথম অৱস্থাত প্ৰেমৰ কবিতা নিলিখাই ভাল। লিখাটো বৰ প্ৰত্যাহ্বানমূলক। প্ৰেমৰ কবিতা লিখাৰ বাবে পৰিণত জ্ঞান-বুদ্ধি আৰু নৈপুণ্যৰ প্ৰয়োজন, যাৰদ্বাৰা একান্ত ব্যক্তিগত অথচ অনন্য কিবা এটা সৃষ্টি কৰিব পাৰি। এনে বহুত মহৎ আৰু কালোত্তীৰ্ণ সৃষ্টি ইতিমধ্যে হৈছে।”

কবিৰ কাম হ’ল জীৱন আৰু জগতক অনুভৱ কৰা (ব’দলেৰ)। এই অনুভৱে যদি কিবা অভিঘাত সৃষ্টি কৰে কবিয়ে তাক শব্দগত তুল্য দিয়ে বা অভিধেয় অৰ্থাৎ বচনসাধ্য কৰি তোলে। এনে কৰোঁতে সাধাৰণ থীম বা বিষয়ক কাব্যবস্তু হিচাপে গ্ৰহণ কৰোঁতে সতৰ্ক হ’বলৈ ৰিঙ্কেই দিহা দিছে। তেওঁ লিখিছেঃ “প্ৰাত্যহিক জীৱনৰ ঘটনাপ্ৰৱাহৰ সৈতে সংযুক্ত হৈ থাকিব। তোমাৰ দুখ-বেদনা, ইচ্ছা-অনিচ্ছা, চিন্তা-বিশ্বাস আৰু য’ত ধুনীয়াক দেখা পোৱা তাৰ কথা লিখা। সকলো কথা আন্তৰিক নিষ্ঠাৰে প্ৰকাশ কৰা। নিজকে উন্মোচন কৰিবলৈ বৰ্ণনা কৰা তোমাৰ চৌপাশ, তুমি সপোনত দেখা দৃশ্য আৰু তোমাৰ স্মৃতিয়ে বহন কৰি ফুৰা বিষয়বোৰ।”

এনে বহুত মূল্যৱান আৰু বাস্তৱ উপদেশ-অনুবোধেৰে সমাকীৰ্ণ ৰিঙ্কেৰ চিঠিবোৰ। ৰিঙ্কেৰ ভাষাত কবি— “Bees of the Invisible.” মৌ-মাখিৰ দৰে কবিয়ে অচিন-অলক্ষিত-অদৃশ্যৰপৰা ৰস আহৰণ কৰে আৰু এই কামৰ বাবে আনকো উৎসাহিত আৰু প্ৰণোদিত কৰে।

কাব্য সৃষ্টি নিতান্তই এক যন্ত্ৰণাদায়ক অনুশীলন। কবিতাৰ জৰিয়তে কোনো

ভাষাৰ সর্বোত্তম প্ৰকাশ ঘটে। কবিতাৰ মাধ্যমেৰে ভাষাই সপোন দেখে। বিস্তাৰ আৰু পৰিমিতি লাভ কৰে। তুচ্ছ প্ৰাত্যহিকতাৰপৰা মুক্ত কৰি কবিতাই আমাক সমকাল, ভাবীকাল আৰু অতীতত স্বচ্ছন্দ বিচৰণৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰে। কবি আৱিষ্কৃত সত্যৰ সাধক নহয়। তেওঁ উদ্ভাৱক। কল্পনা শক্তি আৰু স্বজ্ঞাৰ (Intuition) দ্বাৰা তেওঁ আৱিষ্কাৰ বা উদ্ভাৱন কৰিব খোজা সত্যক দেখা পায়। কবিৰ বিষয়বস্তু সীমাহীন। সকলো ইন্দ্ৰিয়গ্ৰাহ্য বস্তু কবিতাৰ বিষয় হ’ব পাৰে। শুভ-অশুভ, সুন্দৰ-অসুন্দৰ সকলোতে কবিৰ অখণ্ড দৃষ্টি।

নৱকান্ত বৰুৱা ছাৰে আমাক লগ পালে প্ৰায়ে এটা কথা কৈছিলঃ “এই সময়ত তোমালোকে কবিতা লিখিছ। ময়ো কবিতা লিখি আছোঁ। গতিকে আমি সমসাময়িক।” নবীন-প্ৰবীণ সকলোৱে আমি কবিতাৰ সঁত্ৰিত সঁতুৰি আছোঁ। কোনো কিমান দক্ষতাৰে সঁতুৰিছোঁ বা সঁতুৰিব নাজানি কোনো কিমান নাকে-কাণে পানী খাইছোঁ— সেই কথা ক’বলৈ নাযাওঁ। ক’লেও নিৰপেক্ষ আৰু নিৰ্মোহ নহ’ব পাৰে। পাৰত বহি কোনো কাব্যৰসিক সুহৃদে যদি আমি সঁতোৰা চাই আছে তেন্তে এই কথা তেওঁহে ক’ব পাৰিব।

এটি চিনাকি পৰ্ব আৰু আকাশ

১৯৮৪ চনৰ কথা। ডিব্ৰুগড় বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ইংৰাজী বিভাগ। বিভাগীয় মুৰব্বী কবীন ফুকন ছাৰে *ডাচেছ অব্ মালফীখন* সামৰি ক্লাছৰূমতে ঘোষণা কৰিলে, কবি নৱকান্ত বৰুৱা আহিব। ছাৰৰ কণ্ঠস্বৰত উল্লাস। তেওঁ নিজেও এগৰাকী কবি।

২৯ জুন। আমাৰ উৎকণ্ঠাভৰা প্ৰতীক্ষাৰ অন্ত পেলাই কবি বৰুৱা ক্লাছ ৰুমটোলৈ সোমাই আহিল। অতদিনে যাৰ কবিতা পঢ়ি বসাপ্লুত হৈছোঁ, যাৰ কবিতাই আমাৰ স্বপ্নাতুৰ কৈশোৰক মোহাচ্ছন্ন কৰি ৰাখিছিল, যাৰ বহু কবিতাই আমাৰ কণ্ঠস্থ আছিল সেইদিনা তেওঁক সোঁশৰীৰে হাতে ঢুকি পোৱা দূৰত্বতে পাই আত্মহাৰা হৈ উঠিছিলোঁ।

কবিয়ে আমাক ৰবি ঠাকুৰ আৰু ক'লৰিজৰ বহুত কথাই ক'লে। সকলোবোৰ মনত নাই। মনত থকাবোৰ এতিয়া লিখাৰ ইচ্ছা নাই। সেইদিনা তেওঁৰ কবিতা পাঠ শুনাৰ আগ্ৰহটো এতিয়া তেওঁৰ কবিতা পাঠৰ কথা কোৱাৰ ক্ষেত্ৰতো সমানে তীব্ৰ। কবিৰ হাতত কবিতাৰ পাণ্ডুলিপি। আৰম্ভ হ'ল কবিতা পাঠ। শব্দস্ৰোত। ক্ৰমশঃ কোঠাটোৰ নিৰ্জনতা ধ্বনিময় হৈ উঠিল। চৌদিশে বিয়পি গ'ল এক সাংগীতিক লয়। গভীৰ তন্ময়তাৰ বাবে কবিতা পাঠৰত কবিৰ সৰ্বশৰীৰ যেন ধ্বনিময় হৈ উঠিল। বাৰে বাৰে মনলে আহিল Wordsworth-ৰ সেই অমৰ উক্তি— "A poet is a man speaking to men."

এটি এটিকে কবিয়ে পাঠ কৰি গ'ল— 'বল্মীক', 'ৰত্নাকৰৰ দুঃস্বপ্ন', 'ক্ষেত্ৰজ', 'দ্বৈপ্যয়ন' আদি *ৰত্নাকৰ* কাব্য গ্ৰন্থৰ বহুতো সাৰ্থক কবিতা। বিশাল কোঠাটোত যেন আৰু কোনো নাই। আছে কবিতা আৰু কবিতাৰ বুকুৰপৰা উঠি অহা 'কবিতা

নৱকান্ত বৰুৱা (ফটো উৎস : ইণ্টাৰনেট)

পুৰুষ'। মুগ্ধ মগ্নতাত আমি ডুবি আছিলোঁ নে ক্ৰমশঃ ক'ৰবাত অদৃশ্য হৈ গৈছিলোঁ। হয়তো এনে অ-মৃত অভিজ্ঞতাৰপৰাই লৰ্কাই ক'ব পাৰিছিল— "Poetry needs a living body."

কবিতা পাঠৰ অন্তত কবিক বহুতো প্ৰশ্ন কৰিছিলোঁ। কি সুধিম আগতেই মনত যুকিয়াই থৈছিলোঁ। প্ৰশ্নবোৰ ঘাইকৈ তেওঁৰ কবিতা সম্পৰ্কীয়। তেওঁৰ কাব্যগ্ৰন্থ *মোৰ আৰু পৃথিৱী*ৰ কেইবাটাও কবিতাৰ উদ্ধৃতি দি সুধিছিলোঁ— ‘আকাশ আপোনাৰ প্ৰিয় প্ৰতীক নেকি?’ এটি হাঁহিৰে তেওঁ ইতিবাচক উত্তৰ দিছিল। ফ্ৰান্সৰ প্ৰতীকবাদী কবি ষ্টেফান মালাৰ্মেৰো প্ৰিয় প্ৰতীক আছিল নীলা আকাশ। এই প্ৰতীক মালাৰ্মেৰ সীমাহীন সৌন্দৰ্য্য তৃষ্ণাৰ প্ৰকাশ। আমাৰ কবিৰ মনন-দৃষ্টিয়ে বিচাৰে আকাশৰ ব্যাপ্তি :

হে আকাশ, মোৰ প্ৰাৰ্থনা শুনা, নিৰুপায় যদি বিলাস এয়া,
কোন প্ৰশ্নৰ ইংগিত কোৱা অঙঠাৰ দৰে জোনটো বেঁকা
আমাৰ আকাশ নিচেই অকণি তোমাৰ আকাশ দিয়া!
(বন্ধ ঘৰৰ খিৰিকী ফ্ৰেমত ৰাতিৰ আকাশ অঁকা)

(প্ৰাৰ্থনা : আকাশৰ প্ৰতি : খিৰিকীৰে)

আকাশ কবিৰ অতি আপোন। আকাশৰ সাস্থনা তেওঁ জীৱনত অনুভৱ কৰে :

ইয়াৰ দৰে নীল আকাশত
অঙঠাৰ দৰে জোনৰ প্ৰশ্ন— আমাৰে প্ৰশ্ন।
জোনটোৰ বাবে আকাশ চিনাকি
আকাশ আমাৰ।

(জোনাক নিশাৰ জ্যামিতি)

কবি শব্দৰ ৰূপকাৰ। এক সাক্ষাৎকাৰত তেওঁ কৈছে, “কবিতা কিয় সৃষ্টি কৰোঁ সাঁচা কথা ক’বলৈ গ’লে এই কথা কেতিয়াও ভাবি চোৱা নাই। কিন্তু মই অনুভৱ কৰোঁ যে শব্দবোৰক এটা বিশেষ ধৰণ, এটা বিশেষ ভংগীত সজাব পাৰি। কেতিয়াবা শব্দবোৰে মই নিজে বুজি নোপোৱা কেতবোৰ কথা অন্তৰংগতাৰে মোক নিজকে কৈ দিয়া যেন লাগে।”

(নতুন দৈনিক ১৯৮৮, ১২ ডিচেম্বৰ)

শব্দবোৰক এটা বিশেষ ধৰণেৰে সজাবৰ বাবে কবিয়ে শব্দৰেই সন্মান কৰে। সেইদিনাও তেওঁ প্ৰসংগক্ৰমে ‘ডাঁহেচিয়া’ শব্দটোৰ ব্যৱহাৰৰ শলাগ লৈছিল (শব্দটো কবীৰ ফুকন ছাৰে এটা কবিতাত ব্যৱহাৰ কৰিছে)।

কবিতাত নিকৃষ্ট সংবাদৰ স্থান নাই : সুভাষ মুখোপাধ্যায়

প্ৰথমবাৰৰ বাবে কোনো নিৰ্দিষ্ট সাহিত্য কৰ্মৰ পৰিৱৰ্তে এটা পিৰিয়ড বা কালৰ সৃজনশীল ৰচনাৰ বাবে এজন লেখকক দেশৰ সৰ্বোচ্চ সাহিত্য বঁটাৰ বাবে নিৰ্বাচন কৰা হৈছিল। ১৯৭১ চনৰপৰা ১৯৮৫ চন পৰ্য্যন্ত সাহিত্য জগতলৈ আগবঢ়োৱা অসাধাৰণ অৱদানৰ বাবে বাংলা কবি সুভাষ মুখোপাধ্যায়ে এই দুৰ্লভ সন্মান লাভ কৰিলে। জ্ঞানপীঠ অৰ্জন কৰা মুখোপাধ্যায় চতুৰ্থগৰাকী বাঙালী সাহিত্যিক।

বাংলা কাব্য জগতৰ এই শালপ্ৰাংশুসদৃশ ব্যক্তিগৰাকী ১৯৮৮ চনত গুৱাহাটীলৈ আহিছিল। সেই সময়ত গুৱাহাটীত আয়োজিত হৈছিল উত্তৰ-পূব ভাৰত কবি সন্মিলন। সন্মিলনৰ প্ৰাক্-কালত গ্ৰহণ কৰা হৈছিল এই সাক্ষাৎকাৰ।

পদাতিক কবি সুভাষ মুখোপাধ্যায় আধুনিক বাংলা কবিতাৰ স্তম্ভসদৃশ ব্যক্তি। এটা জীৱিত পৰম্পৰা। কবিতাৰ স’তে লাজুকীলতাৰ এটা মিল আছে। চুই দিলেই জঁই পৰা কবিতাৰ স্বভাৱ’— কবিৰ এই দুটি বাক্য যেন হেজাৰটা শব্দত প্ৰকাশ কৰা কবিতাৰ ব্যাখ্যা। আমাৰ জেংৰাইৰ কবি অজিৎ বৰুৱাৰ দৰে কবিয়ে গভীৰভাৱে বিশ্বাস কৰে, “শব্দ নিৰ্বাচন এটা অনুভৱৰ কথা।” *পদাতিক, যত দুৰেই যাই, এই ভাই ছেলে গেছে বনে* আদি তেওঁৰ কাব্যগ্ৰন্থসমূহৰ ছত্ৰে ছত্ৰে বিৰাজ কৰিছে অনুভৱত তিত থকা সাধাৰণ শব্দৰাজিৰ ‘অসাধাৰণ’ প্ৰয়োগ কৌশল। এই কৌশল তেওঁৰ কুক্ষিগত। নতুন সমালোচক আই এ ৰিচাৰ্ডছৰ দৰে কবিয়ে বিশ্বাস কৰে কবিতাৰ এটা প্ৰধান দিশ অনুভৱ (feeling)। মৰ্ম (sense) এইক্ষেত্ৰত অনুভৱ আশ্ৰিত।

সুভাষ মুখোপাধ্যায়ৰ কবিতাৰ ছন্দ আৰু শব্দ অক্লান্ত পৰীক্ষা-নিৰীক্ষাৰ ফল। অলংকাৰে তেওঁৰ কবিতাক দান কৰিছে এটা স্থায়ী শৈলী, স্বকীয়তা। ১৯৬৪ চনত যত দূৰে যাই কাব্যগ্ৰন্থৰ বাবে তেওঁ সাহিত্য অকাডেমি বঁটাৰে সন্মানিত হয়।

“আমাক কেউ কবি বলুক আমি চাই না।” কবিৰ মনৰ কথা। আমি যেতিয়া ‘অলংকাৰ’ হোটেলত কবিক সাক্ষাৎ কৰিছিলোঁ সন্মিলনলৈ যাবলৈ তেওঁ সাজু হৈয়ে আছিল। পৰিধানত বগলী পাখি যেন বগা ধুতী-পাঞ্জাবী। মূৰত অবিদ্যুত পকা চুলি। ক’লা ফ্ৰেমৰ চশমাত বুদ্ধিদীপ্ত চকুহালৰ দীপ্তি। মুখমণ্ডলত শিশুৰ সৰলতা।

আমি : এয়া আপোনাৰ প্ৰথম অসম ভ্ৰমণ?

কবি : নহয়, তৃতীয়।

প্ৰশ্ন : কবিতাৰ কথা সোধোঁ?

উত্তৰ : সোধক (তেওঁ পোন হৈ বহিল, হাতত এটা আজিজ বিড়ি, জুইশলা কাষৰ বিচনাতে পাই বিড়িটো জলালে)।

প্ৰশ্ন : আপুনি কাৰ বাবে কবিতা লিখে?

উত্তৰ : (সন্মুখৰ বিড়িৰ ধোঁৱা, আঁতৰাই তেওঁ আমাৰ ফালে চালে) প্ৰথমে মোৰ বাবে আৰু তাৰ পাছত সমাজৰ বাবে। কাৰণ মই সমাজৰে এজন।

দেশ পত্ৰিকাত কবিয়ে লিখিছিল : “কবিতাৰ যোগেদি মানুহৰ হাত দুখনক এনেকৈ কামত লগাব বিচাৰোঁ যাতে পৃথিৱীখন ইচ্ছানুযায়ী আমি সলনি কৰি ল’ব পাৰোঁ।”

প্ৰশ্ন : কবিতাৰ উদ্দেশ্যধৰ্মিতাক আপুনি কেনেদৰে ব্যাখ্যা কৰিব?

উত্তৰ : মই আনক কি কওঁ তাৰ নিশ্চয় এটা উদ্দেশ্য থাকিব লাগিব। কবিতাত নিকৃষ্ট সংবাদৰ স্থান নাই।

প্ৰশ্ন : ‘বা দিকেৰ বুকু-পকেটটা সামলাতে সামলাতে/ হায় হায়/ লোকটোৰ ইহকাল পৰকাল গেল/ অথচ আৰ একটু নিচে হাত দিলেই সে পোত/ আলাদিনেৰ আশ্চৰ্য প্ৰদীপ/ তাৰ হৃদয়—

উত্তৰ : মোৰ কবিতা।

প্ৰশ্ন : হয়। সাহিত্য অকাডেমি পোৱা কাব্যগ্ৰন্থ যত দূৰেই যাইব। কবিতাৰ নাম ‘লোকটা জানলই না’।

সুভাষ মুখোপাধ্যায় (ফটো উৎস : ইণ্টাৰনেট)

উত্তৰ : আপুনি মোৰ কবিতা পঢ়ে?

প্ৰশ্ন : এসময়ৰ গুণমুগ্ধ পাঠক। আপোনাৰ এই কবিতাটোত এটা সাৰ্বজনীন আবেদন আছে।

উত্তৰ : কি জানে, মই যি লিখোঁ সাৰ্বজনীন আবেদন দিবৰ বাবে নহয়। অনুভূতি, সংবেদন আৰু ব্যক্তিগত অভিজ্ঞতাই মোৰ মূলধন। কেতিয়াবা ব্যক্তিগত অভিজ্ঞতা সাৰ্বজনীন হৈ পৰে। মই মোৰ প্ৰেয়সীক সম্বোধন কৰি লিখা কথা আন প্ৰেমিকৰ ক্ষেত্ৰতো প্ৰযোজ্য হ’ব পাৰে। এইদৰে ব্যক্তিগত অভিজ্ঞতাই সাৰ্বজনীন ৰূপ গ্ৰহণ কৰে।

প্ৰশ্ন : এলিয়টে কৈছিলে, সাৰ্থক কবিতা প্ৰত্যক্ষ আবেগ বৰ্জিত, কবিতা ঘাইকৈ অনুভূতি আশ্ৰিত। আপুনি কি ভাবে?

উত্তৰ : মই কবিতাক বৌদ্ধিক কচৰং বুলি নাভাবোঁ। কবিতাই মানুহৰ আত্মক স্পৰ্শ কৰা উচিত। কবিতাত আবেগ, অনুভূতি আৰু মেধাৰ সংমিশ্ৰণ ঘটা

উচিত।

প্ৰশ্ন : সাম্প্ৰতিক বাংলা কবিতা আপোনাৰ কেনে লাগে ?

উত্তৰ : আজিৰ বাংলা কবিতাত জীৱন নাই, 'হালকা'। কবিতাই কল্পনাৰ জুমুঠিৰে আমাৰ সীমাবদ্ধ অভিজ্ঞতাক বিস্তৃতি দান কৰে।

প্ৰশ্ন : অসমীয়া কবিতা আৰু বাংলা কবিতাৰ মাজত পাৰ্থক্য ক'ত ? আপুনি নিশ্চয় অসমীয়া কবিতা পঢ়িছে ?

উত্তৰ : পঢ়িছোঁ। আগৰ অসমীয়া কবিতাতকৈ আধুনিক কবিতা ভাল লাগে। মই ভাবোঁ, অসমীয়া আৰু বাংলা কবিতাৰ পাৰ্থক্য ভাষাগত দিশৰ। প্ৰত্যেক ভাষাৰে স্বকীয় পৰিচয়, গতি আৰু গতিপথ আছে। ইউৰোপীয় সাহিত্য অনুকৰণ কৰাৰ বাবে এতিয়াৰ বাংলা সাহিত্যই সৰ্বসাধাৰণক ঢুকি পোৱা নাই।

প্ৰশ্ন : আপুনি কোন কোন অসমীয়া কবিৰ কবিতা পঢ়িছে ?

উত্তৰ : নৱকান্ত বৰুৱা, নীলমণি ফুকন, হীৰেন ভট্টাচাৰ্য্য আৰু বীৰেশ্বৰ বৰুৱাৰো দুই-এটা পঢ়িছোঁ।

প্ৰশ্ন : আপুনিতো শক্তিশালী গদ্যও লিখে ?

উত্তৰ : মই প্ৰথমে গদ্যৰেহে আৰম্ভ কৰিছিলোঁ। পাছত গদ্যৰ জৰিয়তেহে কবিতা লিখিবলৈ শিকিলোঁ। কবিতা, উপন্যাসৰ যোগেদি সকলো কথা প্ৰকাশ কৰা সম্ভৱ নহয়, সেয়েহে প্ৰবন্ধ লিখাটো প্ৰয়োজনীয়।

কবিতাৰ কিছুমান ব'দালি মুহূৰ্ত

ৰবীন্দ্ৰ ভৱনত এক বৰ্ণাঢ্য পৰিৱেশত সমৱেত হৈছিল প্ৰায় দুকুৰিজন 'শব্দৰ খেতিয়ক' আৰু তেওঁলোকৰ গুণ-মুগ্ধ দৰ্শক। কবি আৰু কবিতাপ্ৰেমীয়ে যেন সেই দিনটোৰ প্ৰতিটো মুহূৰ্ত সোণালী সূতাৰে গাঁথি ৰাখিলে স্মৃতিৰ সৌধত। যিসকল কবিৰ কবিতা পঢ়ি বিভিন্ন ক্ষণত আনন্দত অভিভূত হৈছে, ৰসাপ্লুত হৈছে, যাৰ কবিতা দুখৰ দিনৰ সাৰথি আৰু সুখৰ ৰ'দালি মুহূৰ্ত আছিল সেইসকলৰ দুগৰাকীমানক সেইদিনা সোঁশৰীৰে হাতে ঢুকি পোৱা দূৰত্বতে পাই আত্মহাৰা হৈ উঠিছিলোঁ।

এক অনিৰ্বচনীয় আনন্দত আপ্লুত হৈছিলোঁ তেওঁলোকৰ প্ৰতিভা-প্ৰাণৰ অমল সৃষ্টি শুনি। বিজুলীৰ চমকণিৰ দৰে মন-প্ৰাণ পোহৰাই গৈছিল Wordsworth-ৰ সেই অমৰ উক্তিৰে— "A poet is a man speaking to men."

কবি অকল এখন দেশৰে অধিবাসী নহয়। মানুহৰ কোনা ৰূপেই তেওঁৰ অনাত্মীয় নহয়। তেওঁ সমগ্ৰ বিশ্বৰে এজন মানুহ। এই বিশ্বনাগৰিক কবিসকলেই সেইদিনা উত্তৰ-পূব ভাৰত কবি 'সন্মিলন'ত সন্মিলিত হৈছিল এক শান্ত সমাহিত অথচ ৰসঘন পৰিমণ্ডলত। তেওঁলোক আহিছিল ওড়িশাৰপৰা, পশ্চিমবংগ, ত্ৰিপুৰা আৰু মণিপুৰৰপৰা, অসমৰ সতীৰ্থ আৰু কবিতাৰ ৰসগ্ৰাহীসকলৰ মাজত কবিতাৰে হৃদয়েৰে সংহতিৰ সাঁকো নিৰ্মাণ কৰিবলৈ।

সন্মিলনত কবিতাৰে শ্ৰোতা-দৰ্শকৰ হৃদয়ত ৰেখাপাত কৰিলে পশ্চিমবংগৰ সুনীল গঙ্গোপাধ্যায়, সুভাষ মুখোপাধ্যায়, শক্তি চট্টোপাধ্যায়, অমিতাভ দাসগুপ্ত,

কবিতা সিন্ধা; ওড়িশাৰ জয়ন্ত মহাপাত্ৰ, বাজেদ্ৰ কিশোৰ পাণ্ডা, মণিপুৰৰ নীলকান্ত সিং, সমৰেন্দ্ৰ সিং, ত্ৰিপুৰাৰ কৰবী দেৱ বৰ্মন আৰু অসমৰ নলিনীধৰ ভট্টাচাৰ্য্য, নৱকান্ত বৰুৱা, কেশৱ মহন্ত, নীলমণি ফুকন, হীৰেন ভট্টাচাৰ্য্য, বীৰেশ্বৰ বৰুৱা, হৰেকৃষ্ণ ডেকা, ৰাম গগৈ, হীৰেন্দ্ৰ নাথ দত্ত, ৰবীন্দ্ৰ সৰকাৰ, ৰবীন্দ্ৰ বৰা, অৱনী চক্ৰৱৰ্তী, সমীৰ তাঁতী, সনন্ত তাঁতি আদিয়ে।

আধুনিক যুগত মানুহৰপৰা মানুহৰ আত্মিক দূৰত্ব যিদৰে বাঢ়ি গৈছে তাৰ মৰ্মস্পৰ্শী বেদনা শ্ৰোতা মণ্ডলীয়ে সেইদিনা অনুভৱ কৰিছিল সুনীল গঙ্গোপাধ্যায়ৰ কণ্ঠৰ পোহৰত ‘কেউ কথা ৰাখেনি’ কবিতাটো হৃদয়ঙ্গম কৰি। ক্ষয়িষ্ণু আৰু অমানৱীয় সমাজ-ব্যৱস্থাৰ পীড়নত কবিতা হৈ পৰে বহু সময়ত তিক্ত অভিজ্ঞাৰ বাহক। প্ৰথিতযশা কবি জয়ন্ত মহাপাত্ৰৰ কবিতা পাঠ শুনি আমি এনে অভিজ্ঞতা আৰু অনুভূতিৰে সমৃদ্ধ হ’লোঁ। মহাপাত্ৰৰ কবিতা পাঠ আছিল একক আৰু অনন্য। কবি সন্মিলনৰ ‘মধুৰেণ সমাপয়েৎ’ কৰে পশ্চিমবংগৰ বৰেণ্য কবি সুভাষ মুখোপাধ্যায় আৰু অসমৰ বিশিষ্ট কবি নৱকান্ত বৰুৱাই।

‘অসমীয়া মানুহে কবিতা ভাল পায়’

সাহিত্যিক-সাংবাদিক সুনীল গঙ্গোপাধ্যায়ৰ সাহিত্য-কৃতিৰ সোৱাদ লৈ তেওঁক শাৰীৰিকভাৱে লগ পোৱাৰ হেঁপাহ মনতে পুহি ৰাখিছিলোঁ। এদিন আমাৰ প্ৰত্যাশাৰ অন্ত পৰিল। উত্তৰ-পূব ভাৰত কবি সন্মিলনীলৈ তেওঁ আহিল। আমি সুযোগ গ্ৰহণ কৰিলোঁ। আগদিনা হীৰুদা আৰু সনন্ত তাঁতিয়ে চিনাকি কৰি দিয়াৰ পাছত আমি পৰিচয় বিনিময় কৰিব লগা নহ’ল (আমি গঙ্গোপাধ্যায়ক গুৱাহাটীলৈ অহাৰ দিনাও লগ কৰিছিলোঁ)।

সুনীল গঙ্গোপাধ্যায়। ধীৰ-স্থিৰ, প্ৰসংশনীয় ব্যক্তিত্ব। প্ৰকাশ-সক্ষম তেওঁৰ মেধা। আমি তেওঁক সুধিলোঁ— বিশেষকৈ কবিতাৰ কথা—

প্ৰশ্ন : আধুনিক কবিতাৰ প্ৰতি সাধাৰণ পাঠকৰ সঁহাৰি কেনে হোৱা উচিত ?

সুনীল গঙ্গোপাধ্যায় : প্ৰশ্নটো জটিল। আধুনিক কবিতা সাধাৰণ পাঠকৰ মাজত জনপ্ৰিয় নহয়। কবিতা তেওঁলোকৰ বাবে দুৰ্বোধ্য হৈয়ে আছে।

প্ৰশ্ন : এইটো কিয় হৈছে ?

গঙ্গোপাধ্যায় : ছপাশাল আৱিষ্কাৰ হোৱাৰ পূৰ্বে কবিতাই আছিল সাহিত্যৰ

সুনীল গঙ্গোপাধ্যায় (ফটো উৎস : ইণ্টাৰনেট)

একমাত্ৰ মাধ্যম। ৰামায়ণ-মহাভাৰতকে ধৰি পূৰ্বতে সকলোধৰণৰ গ্ৰন্থ কবিতাৰ ৰূপবন্ধতে লিখা হৈছিল। মানুহে কবিতা গানৰ দৰে গাই ফুৰিছিল। কাৰ্ল মাৰ্ক্সে যদি ৫০০ বছৰ আগতে জন্মলাভ কৰিলেহেঁতেন তেন্তে তেওঁ কবিতাৰ ৰূপবন্ধতে ডাছ কেপিটেল লিখিলেহেঁতেন। গদ্যই এতিয়া কবিতাৰ স্থান দখল কৰিছে। কবিতা হৈ পৰিছে ব্যক্তিসুৰীয়া। ধ্ৰুপদী সঙ্গীতৰ দৰে ই এবিধ উদ্যোগী মানুহৰ কলা।

প্ৰশ্ন : আপুনি সাম্প্ৰতিক মাৰ্কিন কবি এল্যান গিন্ছবাৰ্গৰ কবি প্ৰতিভাৰ বিষয়ে অলপ ক’ব নেকি ?

গঙ্গোপাধ্যায় : গিন্ছবাৰ্গ মোৰ বন্ধু। তেওঁ দুবাৰ ভাৰতলৈ আহিছে। বাহিৰতো আমি মিলিত হৈছোঁ। তেওঁ মোৰ ঘৰলৈও আহিছে। গিন্ছবাৰ্গ এজন বিশিষ্ট আধুনিক কবি। তেওঁ কবিতাত এক নতুন ধাৰা প্ৰৱৰ্তন কৰিছে। সেয়া হ’ল আত্মজীৱনীমূলক কবিতা। তেওঁ সদায় প্ৰথম পুৰুষত কবিতা লিখে।

প্ৰশ্ন : কবিতাৰ যোগেদি আপুনি কি ক’ব বিচাৰে ?

গঙ্গোপাধ্যায় : কবিতাবে মই সৌন্দৰ্য্য সৃষ্টি কৰিব খোজোঁ।

প্ৰশ্ন : কিছুদিনৰপৰা আপুনি দীঘল কবিতা লিখিবলৈ লৈছে। এই কবিতাবোৰৰ নামকৰণত সাংবাদিকতাৰ চাপ পৰা বুলি কোনো কোনো সমালোচকে কৈছে। আপুনি কি ভাবে ?

গঙ্গোপাধ্যায় : মই ভাবোঁ সাহিত্যত সাংবাদিকতাৰ চাপ পৰাতো এটা বেয়া কথা নহয়। উদাহৰণস্বৰূপে গেলিয়েল গাৰ্চিয়া মাৰ্কেজ সাংবাদিক আছিল। সাংবাদিকতাই তেওঁৰ ৰচনাত সহায় কৰিছে। কিন্তু সেয়া সচৰাচৰ দেখা সাংবাদিকতা নহয়।

প্ৰশ্ন : মহৎ কবিতা পোনপটীয়াভাৱে আবেগনিৰ্ভৰ নহয়। প্ৰধানকৈ অনুভূতিয়েহে এনে কবিতাৰ জন্ম দিয়ে ? আপুনি কি ভাবে ?

গঙ্গোপাধ্যায় : এই ক্ষেত্ৰত মই এৰিষ্ট'টলক বিশ্বাস কৰোঁ। তেওঁ কৈছিল আমাৰ মনন জগতখন অতি মেধা দীপ্ত হোৱা উচিত কিন্তু শব্দবোৰ হোৱা উচিত এজন কৃষকৰ দৰে।

প্ৰশ্ন : আপুনি অসমীয়া কবিতা পঢ়িছেনে ?

গঙ্গোপাধ্যায় : হয়। বহুত পঢ়িছোঁ। নৱকান্ত বৰুৱা, নীলমণি ফুকন, হীৰেন ভট্টাচাৰ্য্য, ৰাম গগৈ, বীৰেশ্বৰ বৰুৱা আদিৰ কবিতা মই পঢ়িছোঁ। অসমীয়া মানুহে কবিতা ভাল পায়। তেওঁলোক কবিতাপ্ৰেমী। (তাৰ পাছত তেওঁ লিখিবলৈ ক'লে) মই তোমালোকৰ হোমেন বৰগোহাঞিৰ এজন গুণমুগ্ধ পাঠক।

কবি প্ৰণতি

(অজিৎ বৰুৱাৰ সাহিত্য-জীৱনৰ ৭৫ বছৰ উপলক্ষে)

কবি অজিৎ বৰুৱাই কবিতাত (পদ্য) সমুদায় দৃষ্টি আশা কৰে। তেওঁ লিখিছিল— “সমুদায় দৃষ্টিসম্পন্ন কবিয়ে শুভ-অশুভ, সুন্দৰ-অসুন্দৰ সকলো বস্তুতে নিৰপেক্ষ দৃষ্টিপাত কৰে। শ্বেইক্সপিয়ৰ, ব'দলেৰ, এলিয়টৰ কবিতা সেই কাৰণে মই ভাল পাওঁ।” (আৰু কিছুমান পদ্য আৰু গানৰ পাতনি)। ব্যক্তিগত আলাপত কবিক সুধিছিলোঁ— কোনো অসমীয়া কবিৰ সৃষ্টিত সমুদায় দৃষ্টি বিচাৰি পাইছে নেকি ? তেওঁৰ তাৎক্ষণিক উত্তৰ আছিল— শংকৰদেৱ।

কবিৰ উত্তৰ বুজাত অকণো অসুবিধা হোৱা নাছিল। আজিৰ আধুনিক খণ্ডিত জীৱনধাৰাত (বাধ্যত পৰি) অভ্যস্ত মানুহে ‘সমুদায়’ দৃষ্টি অবাস্তৱ বুলি ভাবিব পাৰে। খণ্ডিত জীৱনশৈলীয়ে মানুহৰ দৃষ্টিৰ অক্ষৰেখা চুটি কৰি পেলাইছে। কোনো সমালোচক সুধীজনে এই অভাজনৰ কবিতাত যদি কল্পচিত্ৰ আৰু বোধৰ বৈচিত্ৰ্য আৰু বিস্তাৰ বিচাৰি পায় তাৰ মূলতে হ'ল অজিৎ বৰুৱাৰ পৰামৰ্শ আৰু অক্টাভিঅ' পাজৰ প্ৰেৰণা। “কাব্যমৃত ৰসাস্বাদ অখণ্ড অনুভৱ।”

আমাক বৰকৈ আকৃষ্ট কৰে অজিৎ বৰুৱাৰ ৰুচিশীল, অধ্যয়নপুষ্ট আৰু ঐতিহ্য সচেতন ব্যক্তিত্বই। ভালপাওঁ তেওঁৰ কবিতাৰ নিৰ্মেদ প্ৰতিমাকৰণ, নিৰ্লোভ ‘কাব্যিকতা’ আৰু ৰসবোধ। কুৰি শতিকাৰ মহানতম কবি (মাৰ্কেজৰ মতে) পাব্লো নেৰুডাৰ দৰে তেৱোঁ ভাবে : কবিতাৰ ভাষা কথোপকথনৰ ভাষাৰ যথাসম্ভৱ ওচৰ চাপিব লাগে। “কায়দা কৰি কথা কোৱাৰ ছায়াৰ ছায়াবাজীত” তেওঁ নাই। ৱৰ্ডছৱৰ্থেও তেওঁৰ কবিতাত “মানুহে আচলতে কোৱা ভাষা ব্যৱহাৰ কৰিব

অজিৎ বৰুৱা, ফটো : কুশল দত্ত

খুজিছিল।” কবি বৰুৱাৰ প্ৰিয় কবি ষ্টিফেন স্পেণ্ডাৰেও কবিতাত সাধাৰণতে কথ্যভাষাহে প্ৰয়োগ কৰিছিল। কবি বৰুৱাই অভিজ্ঞতা আহৰণ কৰিছে তেওঁৰ বিস্তৰ আৰু প্ৰণালীবদ্ধ অধ্যয়নৰদ্বাৰা। ফৰাচী কবিতা তেওঁ মূলৰপৰা পঢ়িছে। খৰচি মাৰি পঢ়িছে টি এছ এলিয়ট। সংস্কৃত কাব্যতত্ত্বৰ তেওঁ অনুৰাগী পাঠক। ধ্ৰুপদী সংগীতৰ (পাশ্চাত্য সংগীতকে ধৰি) তেওঁ একান্ত বসবেত্তা। তেওঁ লিখিছে : “কিতাপ পঢ়িয়েই প্ৰেৰণা পাপুঁ বেছি। যদিও বাগিচাত, পাহাৰত, নৈৰ পাৰত বহি থাকোঁ উপমাৰ বৃথা সন্ধানত।... ইন্দ্ৰিয়ানুভূতি আৰু অধ্যয়ন মোৰ কাৰণে কল্পচিত্ৰ সৃষ্টিৰ উৎস, আবেগৰ উৎপত্তিস্থল।” *ব্ৰহ্মপুত্ৰ ইত্যাদি পদ্য*ৰ পাতনিত

কবিয়ে স্বীকাৰ কৰিছে : “ফৰাচী কবি চেণ্ট জন পেৰ্ছ আৰু বঙালী কবি সুধীন্দ্ৰ নাথ দত্তৰ বিষয়ে অভিযোগ আছে অভিধান চাই কবিতা লিখা বুলি— মই তেওঁলোকৰ প্ৰেৰণা উপলব্ধি কৰোঁ। ‘হেমকোষ’ মই ইমূৰৰপৰা সিমূৰলৈ দুবাৰ পঢ়িছোঁ। ৰাতি টোপনি নাহে।”

কবি আৱিষ্কৃত সত্যৰ সাধক নহয়। তেওঁ উদ্ভাৱক। কল্পনাৰ দীপ্তি আৰু স্বজ্ঞাৰে (Intuition) তেওঁ উদ্ভাৱন কৰিব খোজা সত্যক দেখা পায় আৰু উপলব্ধ সত্যক কবিতাৰ জৰিয়তে যথাসাধ্য জ্ঞাপন (Communication) কৰিব বিচাৰে। এই জ্ঞাপনৰ উদ্দেশ্য ঘাইকৈ, কবি বৰুৱাৰ মতে, ‘প্ৰীতি’। “স্বপ্ৰীতিৰেৰে প্ৰধানম্”। এই প্ৰীতি জ্ঞাপন বা পাঠক চিন্তাৰ সৈতে সংযোগ স্থাপন প্ৰক্ৰিয়াত কবি বৰুৱা অতিশয় সতৰ্ক আৰু আত্মসজ্জান। ‘শ্ৰীশ্ৰীশংকৰদেৱৰ ‘হৰমোহন’ত উল্লিখিত গছ, ফুল’ নামৰ প্ৰবন্ধটোত তেওঁ লিখিছে (এই প্ৰবন্ধক তেওঁ জীৱন বীক্ষাৰ লগত সম্পূৰ্ণ সংগত বুলি কৈছে) : “মোৰ বাবে বাবে প্ৰত্যয় হৈছিল যে নিজৰ কাব্য কৰ্মত যিমানেই বেছি নামবাচক শব্দ ব্যৱহাৰ কৰিম সিমানেই মই অন্যৰ অনুকৰণৰপৰা বাচিম আৰু অন্যৰ লগত অসহনীয় সাদৃশ্যৰপৰা উদ্ধাৰ পাম। মূলতঃ বিশেষণপ্ৰধান আৰু গুণবাচক বিশেষ্যপ্ৰধান কাব্যই কাব্যৰ জাতীয় স্বকীয়তা খৰ্ব কৰে।” পুনৰুক্তিৰ ‘জ্বালাতন’ত তেওঁ চুটি নিৰিক (ব্যক্তিগত আবেগাত্মক পদ্য) লিখিবলৈ এৰি খণ্ড কাব্য প্ৰয়াসত হাত দিয়া বুলিও এঠাইত উল্লেখ কৰিছে। ‘প্ৰভাৰ চিকাৰী’সকলক কোনো চেলু নিদি কবি বৰুৱাই অকপটভাৱে স্বীকাৰ কৰিছে যে কবিতাৰ গঠন কৌশল তেওঁ আয়ত্ত কৰিছে এলিয়টৰপৰা। ছেণ্ট-জন-পেৰ্ছৰ কবিতা অনুকৰণে তেওঁক আটাইতকৈ বেছি উপকৃত কৰিছে। কাব্য ভাষাৰ বাবে অ’ডেন তেওঁৰ প্ৰিয়তম কবি— যিগৰাকী কবিয়ে লিখিছিল : ‘কবিতাই অন্য একো ঘটনা নকৰে/কবিতা কেৱল বৰ্তি থাকে/তাৰ কথাৰ উপত্যকাত য’ত বিষয়াসকলে কেতিয়াও অবৈধ উপায়ে/হাত ফুৰাবলে ইচ্ছাকে নকৰে।’ হপকিন্সৰ প্ৰভাৱৰ কথাও তেওঁ উল্লেখ কৰিছে।

কবি অজিৎ বৰুৱাৰ কবিতাই আমাৰ মননক আকৰ্ষণ কৰাৰ মূলতে হ’ল তেওঁৰ পৰিহাসময় কাব্যদৃষ্টি, দৃশ্য বা অনুভৱৰ অনন্য প্ৰকাশৰ বাবে গঢ়ি লোৱা ভাষা (যথা : ‘দূৰৰ গাঁৱৰপৰা গুণ্ গুণ্ কৈ ধোঁৱা উ ৰি ছি ল), ক্ৰীড়াশীলতা (যথা : আজি জৰুৰ তেওঁৰ আগৰ দাঁত চাৰিটা নকল), ঐতিহ্য চেতনা আৰু সৰ্বোপৰি শব্দ বোধৰ ভাৰসাম্য— যি সকলো দীক্ষিত পাঠককে বাৰে বাৰে মোহাচ্ছন্ন কৰে।

প্ৰথম দেখা— সেই হেমন্তৰ সন্ধ্যা

এগৰাকী কাব্যৰসিক বন্ধুৱে কৈছিল, অষ্টাভিঅ’ পাজৰ কবিতা পঢ়িব লাগে নিৰ্জনতাত। কবিতাৰ সৰস গাঢ়তা অনুভৱ কৰিব পাৰি। কলেজত পঢ়ি থাকোঁতে নীলমণি ফুকন ছাৰৰ কবিতা পঢ়িবলৈ লৈছিলোঁ ৰাতিৰ নিজানত। এই প্ৰসংগত ফুকন ছাৰে কোৱা এইবাৰ কথা স্মৰণীয়, “মোৰ আটাইবোৰ কবিতা সাধাৰণতে ৰাতি, মাজনিশা লিখিছোঁ। মই যেতিয়া নিঃসংগ আৰু একান্ত নিৰ্জন।”

তেতিয়া পঢ়োঁতে পঢ়োঁতে কিছুমান পংক্তি মুখস্থ হৈছিল যদিও ফুকন ছাৰৰ কবিতাত শীৰ্ষোক্তি (এপিগ্ৰাফ) কম।

কলেজত পঢ়ি থাকোঁতেই কবিৰ সাক্ষাততে আমাৰ এই মুখস্থবিদ্যা জাহিৰ কৰাৰ এটা সুযোগ মিলিল। অৱশ্যে সূৰ্য হেনো নামি আহে এই নদীয়েদিৰ কবিক চোৱাৰ হেঁপাহো কম নাছিল। খবৰ পালোঁ গোলাঘাটৰ এক সাহিত্য বৈঠকলৈ কবি আহিব। হেমন্তৰ এটি সন্ধিয়া।

শুধু বগা পোছাক পৰিহিত এজন মানুহ সভাঘৰলৈ সোমাই আহিল। তেওঁৰ সৰল মুখাৱয়ৰত এটি স্মিত হাঁহি। চশমাৰ কাচৰ মাজত এহাল দীপ্ত চকু। সৌম্য সূশীল সুদৰ্শন। উদ্যোক্তাসকলে ফুকন ছাৰক আদৰিলে। সমৱেতসকলৰ আগত চিনাকি কৰি দিলে। ফুকন ছাৰে কথা ক’লে, কবিতা মাতিলে। গুণগ্ৰাহী শ্ৰোতাৰ প্ৰশ্নৰ বুদ্ধিদীপ্ত উত্তৰ দিলে। অবিস্মৰণীয় কৰি তুলিলে সেই সন্ধিয়া। পৰিচ্ছন্ন কথা-বতৰা। সকলো মুগ্ধ হ’ল। ফুকন ছাৰে ক’লে অসমীয়া ভাষাৰ কালিকাৰ কথা। ইয়াৰ প্ৰবল প্ৰকাশিকা শক্তিৰ কথা। বিহুগীতত থকা অনুপ্ৰাস-অলংকাৰৰ কথা :

চিৰিপ্ চিৰিপকৈ কাপোৰ ধুই আছিল—

চিৰি লুইতলৈ চাই...।

‘হৃদয়ৰ মাজেৰে অসংখ্য লোৰ কাটি’ গ’ল ছাৰৰ মাত। মোৰ কাণত বাজি উঠিল ‘কাহানিও নিনাদিত হৈ নুঠা কিছুমান শব্দ’। সমজুৱাৰ লগতে ময়ো ছাৰক সুধিলোঁ দুটি প্ৰশ্ন :

“হঠাৎ সেই আৰ্তনাদ আহি

গোট মাৰি

ৰ’ল মোৰ হাতৰ মুঠিত—

কিবা এটা তপত

কিবা অদ্ভুত কঠিন

পৰি ৰ’ল এডোঙা তেজ

এপাচি সেন্দূৰীয়া কল...”

এই কবিতাটোৰ পৃষ্ঠভূমি কি ?

হঠাৎ ছাৰৰ চকুহাল উজলি উঠিল। হয়তো কলেজীয়া ল’ৰা এটাই তেওঁৰ কবিতা মুখস্থ মতা শুনি। ছাৰে ব্যাখ্যা কৰিলে কবিতাটোৰ পটভূমি : মটৰ দুৰ্ঘটনা এটাত এজন কল বেপাৰী নিহত হোৱাৰ কৰুণ কাহিনী। ছাৰৰ ভালেসংখ্যক কবিতাৰ আঁৰত আছে এনে ধৰণৰ ঘটনা। সেই কবিতাবোৰ ‘ঘটনা’ৰ বিৱৰণ নহয়; ঘটনাটো দেখি-শুনি বা পঢ়ি কবিৰ মনত সৃষ্টি হোৱা অভিঘাতহে।

ছাৰক আৰু এটা প্ৰশ্ন কৰিছিলোঁ। প্ৰশ্নটো এতিয়া মনত নাই। কিন্তু প্ৰশ্নটো উত্থাপন কৰোঁতে গাইছিলোঁ ছাৰৰ আটাইতকৈ চুটি কবিতাটো—

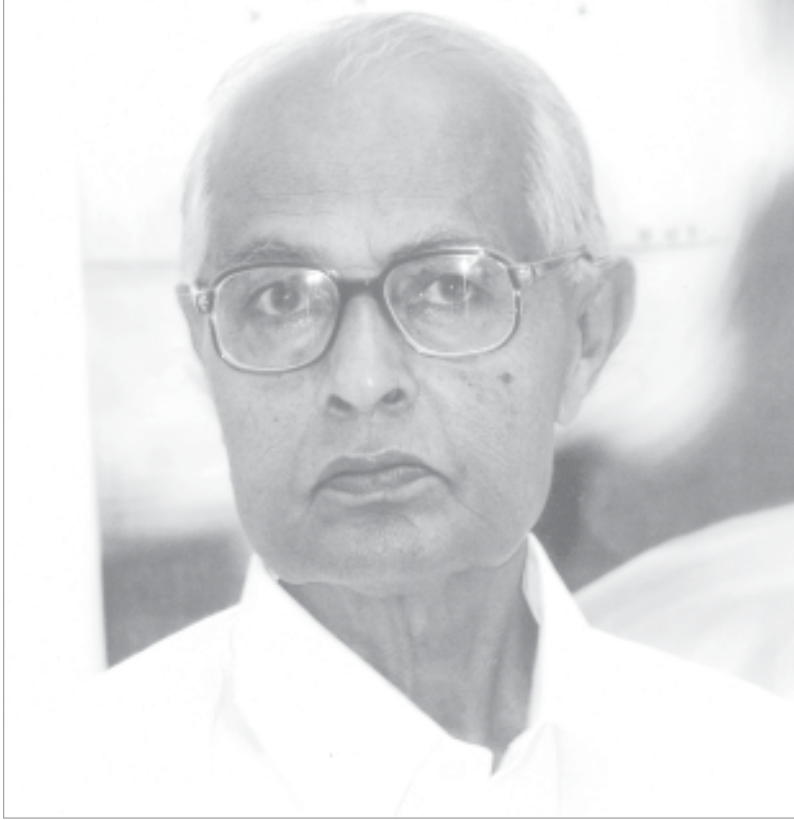
“হৰিৎ প্ৰান্তৰত বাজি উঠিল এটা ঘণ্টা

জুই নুনুমুৰা চিতাৰ ওপৰত এতিয়া সন্ধ্যা”

পাছত জানিব পাৰিছিলোঁ কবিতাটোত আৰম্ভণিতে বত্ৰিশটা শাৰী আছিল। কিন্তু অসংখ্যবাৰ পৰিমাৰ্জন কৰাৰ ফলত কবিতাটোত থাকিলগৈ মাত্ৰ দুটা শাৰী। কি মিতভাষ!

বৈঠকৰ অন্তত ছাৰে মোৰ স’তে কৰমৰ্দন কৰিছিল। কবিৰ কোমল হাতৰ স্পৰ্শ মই যেন এতিয়াও অনুভৱ কৰোঁ।

সেই প্ৰথম দেখাৰপৰা প্ৰায় এটা দশকৰ পাছত শ্ৰদ্ধেয় ডঃ হীৰেন গোহাঁই ছাৰে মোৰ দ্বিতীয় কবিতা সংকলন *গছে পোহৰ দিয়া দিন*ৰ পাতনিত লিখিছিল

নীলমণি ফুকন, ফটো : কুশল দত্ত

যে মই ফুকন ছাৰৰ “সমাহিত বাক্ভংগী, আপাত প্রশান্ত শব্দ চয়নৰপৰা শিক্ষা লৈছোঁ, তাৰদ্বাৰা প্ৰভাৱিত হৈছোঁ।” ফুকন ছাৰে সাগৰ মন্থন কৰি (সাগৰ তলিৰ শংখ) অমৃত উলিয়াই থৈছে। এই কাব্য সাধনাৰ সিদ্ধি ইমানেই গভীৰ আৰু বিস্তৃত যে সেই প্ৰভাৱশালী আৱৰ্তৰপৰা ওলাই আহি নতুন পৰিচয় লাভ কৰা কঠিন। তেওঁৰ নিৰন্তৰ উপস্থিতি আজিও প্ৰতিষ্ঠিত কবিৰ কবিতাত উপলব্ধ নোহোৱাকৈ থকা নাই।

ফুকন ছাৰৰ কাব্য সাধনা আৰু সিদ্ধি উভয়ে আমাক আকৰ্ষণ কৰে। অসমীয়া ভাষাৰ ঐশ্বৰ্য্য আৰু প্ৰকাশিকা শক্তিৰ উজ্জ্বলতম নিদৰ্শন ৰূপেও ছাৰৰ সাৰ্থক কবিতাবোৰ মনলৈ আহে। কবিতা তেওঁৰ বাবে তপস্যাৰ তুল্য। সঠিক শব্দটোৰ

বাৰে ৰৈ থাকে কবি— যিদৰে খৰাং বতৰত বৰষুণৰ বাবে আকাশলৈ চাই থাকে খেতিয়কে। কবি শব্দৰ খেতিয়ক। তেওঁৰ মতে “কবিতা ভাষা শিল্প, জীৱন শিল্পও”, যাৰ ভিন্ন ভিন্ন পাঠ হ’ব পাৰে— ভাল কবিতাৰ তৰহে তৰহে অৰ্থ ওলাব পাৰে। অৱশ্যে কবিতাই দীক্ষিত পাঠক বিচাৰে।

অষ্ট্ৰাভিঅ’ পাজে তেওঁৰ অসাধাৰণ কল্পনাশক্তিৰে দুই বিপৰীত মেৰুত থকা শূন্যতা (Emptiness of being) আৰু পূৰ্ণতা (Fullness of Being)-ৰ সংযোগ সাধন কৰিছিল। ফুকন ছাৰৰ কবিতাত তেনে এক গহীন সৃজনশীল বিস্তাৰ লক্ষ্যণীয়। লৰকাৰ দৰে লোককলা, ইতিহাস চেতনাই তেওঁৰ কবিতাক দিছে Inner form, ভাবৰ বাহনস্বৰূপ চিত্ৰকল্প, উপমা। তেওঁৰ কাব্যিক নিষ্ঠা আৰু একাগ্ৰতা আমাৰ বাবে মুগ্ধ বিস্ময়। প্ৰায় প্ৰতিটো কবিতাই তেওঁ পৰিমাৰ্জন কৰিছে : এই বিষয়ে তেওঁ কৈছে— “মোৰ দ্বিতীয়খন কিতাপ *নিৰ্জনতাৰ শব্দ*লৈকে দুই-তিনিটামানৰ বাহিৰে আন কবিতাবোৰৰ সংশোধন-পৰিমাৰ্জন নকৰাকৈ কোনো কবিতাকে প্ৰকাশ নকৰা হ’লোঁ। আনকি প্ৰকাশ হৈ যোৱা মোৰ বৃজনসংখ্যক কবিতাকেই আকৌ সংশোধন-পৰিমাৰ্জন কৰিছোঁ। কিছুমান কবিতা নতুনকৈ লিখিছোঁ— শব্দ সলাইছোঁ, শাৰী সলাইছোঁ, আনকি চিত্ৰকল্পও সলাইছোঁ। কবিতাৰ সংশোধন-পৰিমাৰ্জন এটা অন্তহীন প্ৰক্ৰিয়া। ই মোৰ বাবে দুৰ্নিৰ্বাৰ এটা প্ৰলোভনৰ দৰে, কেতিয়াবা মৰীচিকা খেদি ফুৰাৰ দৰে। ফলস্বৰূপে কেতিয়াবা গৈ গৈ এটা সময়ত মই অন্তৰিন্দ্ৰিয়ৰ হাহাকাৰত ছটফটাই থাকিব লগাতো পৰোঁ।” (সম্পূৰ্ণ কবিতাৰ ‘নিৱেদন’)

বিশুদ্ধ ৰূপ নিৰ্মিত বিস্বাসী কবিয়ে আনকি *সূৰ্য্য হেনো নামি আহে এই নদীয়েদি* কবিতাটো আকৌ এবাৰ লিখিবলৈ মন যোৱাৰ কথাও ব্যক্ত কৰিছে।

দৰাচলতে আমাক আধুনিক কবিতা পঢ়িবলৈ শিকালে ফুকন ছাৰৰ কবিতাই। “কবিতা লিখিব খুজিছা যদি এনেয়ে লক্ষ্য-জক্ষ্য কৰি লাভ নাই” বুলি বিশ্ববিদ্যালয়ত পঢ়ি থাকোঁতে গোহাঁই ছাৰে সতৰ্কবাণী শুনাইছিল। কবিতা এটা লিখাৰ সময়ত সদায় ৰসজ্ঞ পাঠকৰ ছবি মনলৈ আহে। আগতে কবিতা নিৰ্বাচনৰ দায়িত্বত ফুকন ছাৰ থকা বাবেই ‘নিজৰ ভাল কবিতাটো’ এখন বাৰ্তালোচনীৰ বাবে সাঁচি ৰাখিছিলোঁ। প্ৰথমে ফুকন ছাৰে পঢ়িব। এইগৰাকী আদৰ্শ কাব্যসাধকে যেতিয়া এই অভাজনক কয় : “তোমাৰ কবিতা বেলেগ হে— ” এয়া মোৰ বাবে প্ৰেৰণাবাণীৰ বাহিৰে অন্য একো নহয়।

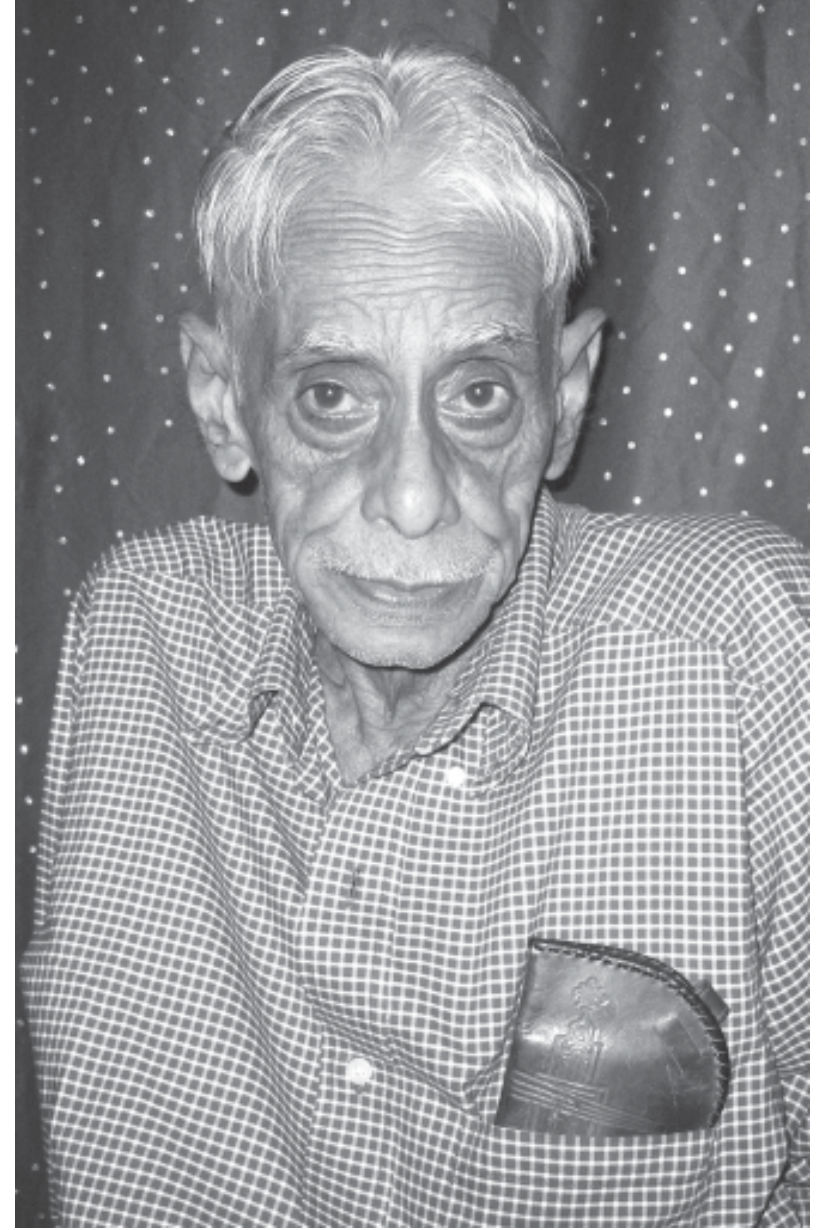
সখিয়তী ব'দৰ মৰম

(হীৰুদাৰ বিদায় বেলাত)

তেওঁৰ গৰজ পৰিছিল। যেতিয়া এটা সেমেকা দুৰ্বোধ্য ভাবনাত কাব্যৰসিকৰ মন এঙাইছিল। হয়তো তেওঁ জৰুৰী বুলি ভাবিছিল— সেয়েহে আমাৰ বাবে ব'দ আনি দিলে। সখিয়তী ব'দ পুৰাই প্ৰাণৰন্ত আজি অসমীয়া 'কবিতা পুৰুষ'— যি 'কবিতা মূলতঃ স্বাধীন— স্মৃতি তাৰ সুগন্ধি পখিলা' অথবা 'দুখৰ ঋতুৰ এপাহ খৰিকাজাঁই'।

হীৰুদাৰ মৃত্যু এক তীব্ৰ বিষণ্ণ অনুভৱ। যদিও তেওঁৰ চুলিত ৰূপালী ৰং লগা দেখিছিলোঁ। তথাপি। আমাৰ ফৰিংফুটা জোনাক এন্ধাৰ কৰি তেওঁ গ'লগৈ। অতি সহজ সাজে। লুইতৰ দুয়োপাৰে এতিয়া কেৱল ওমলি আছে তেওঁৰ ভালপোৱা— 'পিঠিত দীঘল দিনৰ ব'দৰ শোভা'।

১৯৮৫ চন। গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ত পঢ়ি আছোঁ। অসম আৰ্হিৰ চাৰি নম্বৰ ছাত্ৰাৱাসত থাকোঁ। বিশ্ববিদ্যালয় সপ্তাহৰ বেণ্ট হোষ্টেল। গতিকে ইয়াৰ কাম-কাজবোৰো ব্যতিক্ৰমধৰ্মী, ৰুচিসম্পন্ন হ'ব লাগিব। যৌৱনৰ কবি হীৰুদাৰ কবিতা পঢ়ি বিভেৰ হোৱাৰ বয়স তেতিয়া। বিশ্ববিদ্যালয় চৌহদত বন্ধা আছিল আমাৰ যৌৱনৰ তেজী ঘোঁৰা। 'বসন্তৰ বতাহৰ দৰে সেই ঘোঁৰাৰ খুৰাৰ ধূলিয়ে চুমিছিল তেজাল আকাশ আৰু তাৰ প্ৰান্তৰৰ সেউজীয়া ঘাঁহ' (হীৰুদা)। এই যৌৱনৰ কবিক কাষতে পোৱাৰ হেঁপাহতে তেওঁক ছাত্ৰাৱাসৰ নৱাগত আদৰণী সভালৈ নিমন্ত্ৰণ কৰিলোঁ। অকপটভাৱে তেওঁ আহিল। পাঠ কৰিলে এটাৰ পাছত এটাকৈ তেওঁৰ চুটি চুটি কবিতাবোৰ। পঠনভংগী একান্ত তেওঁৰ নিজৰ। চাৰমিনাৰ চিগাৰেটৰ

হীৰুদাৰ ভট্টাচাৰ্য্য, ফটো : কুশল দত্ত

বাহৰ উকা বাকলিত তেওঁ অনায়াসে আঁকিলে আত্মকৃতি আৰু একাধিক স্কেছ। তাকে উপহাস দিলে তেওঁৰ গুণগ্রাহী অনুজক। দীঘল উকা কাগজৰ প্ৰতি ভীতি— হীৰুদাৰো আছিল। সেইদিনা ৰাতিও ঘনাই অহা শুকান কাহটোৱে তেওঁক বৰকৈ আমনি কৰিছিল। ৰাতি ভালকৈ শুব পৰা নাছিল। আমাৰ চকুতো টোপনি নাছিল। কাষৰ বিছনাত শুই আছে কবি— কোঠা ভৰি উজ্জ্বল পোহৰ...

পাবলো নেৰুডাই কৈছিল— পথেই কবিৰ ধৰ্ম। স্বৰূপতে হীৰুদা এই ধৰ্মত দীক্ষিত আছিল। এই কথাৰ সমৰ্থনত তেওঁৰ “মোৰ দেশ” কবিতাৰ এটা স্তৱকৰ উদ্ধৃতিয়েই যথেষ্ট : ‘দেশে দেশে দেশ আছে। এনে বহু দেশৰ অৰঙে-দৰঙে মই ঘূৰিছোঁ। বহু বন্ধুৰ স’তে হাতে হাত ধৰি ফুৰিছোঁ। কেতিয়াবা সাগৰ পাৰত, কেতিয়াবা খেজুৰ তলত, নতুবা পাহাৰ তলিত খন্তেক জিৰাইছোঁ। বন্ধুৰ স’তে প্ৰাণ খুলি প্ৰাণৰ কথা পাতিছোঁ। তাৰ পাছত আকৌ আৰম্ভ কৰিছোঁ নতুন যাত্ৰা।’ যাযাবৰ প্ৰকৃতিৰ কবি, যি ভালকৈ চিনি পাইছিল শইচৰ পথাৰ-মানুহ, ভালপোৱাৰ বোকা-মাটি, গৰখীয়া ল’ৰাৰ পেঁপাৰ সুৰ, ধান কাটি থকা দাৱনীজাক, মেটমৰা ধানৰ ডাঙৰি, দাৱনীৰ চোক দিয়া কাচিখন, মাটিৰ লুণীয়া স্বাদ, ফটিকাৰ ৰাগি, ধানৰ কোমল ঠোক, পোহৰ পদুম, চেনিমৰা বাগিচাৰ চিঠি, বসন্তৰ ৰঙা ডাক বাকচ, কৰঙাৰ কমাৰশাল, কবিতাৰ দিকটো বাট, প্ৰতিটো ঋতুৰ ৰং আদিক। স্পষ্টকৈ “মই একো নপঢ়োঁ” বুলি ক’লেও হীৰুদাই নেৰুডাৰ দৰে মহান কবিৰ কবিতা পঢ়িছিল। নেৰুডাক স্মৰণ কৰি তেওঁ লিখিছে— “নেৰুডা, মই তোমাৰ কুৰিটা প্ৰেমৰ কবিতা পঢ়িছোঁ আৰু জানো প্ৰেমৰ কবিতাৰে ৰচা এটা হতাশাৰ গানত মূৰ্ত ভাঙন হাতুৰী/কিমান গধুৰ!”

সততে দিহিঙে-দিপাঙে ঘূৰি ফুৰি হীৰুদাই কেতবোৰ ৰসাল কথা-কাহিনীও বহন কৰি ফুৰিছিল। হৃদয়তা থকাসকলৰ আগত এইবোৰ কৈছিল চমৎকাৰ বাকসংঘম আৰু চৰম নিৰ্দিষ্টতাৰে। এবাৰ তেওঁ শিৱসাগৰৰ ইমৰান শ্বাহৰ ঘৰলৈ গৈছিল। পুৱাতে উঠি তেওঁৰ ঘৰৰ সন্মুখত থকা কৰ্দৈজোপাৰপৰা কৰ্দৈ পাৰিছিল। ক্ষীণকায় মানুহ এজনক এই ৰূপত দেখি শ্বাহৰ চুবুৰীয়া এজনে হেনো সুধিলে : “কোনহে এওঁ? এডাল হাঁকুটিয়ে হাঁকুটি এডাল লৈ ৰাতিপুৱাই কৰ্দৈ টেঙা হাঁকুটিয়াই আছে।” হীৰুদাৰ এই ৰসঘন কথা-কাহিনীবোৰে খুছৰন্ত সিঙৰ দৰে লেখকক আকৰ্ষণ কৰিছিল। তেওঁৰ স্তম্ভ-লেখা (Column)-ত এই কাহিনীবোৰ লিখিছিল।

চমৎকাৰ বাকপটুতাৰে (wit) হীৰুদাই সকলোকে মুহিছিল। কোনোৱে

তেওঁক ৰক্ষা ব্যঞ্জনবিধি কেনে হৈছে বুলি যেতিয়া সোধে— হীৰুদাই অধিক শব্দ ব্যয় নকৰি কয় : “সিজিছে।” ৰাফোতা-প্ৰশ্নকৰ্তাজনে গমি অলপ চালেই বুজি পাব ভাল ৰক্ষন-প্ৰকৰণৰ প্ৰথম চৰ্তটো হ’ল— ই সিজিব লাগিব। এনে ভূৰি উদাহৰণ আছে। হীৰেন গোহাঁই ছাৰৰ আত্মজীৱনীৰ চতুৰ্থ খণ্ড— ইমান তিতা সাগৰৰ পানীত হীৰুদাৰ ‘ৰসময় বিস্ময়’ৰ উল্লেখ আছে। এবাৰ নৱবৰ্ষ উপলক্ষে শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱ কলাক্ষেত্ৰত আয়োজন কৰা হৈছিল ‘হীৰুদাৰ সৈতে এক অন্তৰংগ আলাপ’। কলাক্ষেত্ৰৰ তদানীন্তন সচিব শাৰদী বাইদেউৰ মৰমৰ দাবীত এই লেখকে সেই অনুষ্ঠানৰ আঁত ধৰিব লগা হৈছিল। সেই অনুষ্ঠানত উপস্থিত আছিল গুণী-জ্ঞানীজন। তাতে হীৰুদাৰ সমুখতে উন্মোচিত হৈছিল তেওঁক লৈ প্ৰচলিত কেতবোৰ ৰসাল কথা-কাহিনীৰ উৎস আৰু তাৰ কাৰ্য্য-কাৰণ। স্বভাৱসিদ্ধ বাকসংঘমেৰে কিন্তু সপ্ৰতিভাৰে হীৰুদাই সকলোকে উত্তৰ দিছিল। সেই অনুষ্ঠানটো বাণীবদ্ধ কৰা হৈছিল ‘ভিডিঅ’-অডিঅ’ দুই ৰূপতে। হীৰুদা আছিল ‘আজন্ম গান কবি।’ জীৱন আৰু জগতৰ গান (কবিতা) শুনিবলৈ তেওঁ আমাক ‘নিমন্ত্ৰণ’ (‘নিমন্ত্ৰণ’ তেওঁৰ প্ৰথম মুদ্ৰিত কবিতা, ১৯৫৪ চন) কৰিছিল। আমি তেওঁৰ গান শুনিলোঁ। গীতিধৰ্মী শব্দ শৃংখল গঢ়ি (কবিৰ বাবে শব্দ আছিল আইৰ হাতৰ অন্ত), অভিনৱ ধ্বনি বৈচিত্ৰ্যৰে তেওঁ আমাক কবিতা বুলি লিখিও গানকে শুনালে— বিচাৰিবলৈ ক’লে— ‘গানহীন মানুহৰ কল্যাণ’ আৰু শেষ কবিতাটোৰো। শিৰোনাৰ দিলে— ‘গান সামৰাৰ গান’ (প্ৰান্তিক, ১৬-৩১ জুলাই, ২০১২)।

আমি এতিয়া ‘গালে-মুখে হাত থৈ বহি থাকিলে নহ’ব।’ শুনি থাকিব লাগিব তেওঁৰ গান। পঢ়িব লাগিব ‘দুখৰ মাজেৰে উৰি অহা তেওঁ লিখা ৰ’দৰ চিঠি। এই চিঠিৰ উত্তৰ আমাৰপৰা পালেহে হীৰুদাৰ আত্মাই শাস্তি পাব।

কবিতাৰ বাবে অলপ গদ্য

সকলো কবি বা কাব্যৰসিকৰ মনোজগত একে নহয়। ভিন্ন। সেইবাবে তেওঁলোকে দিয়া কবিতাৰ সংজ্ঞা বা সৃষ্টি প্ৰক্ৰিয়াৰ ব্যাখ্যাও ভিন্ন। যথাঃ কোনো কোনোৱে কয়, কবিতা স্বতঃস্ফূৰ্তভাৱে আহে, গছলৈ নতুন কুঁহিপাত অহাৰ দৰে। কোনোৱে কয়, ই নিৰ্মাণ। বহুতে আকৌ দুয়োটা প্ৰক্ৰিয়াতে বিশ্বাস কৰে।

কবিতা জীৱন আৰু জগতৰপৰা আহৰিত উপলব্ধি, অভিজ্ঞতা আৰু প্ৰপঞ্চৰ শৈল্পিক প্ৰকাশ। প্ৰতিটো কবিতাই উন্মোচন ঘটায় এটা বিষয় বা বোধৰ। এই উন্মোচন কাৰ্য্যৰ বাবে প্ৰয়োজন অনুভূতি, অভিজ্ঞতা আৰু কল্পনাৰ দীপ্তি।

কোনো পৰিস্থিতি বা ঘটনাক কেন্দ্ৰ কৰিয়েই কবিতাই গঢ় লয়। সেই পৰিস্থিতি বা ঘটনা 'বিশেষ' নহ'বও পাৰে— কিন্তু কবিৰ মনোজগতত সি সৃষ্টি কৰিব পাৰে এক অভিঘাত। কবিয়ে তেতিয়া সেই মানসিক অৱস্থাৰ শব্দগত তুল্য বিচাৰেঃ কবিতাৰ জন্ম হয়। মহাকবি গ্যেটেই কৈছিলঃ সকলো কবিতাই আকস্মিক; কোনো এক পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি। প্ৰতিটো কবিতা এক বাহ্যিক অথবা আভ্যন্তৰীণ উত্তেজনাৰ (Stimulus) প্ৰতি সঁহাৰিস্বৰূপ। পৰিৱেশ বা পৰিস্থিতিৰ গৰ্ভজাত হ'লেও কবিতা মূলতঃ স্বাধীন।

কবিতা প্ৰধানতঃ সংযোগ— কবি চিন্তা আৰু পাঠক চিন্তাৰ মাজত এই সংযোগ। টি এছ এলিয়টে কৈছিল, "Good poetry communicates before it is understood." কেতিয়াবা কবিতা এটাৰ পট-কথা জানিব পাৰিলেও এই সংযোগ সহজসাধ্য হৈ পৰে। হয়তো এইবাবেই মোক এটা কবিতাৰ পট-কথা ক'বলৈ কোৱা হৈছে (অসমীয়া প্ৰতিদিনৰ বাবে)। মই ক'ব খুজিছোঁ মোৰ—

খালী বটলৰ মালিতা নামৰ কাব্যগ্ৰন্থত সংকলিত 'আঁচ' নামৰ কবিতাটোৰ পট-কথা।

'আঁচ'ৰ পটভূমিত আছে দুখনমান খণ্ডছবি। যথা— সৰুতে গাঁৱত আমাৰ চুবুৰীয়া মানুহ এঘৰত দেখিছিলোঁ এডৰা ফুলকবিৰ খেতি। পুৱাৰ নিয়ৰত তিতা সতেজ আৰু স্নিগ্ধ এই ফুলকবিবোৰ চুই চাবলৈ দুৰ্নিবাৰ ইচ্ছা হৈছিল। কিন্তু বাধা হৈ আছিল এখন শুকান জেওৰা। জেওৰাখন ইমানেই দুৰ্বল আছিল যে ভালকৈ ঠেলা এটা মাৰিলেই বাগৰি পৰিব আৰু বাৰীখনত মোৰ প্ৰৱেশ বাধাহীন হৈ পৰিব। কিন্তু মই জেওৰা ভঙা নাছিলোঁ। শিক্ষক দেউতাই শিকাইছিল জেওৰা ভঙাজনে সমাজৰ নিয়ম ভাঙে। দুৰ্বল হ'লেও জেওৰাখনে তাত নোসোমাবলৈ ইংগিত দি থৈছে।

দ্বিতীয় ছবিখন হ'ল— সৰুতে ঘৰত এজনী ছাগলী দেখা পাইছিলোঁ। তাইৰ ডিঙিত এচলা ফলা বাঁহ বান্ধি দিয়া হৈছিল যাতে তাই জেওৰাৰ ফাঁকেৰে মুখ ভৰাই বাৰীৰ শাক-পাচলিবোৰ খাই ফুৰিব নোৱাৰে। সৰু বাঁহচলাক আমি 'ডাকুৰ' বুলিছিলোঁ। চুৰুগী ছাগলীৰ ডিঙিত এই 'ডাকুৰ' ওলমাই দিয়া হৈছিল।

তৃতীয় ছবি হ'ল মহানগৰীৰ। গণেশগুৰিৰ এখন দোকানৰ সন্মুখত এডোখৰ ঠাই আছিল। পথচাৰীয়ে প্ৰস্ৰ কৰি দুৰ্গন্ধময় কৰি থয়। কোনোবাই সেই ঠাইত আঁৰি দিলে এখন ফলক— "ইয়াত পেচাব নকৰিব।" কিন্তু কোনেও তাক গ্ৰাহ্য নকৰিলে। এইবাৰ তাত আঁৰি দিয়া হ'ল আন এখন ফলক— "কুকুৰৰ দৰে ইয়াত...।" তথাপি সেই ঠাইত মূত্ৰপাত চলি থাকিল। কেইদিনমানৰ পাছত সেই ঠাইত আঁৰি থোৱা দেখা গ'ল এশাৰী দেৱ-দেৱীৰ ছবি। কিন্তু ইয়াৰো সুফল পোৱা নগ'ল।

শেষত এই কথাও স্বীকাৰ কৰোঁ যে এনেধৰণৰ পট-কথাই কবিতাৰ দীক্ষিত পাঠকৰ বাবে কবিতাৰ বসগ্ৰহণত সীমাবদ্ধতা আনি দিব পাৰে। তাৰ বাবে মই ক্ষমাপ্ৰাৰ্থী।

‘আঁচ’ কবিতাটো

এখন জেওৰাই ভাগ কৰিব পাৰে
এখন বিশাল পথাৰ
এখন বহল চোতাল
এডৰা ফুলি থকা সৰিয়হ

প্ৰতিখন জেওৰাতে সৰু-বৰ সুৰুঙা থাকে
সুৰুঙা থকাৰ বাবেই চুবুৰী ছাগলীৰ ডিঙিত ডাকুৰ ওলমে

আচলতে জেওৰাই কাকো পৃথক নকৰে
কাক পৃথক কৰা উচিত তাৰহে ইংগিত দিয়ে
জেওৰা ভঙাজনে পৃথিবীৰ নিয়ম ভাঙে

জেওৰাৰ সলনি সেই ঠাইত থৈ দিব পাৰি নেকি
এযাৰি মিঠা সতৰ্কবাণী বা এটা অবাইচ মাত
অথবা ভগৱানৰ এশাৰী মূৰ্তি
(কোন ভগৱান? ভগৱান আজিকালি ডেৰ)
কিন্তু ইয়াৰ সুফল কোনেও পোৱা নাই
কেতিয়াবাই ভেদ কৰা হৈছে লক্ষ্মণৰেখা
সেয়েহে মানুহে জেওৰা বয়
শূন্যতে এডাল আঁচ টানি থয়।

অক্টাভিঅ’ পাজ : এক নিৰ্দোষ জীৱন বিচাৰি তেওঁ গ’লগৈ

মৃত্যু অৱধাৰিত বুলি জানো— তথাপি প্ৰিয় কবি অক্টাভিঅ’ পাজৰ বিয়োগ মোৰ বাবে এক দুখদায়ক বাতৰি। বিশ্ববিদ্যালয়ত পঢ়াৰ দিনৰেপৰা তেওঁৰ কবিতা পঢ়ি মুগ্ধ হৈছোঁ; লাভ কৰিছোঁ অনিৰ্বচনীয় আনন্দ। পাজৰ প্ৰতি আকৰ্ষণ তেওঁৰ ভাৰতকেন্দ্ৰিক কবিতাবোৰ নহয়। তেওঁৰ কবিতাই আমাক অভ্যস্ত জগতখনৰপৰা আঁতৰাই প্ৰস্তুত কৰে এক নতুন উপলক্ষৰ বাবে। চিত্ৰকল্পৰ মাজত বিচাৰিবলৈ শিকায় জীৱন আৰু জগতৰ প্ৰতিৰূপ। কোনো মহৎ কবিৰ দৰে চিত্ৰকল্পই তেওঁৰ চিন্তাধাৰাক গঢ় দিছিল।

মহাকবি গ্যেট্ৰেৰ দৰে পাজেও বিশ্বাস কৰিছিল : সকলো কবিতাই আকস্মিক; কোনো এক পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি। প্ৰতিটো কবিতা এক বাহ্যিক অথবা আভ্যন্তৰীণ উত্তেজনাৰ (Stimulus) প্ৰতি সঁহাৰিস্বৰূপ। আমাৰ চাৰিওফালে থকা শুভাশুভ পৰিৱেশ বা পৰিস্থিতিয়েই কবিতাৰ সাৰবত্তা। এই পৰিৱেশ বা পৰিস্থিতি কবিতাৰ বিকল্প অথবা ব্যাখ্যা হ’ব নোৱাৰে। পৰিৱেশৰ গৰ্ভৰপৰা জন্ম হ’লেও কবিতা মূলতঃ স্বাধীন। পাজে কৈছিল এটা কবিতাৰ আংগিক বা বিষয়বস্তু যিয়েই নহওক ইয়াৰ আইডিয়া (idea)-টোৱেই প্ৰথম আৰু সৰ্বাধিক গুৰুত্বপূৰ্ণ। পাজৰ প্ৰায় সমস্ত কাব্যকৰ্ম সন্নিৱিষ্ট হোৱা এলিয়ট উইনবাৰ্গাৰদ্বাৰা সম্পাদিত ‘The Collected Poems of Octavio Paz, 1957-1987’ পঢ়িলে ধাৰণা হয় ‘শূন্যতা’ আৰু ‘পূৰ্ণতা’ৰ দৰ্শনেই তেওঁৰ কাব্যৰ কোষস্বৰূপ। এই শূন্যতা বৌদ্ধ দৰ্শনৰ ওচৰ চপা। ‘ছানষ্ট’ন শীৰ্ষক বিখ্যাত কবিতাটোৰ এটি পংক্তি এই অনুৰূপত উদ্ধৃত

কবিৰ পাৰি :

"When was life ever truly ours?
When are we ever what we are?
We are ill-sepated, nothing more
Than vertigo and emptiness..."

কবিতাৰ বিষয়ে পাজৰ যিযাৰ কথা মোৰ আটাইতকৈ ভাল লাগে সেইযাৰ হ'ল : তেওঁৰ দৃষ্টিত কবিতা মানুহৰ আদিম নিৰ্দোষিতালৈ প্ৰত্যাবৰ্তন। এই হত নিৰ্দোষ জীৱনৰ প্ৰতি থকা দুৰন্ত আকৰ্ষণে তেওঁৰ কাব্যিক পৰিমণ্ডল ঘেৰি আছে। 'দ্য আদাৰ ভইচ— এছে অন মডাৰ্ন পয়েট্ৰি' নামৰ ৰচনাখনত পাজে লিখিছে : "মানুহ আৰু কবিতাৰ সম্পৰ্ক আমাৰ ইতিহাসৰ দৰে প্ৰাচীন। কবিতা মানুহ 'মানুহ' হ'বলৈ লোৱাৰ দিনৰে সৃষ্টি। চিকাৰী আৰু আহাৰ বিচাৰি ফুৰা আদিম মানৱে এদিন আচৰিত হৈ কবিতাসদৃশ স্বচ্ছ পানীৰ আৰ্চিত নিজকে চাইছিল। সেইদিন খৰি মানুহে আৰ্চি চাবলৈ এৰা নাই। তেওঁলোকে নিজে নিজকে একে সময়তে চিত্ৰকল্পৰ স্ৰষ্টা আৰু তেওঁলোকৰদ্বাৰা সৃষ্টি এক চিত্ৰকল্প বুলি ভাবিছিল। এইবাবেই মই কিছুদূৰ নিশ্চিত যে মানুহ থকালৈকে কবিতা থাকিবই। অৱশ্যে এই সম্পৰ্ক বিঘ্নিত হ'ব পাৰে যদিহে মানুহৰ কল্পনাশক্তিৰ অপমৃত্যু বা বিকৃতি ঘটে। মানুহে যদি কবিতাক পাহৰি যায় তেন্তে নিজকে পাহৰি যাব আৰু প্ৰত্যাবৰ্তন কৰিব আদিম উচ্ছৃংখলতালৈ।"

সোতৰ বছৰ বয়সতে পাজে কবিতাৰে সাহিত্য জীৱন আৰম্ভ কৰে। তেওঁৰ কাব্য মানসক তিল্ তিল্কৈ গঢ় দিছিল তেওঁৰ জন্মঠাই মেক্সিকোৰ যুদ্ধবিদীৰ্ণ অশান্ত পৰিস্থিতিয়ে। বিশেষকৈ তেওঁৰ অধিবক্তা পিতৃয়ে মেক্সিকোৰ বিপ্লৱত যোগ দিয়াত পাজৰ শৈশৱ প্ৰতিপালিত হৈছিল উদ্ভিগ্নতা আৰু অস্থিৰতাৰে। তেওঁ শৈশৱ স্মৃতিচাৰণ কৰিছে এইদৰে : "এখন বাগিচাৰে সৈতে এটা প্ৰকাণ্ড ঘৰত আমি বাস কৰিছিলোঁ। আমাৰ পৰিয়ালটো আছিল বিপ্লৱ আৰু গৃহযুদ্ধ বিদীৰ্ণ। প্ৰাচীন আচবাব পত্ৰ আৰু কিতাপ-পত্ৰৰে ঠাহ খাই থকা আমাৰ ঘৰটো জহি-খহি গৈছিল। এটা কোঠা খহি পৰিলে আমি অন্য কোঠালৈ আচবাববোৰ স্থানান্তৰ কৰিছিলোঁ। মোৰ মনত পৰে মই এখন বেৰ নথকা এটা প্ৰশস্ত কোঠাত আছিলোঁ। কোঠাৰ বহল সুন্দৰ পৰ্দাবোৰে মোক বতাহ আৰু বৰষুণৰপৰা পৰ্যাপ্তভাৱে সুৰক্ষা দিব পৰা নাছিল। এডাল বনৰীয়া লতাই মোৰ কোঠা ভেদ কৰিছিল।"

অষ্ট্ৰাভিয়া' পাজ (ফটো উৎস : ইণ্টাৰনেট)

১৯৩৩ চনত পাজে প্ৰকাশ কৰে তেওঁৰ প্ৰথম গ্ৰন্থ ছেভেজ মুন। ইয়াৰ পূৰ্বে তেওঁ কেইজনমান সাহিত্যৰসিক বন্ধুৰ সৈতে প্ৰকাশ কৰে এখন সাহিত্য আলোচনী। কবি হিচাপে পাজে প্ৰথম এখন বহল মঞ্চলৈ আহে স্পেইনত। তাত হোৱা এখন আন্তৰ্জাতিক লেখক সন্মিলনত যোগ দি পাজে লগ পায় পাবলো নেৰুভা, অ'ডেন, আলবোৰ্টি, ষ্টিফেন স্পেণ্ডাৰ প্ৰমুখ্যে প্ৰসিদ্ধ কবিসকলক। ইয়াৰ পাছত মেক্সিকোৰ কূটনৈতিক বিষয়া হিচাপে পেৰিছত থকা কালছোৱাত কবি এণ্ড্ৰ'ব্ৰিট'নৰ সান্নিধ্যলৈ আহি পাজ প্ৰভূতভাৱে উপকৃত হয়। পেৰিছত তেওঁ বিভিন্ন পৰাবাস্তৱবাদী প্ৰদৰ্শনী, প্ৰকাশন আদি কাৰ্য্যত জড়িত হৈ পৰে। ১৯৬২ চনত

মেক্সিকোৰ ৰাষ্ট্ৰদূত হিচাপে ভাৰতলৈ অহাৰ সময়ত পাজ পূৰামাট্ৰেই এজন পৰাবাস্তৱবাদী আছিল। ইতিমধ্যে তেওঁ মেক্সিকোৰ বিষয়ে লিখা সুদীৰ্ঘ ৰচনা *দ্য লেবিৰিছ অব্ ছলিচিউদ* আৰু *ছানষ্ট'ন* নামৰ কাব্যগ্ৰন্থ প্ৰকাশ কৰি সুখ্যাতি অৰ্জন কৰিছে। ভাৰতৰ কলা-সংস্কৃতি দৰ্শনৰ পোহৰত প্ৰসাৰিত হয় পাজৰ কাব্য মানস আৰু বৌদ্ধিক চিন্তাৰ দিগন্ত। বাঁওপন্থী আদৰ্শত বিশ্বাসী পাজৰ লেখকসুলভ সততা আৰু দৃঢ়তাৰ পৰিচয় পোৱা যায় ৰাষ্ট্ৰদূতৰ পদত্যাগ কৰা কাৰ্য্যত। ছটা বছৰ ভাৰতত কটোৱাৰ পাছত মেক্সিকো চহৰত হোৱা এটা ছাত্ৰ বিক্ষোভৰ ওপৰত পুলিচৰ গুলীচালনাৰ প্ৰতিবাদত তেওঁ ৰাষ্ট্ৰদূতৰ পদ ইস্তফা দিছিল।

১৯৯০ চনত পাজে সাহিত্যৰ বাবে ন'বেল বঁটা লাভ কৰে। তেওঁ ১৯৮২ চনত স্পেইনৰ আটাইতকৈ সন্মানজনক ছাৰ্ভেণটিজ বঁটা, ১৯৮৭ চনত চিকাগোৰ টি এছ এলিয়ট বঁটাও অৰ্জন কৰিছিল।

নিঃসন্দেহে পাজ কুৰি শতিকাৰ এক অনুপম কাব্য প্ৰতিভা। আঁত্ৰে ব্ৰেট্টোৰে সঠিকভাৱেই কৈছে পাজ দ্বিতীয় মহাযুদ্ধৰ পৰৱৰ্তী কালৰ আটাইতকৈ নিভাঁজ কবি। তেওঁৰ মৃত্যুৰে কাব্য জগতত এক অপূৰণীয় শূন্যতাৰ সৃষ্টি কৰিলে। কুৰি শতিকাৰ এই নমস্য কবিগৰাকীলৈ আমি কবিতাৰে শ্ৰদ্ধা জনালোঁ।

প্ৰিয় কবি

জোনটোৰ দৰে আমাৰ কপালত খোজ কাঢ়ি
তোমাৰ বৰ ভাগৰ লাগিল
বতাহ আৰু ধূলিৰে কোনে সাজি দিলে
তোমাৰ নতুন ঘৰ
বুদ্ধৰ হাতত আছিল যাৰ ঠিকনা
ইচ্ছাৰ ৰঙৰ এযোৰ পোছাক পিন্ধি
সোমবাৰে তোমাৰ গৃহ প্ৰৱেশ

নতুন ঘৰত তুমি ডন কিথটোৰ দৰে
চকু মেলি থাকিবা
আমি তোমাৰ ভাৰনাৰ ধাৰত খোজ কাঢ়ি ফুৰিম।

এগৰাকী দেশান্তৰী কবিৰ মাতৃভাষাপ্ৰীতি

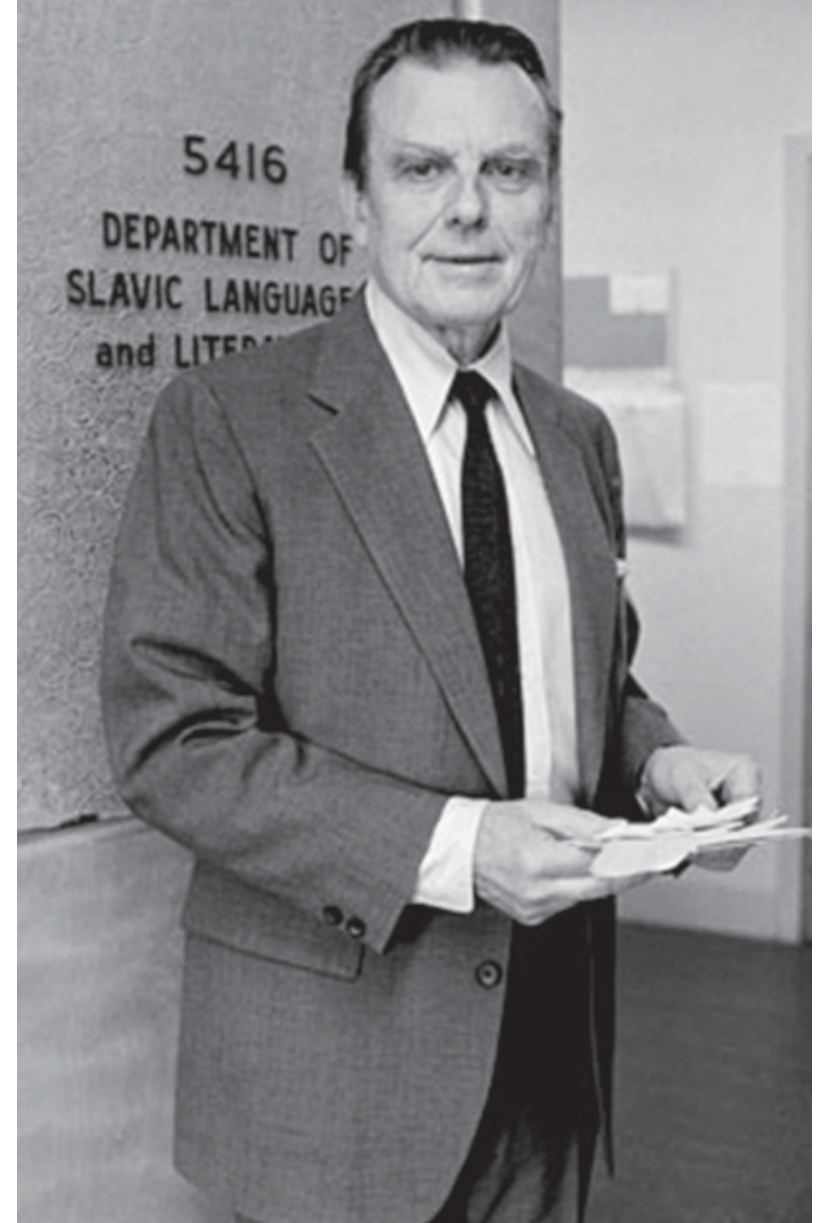
ন'বেল বঁটা বিজয়ী কবি ছেছোৱাফ মিউছ (Czeslaw Milosz, ১৯১১-২০০৪)-
এ ভাৰতীয় লেখক-দাৰ্শনিক ৰাজা ৰাওক উদ্দেশ্য কৰি এটা কবিতা লিখিছিল : টু
ৰাজা ৰাও (১৯৬৯)। কবিতাটোত প্ৰকট হৈ আছে দেশত্যাগী ভাৰতীয়
লেখকগৰাকীৰ প্ৰতি শাণিত ব্যংগ। মিউছৰ আক্ষেপ : কোনো আদৰ্শগত কাৰণ
অবিহনে ৰাজা ৰাওে নিজ দেশ তথা মাতৃভাষা ত্যাগ কৰিলে। কবি, প্ৰাবন্ধিক,
ঔপন্যাসিক আৰু অনুবাদক মিউছ নিজেও একাধিকবাৰ দেশান্তৰী হ'ব লগা হৈছিল।
সুদীৰ্ঘ ৩০ বছৰ তেওঁ স্বদেশৰপৰা বিতাড়িত হৈ আছিল। পোল ভাষাৰ বৃহৎ
পঢ়ুৱৈৰ সমাজৰপৰা তেওঁ বহুযোজন আঁতৰত আছিল। আমেৰিকাৰ বাৰ্কলেত
থকা সময়ত ন'বেল বঁটা পোৱাৰ পাছতো পেৰিছৰপৰা প্ৰকাশিত পোল ভাষাৰ
যিখন আলোচনীত তেওঁ লিখিছিল তাৰ পঢ়ুৱৈৰ সংখ্যা আছিল নগণ্য। ইংৰাজী,
ফৰাচী, ৰুছ ভাষাত তেওঁৰ দখল আছিল অসামান্য। ইচ্ছা কৰা হ'লে ইয়াৰ যিকোনো
এটা ভাষাত তেওঁ অনায়াসে লিখিব পাৰিলেহেঁতেন। কিন্তু তেওঁ কোনো
পৰিস্থিতিতে নিজৰ মাতৃভাষা ত্যাগ নকৰিলে। বৰং শ্বেইক্সপিয়েৰ, মিল্টন, টি এছ
এলিয়টৰ সৃষ্টিসমূহ আৰু হিব্ৰু ভাষাৰপৰা *বাইবেল*ৰ অংশবিশেষ অনুবাদ কৰি
তেওঁ পোল সাহিত্য সমৃদ্ধ কৰিলে। ইংৰাজী ভাষাত তেওঁ এটাই মাত্ৰ কবিতা
লিখিছিল— 'টু ৰাজা ৰাও'।

ছেছোৱাফ মিউছৰ সাহিত্যকৃতিৰ বিচাৰ কৰিবলৈ হ'লে তদানীন্তন
পোলেণ্ডৰ ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক পৰিস্থিতিৰ অধ্যয়নৰ অতীৰ প্ৰয়োজন।
যুদ্ধৰ অস্থিৰ, অশান্ত আৰু বিভীষিকাময় পৰিস্থিতিৰ মাজত অতিবাহিত হৈছিল

ছোছেৰাফৰ শৈশৱ, কৈশোৰ আৰু যৌৱন। ১৯১১ চনৰ ৩০ জুনত লিথুয়ানিয়াৰ এখন সৰু চহৰত তেওঁৰ জন্ম। লিথুয়ানিয়া তেতিয়া ৰাছিয়াৰ জাৰৰ অধীন। প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধৰ সময়ত ছোছেৰাফৰ বয়স তিনি বছৰ। তেওঁৰ পিতৃ জাৰৰ সৈন্যবাহিনীৰ এজন অভিযন্তা হিচাপে নিয়োজিত হ'ল। যুদ্ধৰ বাবে দলং-দুৰ্গ আদি নিৰ্মাণ কৰাই তেওঁৰ কাম। এই কামৰ বাবে তেওঁ পৰিয়ালটো লৈ ৰাছিয়াৰ ইমূৰৰপৰা সিমূৰলৈ ঘূৰি ফুৰিব লগা হৈছিল। প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধ (১৯১৪-১৮)ৰ পাছত ইউৰোপৰ কেতবোৰ শক্তিশালী দেশৰ অধীনত থকা পোলেণ্ডে স্বাধীনতা লাভ কৰে। তেতিয়াই বিশ্ব-সাহিত্যৰ প্ৰত্যক্ষ সংযোগত পোল কাব্য আৰু গদ্য-সাহিত্যলৈ এক পৰিৱৰ্তনৰ জোৰাৰ আহে। যুদ্ধৰ পাছত মিউছ পৰিয়ালটো থিতাপি লয় বৰ্তমান লিথুয়ানিয়াৰ ৰাজধানী, তেতিয়াৰ পোলেণ্ডৰ চহৰ ভিয়লনোত।

ভিয়লনোতে মিউছে শাৰীৰিক ব্যায়ামৰ শিক্ষা লৈ পোল সাহিত্য অধ্যয়ন কৰে। ১৯৩৪ চনত তেওঁ ইয়াৰে কিং ষ্টোন বেটৰী বিশ্ববিদ্যালয়ৰপৰা আইনত ডিগ্ৰী লাভ কৰে আৰু এটা এবছৰীয়া ফেল'শ্বিপ পাই পেৰিছলৈ যায়। উল্লেখযোগ্য যে তাত তেওঁৰ দূৰ সম্পৰ্কীয় খুবাক এজন আছিল। কূটনীতিবিদ আৰু কবি হিচাপে সুখ্যাত অস্কাৰ মিউছ নামৰ এই খুবাকজনৰদ্বাৰা তেওঁ প্ৰভাৱিত হৈছিল। পেৰিছৰপৰা ঘূৰি আহি তেওঁ সাহিত্যৰ ধাৰাভাষ্যকাৰ হিচাপে ভিয়লনো ৰেডিঅ'ত যোগ দিয়ে। কিন্তু বাঁও মতাদৰ্শৰ বাবে তেওঁক এই কামৰপৰা অব্যাহতি দিয়া হয়। ইয়াৰ পাছতে তেওঁ ইটালীলৈ যায় আৰু তাৰপৰা আহি ৱাৰছ'ৰ পোল ৰেডিঅ'ত চাকৰি কৰে। সেই সময়ত আৰম্ভ হয় দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধ। জাৰ্মানীৰ নাজী বাহিনীয়ে পোলেণ্ড আক্ৰমণ কৰে। নাজী বাহিনীৰ আগ্ৰাসনৰ বিৰুদ্ধে প্ৰতিৰোধ গঢ়ি তুলিবলৈ তেওঁ আণ্ডাৰগ্ৰাউণ্ড সংগঠনত যোগ দিয়ে। যুদ্ধৰ অশান্ত পৰিস্থিতিৰ মাজতে মিউছ লিথুয়ানিয়াৰ পাৰপত্ৰ বিচাৰি ভিয়লনোলৈ গৈছিল। কিন্তু এই চহৰখন ৰাছিয়াই দখল কৰাত তেওঁ সংগোপনে নাজী অধিকৃত ৱাৰছ'লৈ আহে। ৰাতি ৰাতি প্ৰেছত কাম কৰি তেওঁ সম্পাদনা কৰে নাজীবিরোধী কবিতা সংকলন— *Invincible song* (1942)।

বিশ্ববিদ্যালয়ত পঢ়ি থকাৰ সময়তে মিউছে অন্যান্যসকলৰ লগ লাগি গঠন কৰে এটা আৰ্ৱা গাৰ্ড (অগ্ৰণী দ্ৰষ্টা) সাহিত্য গোষ্ঠী 'জাগাৰি'— যাৰ অৰ্থ জোপোহা। এই গোষ্ঠী সৰ্বনাশবাদৰ প্ৰবক্তা, যাৰ দৃষ্টিত এক ডাঙৰ দুৰ্যোগ আসন্ন আৰু সঁচাকৈয়ে এই দুৰ্যোগ আহিল দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ ৰূপত। ১৯৩৩ চনত প্ৰকাশ পায় মিউছৰ

ছোছেৰাফ মিউছ (ফটো উৎস : ইণ্টাৰনেট)

প্রথম কবিতা সংকলন— *Poemat ocazasie Zastyglym (Poem of the Frozen time)*। দ্বিতীয় কাব্যগ্রন্থ *Trzyzimy (Three Winters)* প্রকাশ পায় ১৯৩৬ চনত য'ত বৰ্ণিত হৈছে যুদ্ধই নমাই অনা হতাশা আৰু নৈতিক বিভ্রান্তি।

দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ অৱসানৰ পাছত ১৯৪৫ চনত মিউছক পোলেণ্ডৰ কমিউনিষ্ট চৰকাৰে আমেৰিকাত থকা দূতাসৰ বাবে সাংস্কৃতিক প্ৰতিনিধি হিচাপে নিযুক্তি দিয়ে। প্ৰথমে তেওঁ নিউয়ৰ্ক আৰু পাছত ৱাশ্বিংটনত কাৰ্যনিৰ্বাহ কৰে। ১৯৫০ চনত পোলেণ্ডলৈ প্ৰত্যাহ্বানৰ সময়ত মিউছেলক্ষ্য কৰিলে তেওঁৰ দেশৰ প্ৰশাসনত ৰাছিয়াৰ ষ্টেলিনবাদৰ অবাঞ্ছিত প্ৰভাৱ চলিছে। লেখকসকলক ছোভিয়েট আৰ্হি গ্ৰহণৰ বাবে বাধ্য কৰোৱা হৈছে। সেই বছৰৰ শেষৰফালে তেওঁক পেৰিছত থকা পোলেণ্ডৰ দূতাসলৈ বদলি কৰা হয়। পোলেণ্ডলৈ অহাৰ সময়ত মাজতে তেওঁৰ পাৰপত্ৰ জব্দ কৰা হৈছিল যদিও এগৰাকী উচ্চপদস্থ কমিউনিষ্ট বিষয়াৰ হস্তক্ষেপত ঘূৰাই দিয়া হয়। পাছত তেওঁক স্বদেশত 'অবাঞ্ছিত' লোক বুলি ঘোষণা কৰাত মিউছেফ্ৰান্সত ৰাজনৈতিক আশ্ৰয় বিচাৰে আৰু প্ৰায় এক দশক কাল ফ্ৰীলেস লেখক হিচাপে পেৰিছত বাস কৰে। সেই সময়তে তেওঁ ৰচনা কৰে তেওঁৰ বিখ্যাত ৰাজনৈতিক প্ৰবন্ধ সংকলন *দ্য কেপটিভ মাইণ্ড* (১৯৫৩)। এই প্ৰবন্ধলানিত বৰ্ণিত হৈছে দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ কুটিল ছবি আৰু ষ্টেলিনবাদ নাজীবাদক যুক্তিপূৰ্ণ আৰু ন্যায়সংগত বুলি প্ৰতীয়মান কৰিবলৈ বাধ্য হোৱা চাৰিজন কাল্পনিক লেখকৰ কাহিনী। পেৰিছত থকা সময়তে প্ৰকাশ পায় তেওঁৰ আন এখন উল্লেখযোগ্য সংকলন— *Traktat Poetycki* (১৯৫৭), য'ত তেওঁ ঘোষণা কৰিছে যে সামুদায়িক জীৱন-যাপন কৰা প্ৰতিটো জনগোষ্ঠীৰ বাবে কবিতাৰ প্ৰয়োজন আছে।

১৯৭০ চনত তেওঁ আমেৰিকাৰ নাগৰিকত্ব লাভ কৰে। পত্নী-পুত্ৰসহ তেওঁ আমেৰিকাত স্থায়ীভাৱে থাকিবলৈ লয়। সেই সময়ছোৱাত তেওঁ পোল ভাষাৰ কেতবোৰ বাছকবনীয়া কবিতা ইংৰাজীলৈ অনুবাদ কৰে। পোলেণ্ডত তেওঁৰ গ্ৰন্থ নিষিদ্ধ কৰা হৈছিল যদিও পোল ভাষা-সাহিত্য চৰ্চা কৰিবলৈ এৰা নাছিল। তেওঁ কৈছিল— “মই নিজ ভাষাটোৰ সৈতে একাত্মবোধ স্থাপন কৰা লেখকসকলৰ এজন। সৰুতে আয়ত্ত কৰা মোৰ মাতৃভাষাৰ লেটাটোৰ ভিতৰত মই সুৰক্ষিত অনুভৱ কৰোঁ। মিউছৰ মাতৃভাষাপ্ৰীতি উঠলি উঠিছে 'My faithful mother tongue' নামৰ এই কবিতাটোত—

'Faithful mother tongue

I have been serving you

Every night, I used to set before you little bowls of colours
So you could have your birch, your cricket, your finch
As preserved in my memory.....'

বাৰ্কেলত থকা সময়ত ৰচিত *King Popiel and Other Poems* (1962), *Selected Poems* (1973), *Bells in Winter* (1978) আদি সংকলনে তেওঁক পশ্চিমীয়া দেশবোৰত কবি হিচাপে প্ৰতিষ্ঠিত কৰে। ১৯৬৯ চনত তেওঁ প্ৰকাশ কৰা *পোল সাহিত্যৰ ইতিহাস* তেওঁৰ অনন্য কৃতিত্ব। সুদীৰ্ঘ সাহিত্য-জীৱনত ৰচিত কবিতা আৰু গদ্য সংকলনৰ সংখ্যা দুকুৰিৰো অধিক। ১৯৮০ চনত মিউছক তেওঁৰ সমগ্ৰ সৃষ্টিৰ বাবে ন'বেল বঁটা দিয়া হয়। এই বঁটা পোৱাৰ পাছত তেওঁক পোলেণ্ডলৈ যাবলৈ অনুমতি দিয়া হয়। পোলেণ্ডত তেওঁক বীৰৰ দৰে আদৰণিও জনোৱা হয়। কিন্তু পোলেণ্ডত সামৰিক শাসন প্ৰৱৰ্তিত হোৱাত পুনৰ তেওঁ 'অবাঞ্ছিত' লোক হৈ পৰে।

১৯৮৯ চনত পূব ইউৰোপত এক সহনশীল ৰাজনৈতিক পৰিৱেশৰ সৃষ্টি হয়। সেই সুযোগতে মিউছে গৃহভূমি পোলেণ্ড আৰু জন্মভূমি লিথুয়ানিয়া ভ্ৰমণ কৰে। ১৯৯২ আৰু ১৯৯৩ চনত তেওঁক ক্ৰমে লিথুয়ানিয়া আৰু দক্ষিণ পোলেণ্ডৰ ক্ৰে'কফৰ সন্মানীয় নাগৰিকৰ মৰ্যাদা দিয়া হয়। তেওঁ গ্ৰীষ্মকালীন দিনবোৰ দ্বিতীয় পত্নীৰ সৈতে ক্ৰে'কফতে কটায়। জীৱনৰ শেষ বয়সলৈ মিউছে লিখিবলৈ এৰা নাছিল। ন'বেল বঁটা পোৱাৰ পাছতো নিৰন্তৰ লিখি যোৱা মুষ্টিমেয় কবি-লেখকসকলৰ ভিতৰত মিউছ অন্যতম। ২০০৪ চনৰ ১৪ আগষ্টত ক্ৰে'কফতে মিউছৰ ৯৩ বছৰ বয়সত মৃত্যু হয়।

প্ৰথম মহাযুদ্ধই বিদীৰ্ণ কৰা পৰিৱেশত পালিত হৈছিল মিউছৰ শৈশৱ। তেওঁৰ শৈশৱৰ পৃথিৱী সৰল আৰু অপাপবিদ্ধ হৈ থকা নাছিল। জাৰ্মানীয়ে পোলেণ্ড আক্ৰমণ কৰি দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ সূচনা কৰা সময়ত মিউছ আছিল চফল ডেকা। জাৰ্মান বন্দুকৰ গুলীয়ে তেওঁৰ ঘৰৰ চৌহদৰ শাস্তি বিঘ্নিত কৰিছিল। খিৰিকীৰ কাচ ভাঙি টুকুৰা-টুকুৰ হৈছিল। ভয়াৱহ নাজী আগ্ৰাসনৰ বিৰুদ্ধে তেওঁ দৃঢ় কলম তুলি লৈছিল। যুদ্ধই যেন পুৰণি কাব্যৰীতিক অৰ্থহীন কৰি পেলাইছিল। সেয়েহে মিউছহঁতে সন্ধান কৰিছিল তীখাৰ দৰে তীক্ষ্ণ কাব্যভাষা আৰু সুদৃঢ় ৰূপবন্ধ। পোল কবিতা হৈ উঠিছিল ৰাজনৈতিক তথা সামাজিক দায়বদ্ধতাৰে উত্তাল আৰু

স্পষ্ট লক্ষ্যভেদী। ‘ডেডীকেশ্যন’ নামৰ কবিতাটোত মিউছে লিখিছিল : ‘What is poetry which does not save/Nation or people?’ মিউছৰ পৰিণত বয়সৰ কবিতাত পৰিস্ফুট হয় এগৰাকী দেশান্তৰী কবিৰ দুখবোধ-কাৰুণ্য আৰু লগতে আত্মিক শক্তিৰ সৌন্দৰ্য্য। দেশান্তৰী কবিৰ একাকিত্ব আৰু মৰ্মবেদনা বুজিবলৈ মিউছৰ এই তিনিশাৰী কবিতাৰ উদ্ধৃতিয়েই যথেষ্ট : ‘For years I could not accept/the place I was in/I felt I should be somewhere else.’ কুৰি শতিকাৰ কবি হিচাপে মিউছে তেওঁৰ যুগৰ বিষাদ আৰু সৌন্দৰ্য্য উভয়কে সারলীল, পৰিমিত আৰু পৰিহাসপূৰ্ণ ভাষাৰে উপস্থাপন কৰি এগৰাকী সাৰ্থক কবিকপে বিশ্বত সমাদৃত হয়।

মিউছৰ কেইটামান কবিতাৰ অনুবাদ আগবঢ়োৱা হ’ল তেওঁৰ *New and Collected Poems*-ৰপৰা। পেংগুইনে প্ৰকাশ কৰা এই কাব্যগ্ৰন্থখনত ১৯৩১ চনৰপৰা ২০০১ চনৰ সময়ছোৱাত ৰচিত কবিতাসমূহ সংকলিত হৈছে।

দেৱদূতৰ বিষয়ে

তোমালোকৰপৰা সকলো কাটি নিয়া হ’ল
শুভ্ৰ পোছাক, ডেউকা, আনকি স্থিতিও
তথাপি মোৰ তোমালোকৰ ওপৰত আছে বিশ্বাস
হে বাৰ্তাবাহক

ওলট-পালট হৈ গ’লে এই জগত
তৰা আৰু জন্তুৰ ছবি অঁকা গধুৰ বসন পিন্ধি
তোমালোক খোজকাটি ফুৰা শেলাইৰ শিপা বিচাৰি

প্ৰভাতী লগত আকাশ যদি পৰিষ্কাৰ
কোনো চৰায়ে বাৰে বাৰে গোৱা গানৰ সুৰত
কিন্মা দিনান্তৰত আপেলৰ গোন্ধত

অথবা ফলৰ বাগিচাত পোহৰৰ মেজিক
যেতিয়া চলে, তাতে তোমালোকৰ ক্ষণিকৰ উপস্থিতি

সিহঁতে কয় : কোনোবাই তোমালোকক উদ্ভাৱন কৰিছে
কিন্তু মই তাক বিশ্বাস নকৰোঁ
কাৰণ মানুহে নিজকেও উদ্ভাৱন কৰি লৈছে

কণ্ঠস্বৰ— নিঃসন্দেহে এটা বৈধ প্ৰমাণ
কাৰণ কেৱল উজ্জ্বল প্ৰাণীৰহে আছে এই শক্তি
নিৰ্ভাৰ আৰু মেলা ডেউকা (নহ’বই বা কিয়) বিজুলীৰে ঘেৰা
ক’ৰবাত টোপনিত মই শুনিছোঁ সেই মাত
আৰু আচৰিত কথা, মই বুজি পাইছোঁ থূলমূলকৈ
কোনো অপাৰ্থিৰ ভাষাৰ আদেশ নে আবেদন :
দিন বাগৰি যায়হে
আন এদিনৰ ফালে
যি পাৰা, কৰি যোৱা।

বিশ্ব বিলুপ্তিৰ গান

এই বিশ্ব অন্ত পৰাৰ দিনা
এটা মৌমাখি এজোপা লংগছত পৰিলে
এজন মাছমৰীয়াই তৰিলে জিলিকি থকা জাল
শিহুবোৰে আনন্দত জঁপিয়ালে সাগৰত
বৰষুণৰ ধাৰত খেলিলে সৰু সৰু ঘৰচিৰিকাবোৰে
সাপবোৰে অন্য দিনৰ দৰে ল’লে সোণালী বৰণ

এই বিশ্ব অন্ত পৰাৰ দিনা
মহিলাসকলে মূৰত ছাতি লৈ পথাৰত খোজকাটিলে

বাৰীৰ এচুকত মদাহী এটাই কলমটিয়ালে
 পাচলি বেপাৰীবোৰে বাটে বাটে চিঞৰিলে
 এখন হালধীয়া ৰঙৰ নাও দ্বীপটোৰ নিচেই কাষ চাপিলে
 বতাহ গধুৰ কৰি এখন বেহেলাৰ মাত
 তৰাভৰা আকাশৰ ফালে ধাৰমান হ'ল
 যিসকলে আশা কৰিছিল বিজুলী-ধুমুহা আহিব
 তেওঁলোক বৰ নিৰাশ হ'ল
 যিসকলে প্ৰত্যাশা কৰিছিল এটা আগজাননী আৰু দেৱদূতৰ শিঙাৰ মাত
 তেওঁলোকে বিশ্বাসেই কৰা নাই এতিয়া ঘটনাবোৰ ঘটি আছে
 ওপৰত জোন-বেলি থকালৈকে
 গোলাপ ফুলত ভোমোৰাবোৰ পৰি থকালৈকে
 গোলাপী ৰঙৰ শিশুবোৰ জন্ম হৈ থকালৈকে
 কোনেও বিশ্বাস নকৰিব— ঘটি আছে ঘটনাবোৰ
 মাত্ৰ এজন পকাচুলীয়া বুঢ়া মানুহ যি পয়গম্বৰ হ'বগৈ
 কিন্তু পয়গম্বৰ নহয় বৰ্তমান, তেওঁ যে বৰ ব্যস্ত
 তেওঁ বিলাহীবোৰ বান্ধি-সামৰি পুনৰুক্তি কৰিলে :
 অন্য কোনো প্ৰকাৰে অন্ত নপৰে এই বিশ্ব
 অন্য কোনো প্ৰকাৰে অন্ত নপৰে এই বিশ্ব।

এজন কবিৰ মৃত্যুত

তেওঁৰ পিছফালে বন্ধ হৈ গ'ল ব্যাকৰণৰ জপনাখন
 এতিয়া তেওঁক বিচৰা গৈ অভিধানৰ জোপোহা-বনত।

কাব্যতত্ত্ব

মই সদায় বিচাৰিছিলোঁ অধিক বহল ৰূপবন্ধ
 যি হ'ব কবিতা বা গল্পৰ গঠনৰপৰা মুক্ত

আৰু অজাগতিক পীড়াৰ মুখামুখি নোহোৱাকৈ
 লেখক আৰু পাঠকে পৰস্পৰক চিনি পোৱাৰ সুযোগ পাব

কবিতাৰ মৰ্মত এনে কিছু কথা আছে যি অশোভন
 সেইবোৰ যেতিয়া প্ৰকট হ'ল আমি জনা নাছিলোঁ
 সেইবোৰ আমাৰ মাজতে আছিল আৰু আমি
 চকু পিৰিকিয়ালোঁ যেন বনৰ বাঘ ওলাই আহি
 নেজ জোকাৰি ৰ'ল পোহৰত

সঠিকভাৱেই কোৱা হয় কবিতাই শ্ৰুতলিপি শুনে কাৰোবাৰ
 কিন্তু তাকে যদি দেৱদূত বুলি কোৱা যায় সেয়া অতুক্তি হ'ব
 কোৱা টান, ক'ৰপৰা কৰিলে আহে অহং ভাব
 এনে ভাব প্ৰকট হ'লে তেওঁলোক প্ৰায়ে লাজতো পৰে

যুক্তিবাদীজনে জানো ভাল পাব প্ৰেতপুৰী হৈ
 যিভাৱে যেন তেওঁলোক নিজ ঘৰতে আছে, কত ভাষাৰে যে কথা কয়
 আৰু যিসকলে কবিৰ ওঁঠ আৰু হাত চুৰি কৰিয়েই নহয় সম্ভষ্ট
 নিজৰ সুবিধাৰ বাবে সলাব খোজে কবিৰ নিয়তি

এই কথা সত্য যে এবিধ মানসিক বিকাৰ, যাৰ আজিকালি ভাল বজাৰ
 আপুনি হয়তো ভাবিছে মই ফুচুৰি কথা কৈছোঁ
 নাইবা উদ্ভাৱন কৰিছোঁ আৰু এবিধ কৰণ-কৌশল
 শ্লেষ পৰিহাস কৰি কলাৰ মহিমা বসানিছোঁ
 এটা সময় আছিল কেৱল জ্ঞানদায়ক কিতাপহে পঢ়া হৈছিল
 আমাৰ দুখ-দুৰ্দশা নিবাৰণত সহায় লৈছিল
 দিন সলনি হৈছে— এতিয়া হেজাৰ-বিজাৰ
 কিতাপ পঢ়া যায় মানসিক ৰোগৰ চিকিৎসা কৰি
 সতেজ হৈ ঘৰলৈ ঘূৰি আহিবলৈ

অথচ এই পৃথিৱী ভবাৰ দৰে নহয়— বেলেগ
আত্মপ্ৰশস্তিৰ মাজেৰে যিভাৱে দেখা পাওঁ নিজকে
তাৰপৰা অৱশ্যেই বেলেগ
সেয়েহে মানুহে ধাৰণ কৰে সততাৰ ব্ৰত
অৰ্জন কৰে এইদৰেই চুবুৰীয়া আৰু আত্মীয়ৰ শ্ৰদ্ধা-ভক্তি

কবিতাৰ উদ্দেশ্য হ'ল এই কথা সোঁৱৰাই দিয়া
এজন অখণ্ড মানুহ হৈ জীয়াই থকা যে কিমান কঠিন
কিয়নো আমাৰ ঘৰ-দুৱাৰ খোলা, দুৱাৰত তলা নাই
যিকোনো অতিথি খুচীমতে আহে-যায়

মই কোৱা এই কথাবোৰ মুঠেই কবিতা নহয়, স্বীকাৰ কৰোঁ
কাৰণ কবিতা লিখা উচিত কাচিৎতহে, অনিচ্ছাবশতঃ অসহ্য তাড়নাত
একমাত্ৰ এই আশাৰে অপদেৱতা নহয়,
শুভশক্তিয়ে যেন আমাক তেওঁলোকৰ আহিলাৰূপে বাছি লয়।

প্ৰতি-কবি নিকানোৰ পাৰ্ৰা

কবিগৰাকীৰ এটা আচৰিত অভ্যাস আছে। তেওঁ দেশ-বিদেশলৈ কবি মেলবোৰলৈ যায়, কবিতা পাঠ কৰে, পাঠৰ শেষত কয়, “মই যি কথা (কবিতা) ক'লোঁ, সকলো ঘূৰাই ল'লোঁ।”

ঘূৰাই ল'বলৈ তেওঁ কবিতাত কোনো ব্যক্তিগত কথা নাই। আছে সমষ্টিৰ কথা। প্ৰাত্যহিক জীৱনৰপৰা আহৰিত অভিজ্ঞতাই তেওঁৰ কবিতাত সামাজিক পৰিৱৰ্তন লাভ কৰিছে। পঠিত কবিতা ঘূৰাই বিচৰা এই কবিগৰাকীৰ নাম নিকানোৰ পাৰ্ৰা।

লাতিন আমেৰিকান দেশ চিলিয়ে পাব্লো নেৰুডা প্ৰমুখ্যে কেইবাগৰাকীও মহান কবিৰ জন্ম দিছে। নিকানোৰ পাৰ্ৰা চিলিৰ সন্তান। নেৰুডাই কৈছিল : “(পাৰ্ৰা) আমাৰ ভাষাৰ মহত্তম নামবোৰৰ অন্যতম।”

পাৰ্ৰাৰ পৰিচয় এগৰাকী প্ৰতি-কবি (anti-poet) আৰু বিজ্ঞানী। পাৰ্ৰাই কবিতাক পৰিচিত প্ৰকৰণ আৰু অভ্যস্ত বাকভংগীৰপৰা আঁতৰাই নি প্ৰতি-কবিতা (anti-poetry) নামেৰে এক নতুন ধাৰাৰ সৃষ্টি কৰিলে। আকাশ কুসুম কল্পনাৰ ঠাইত কঠিন বাস্তৱক কবিতাৰ কোষৰূপে স্থাপন কৰি তেওঁৰ পূৰ্বসূৰীসকলৰপৰা মৌলিকভাৱে পৃথক হৈ পৰিল। তেওঁৰ কবিতাই চিলিৰ তথাকথিত ‘৩৮ প্ৰজন্ম’ৰ ওপৰত গভীৰ প্ৰভাৱ পেলায়।

চিলিৰ দক্ষিণাঞ্চলৰ চিলান নামৰ এখন সৰু চহৰত ১৯১৪ চনৰ পাঁচ ছেপ্টেম্বৰত নিকানোৰ পাৰ্ৰাৰ জন্ম। তেওঁৰ শিক্ষক-পিতৃ আছিল বহেমিয়ান প্ৰকৃতিৰ। মাকৰ একক আদৰ-যত্নৰ মাজত অতিবাহিত আছিল লেটিন আমেৰিকাৰ

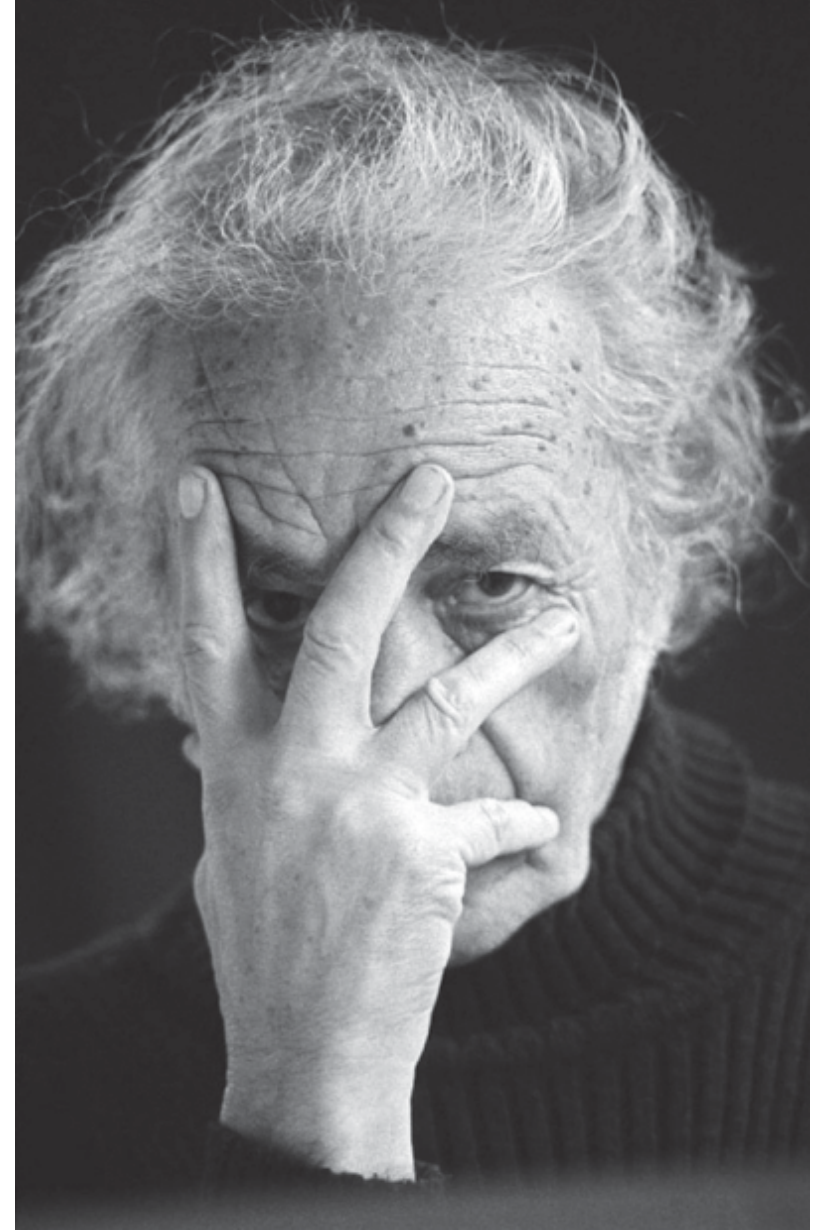
অগ্রণী লোক-সংগীত-শিল্পী। ছাত্র হিচাপে নিকানোৰ পাৰ্ৰা আছিল অতিশয় মেধাৰী। ১৯৩৮ চনত তেওঁ চিলি বিশ্ববিদ্যালয়ৰপৰা গণিত-শাস্ত্ৰ আৰু পদার্থবিদ্যাৰ ডিগ্রী লাভ কৰে। এখন উচ্চতৰ মাধ্যমিক বিদ্যালয়ত কিছু কাল শিক্ষকতা কৰাৰ পাছত পদার্থবিজ্ঞানত উচ্চশিক্ষা লাভৰ বাবে তেওঁ ১৯৪৩ চনত আমেৰিকাৰ ব্ৰাউন বিশ্ববিদ্যালয়লৈ যায়। ১৯৪৮ চনত তেওঁ চিলি বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ইঞ্জিনিয়াৰিং স্কুলৰ সঞ্চালক পদত নিযুক্ত হয়। ১৯৪৯ চনৰপৰা ১৯৫১ চনলৈকে তেওঁ অক্সফ'ৰ্ড বিশ্ববিদ্যালয়ত মহাজগতৰ সৃষ্টি-তত্ত্বৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰে। তাৰ পাছত তেওঁ ছাণ্টিয়াগোত থকা চিলি বিশ্ববিদ্যালয়ৰ তাত্ত্বিক পদার্থবিজ্ঞান বিভাগত অধ্যাপনা কৰি ১৯৯১ চনত অৱসৰ গ্ৰহণ কৰে।

বিজ্ঞান-চৰ্চাৰ সমান্তৰালকৈ পাৰ্ৰাই ১৯৩০ চনৰপৰা চলাই গৈছিল কাব্য-চৰ্চা। ১৯৩৭ চনত প্ৰকাশ পায় তেওঁৰ প্ৰথম কবিতাপুথি *Cancionero sin nombre*। প্ৰথম-পৰ্বৰ কবিতাবোৰত তেওঁ প্ৰচলিত কাব্য-ৰীতিকে অনুসৰণ কৰিছিল। পৰাবাস্তৱবাদী (surrealism) সুৰ আছিল প্ৰবল।

১৯৫৪ চনত পাৰ্ৰাই *Poemas y Antipoemas* (কবিতা আৰু প্ৰতি-কবিতা) নামৰ ক্ষুদ্ৰকায় কবিতা পুথিখন প্ৰকাশ কৰি সাহিত্য জগতত আলোড়নৰ সৃষ্টি কৰে। কবি হিচাপে তেওঁ ব্যাপক চৰ্চিত আৰু নিন্দিত হয়। প্ৰতি-কবিতাক লৈ তীব্ৰ বাদানুবাদ হয়। পৰম্পৰাবাদীসকলে তেওঁক ক্ষুৰধাৰ সমালোচনা কৰে। আনকি তেওঁক চাকৰিৰপৰা অব্যাহতি দিয়াৰ অপচেষ্টাও চলে। ইয়াৰ বিপৰীতে নতুন প্ৰজন্ম আৰু কিছুসংখ্যক প্ৰবীণৰপৰা তেওঁ লাভ কৰিলে বিপুল সঁহাৰি।

প্ৰতি-কবিতা পদ্য নহয়, সত্য লিখাৰ প্ৰয়াস। পাৰ্ৰাৰ মতে, কবিতা প্ৰাত্যহিক জীৱনৰ অভিব্যক্তি। কল্পচিত্ৰৰ বৌদ্ধিক নিৰ্মাণ নহয়। জীৱন আৰু জগতৰপৰা আহৰিত অভিজ্ঞতা-উপলব্ধিক ফেণ্টাচী, শ্লেষপূৰ্ণ ভাষা আৰু ডাৰ্ক হিউমাৰৰ জৰিয়তে উপস্থাপন কৰে প্ৰতিকবিয়ে। অলংকাৰ বৰ্জনৰ সচেতন প্ৰয়াস ইয়াত লক্ষণীয়। এই প্ৰসংগত পাৰ্ৰাৰ উক্তি স্মৰণীয় : “গানবোৰ চৰাই-চিৰিকটিক গাবলৈ দিয়ে।”

প্ৰতি-কবিয়ে ব্যৱহাৰ কৰে কথোপকথনৰ ভাষা যিটো আধুনিকতাবাদী কবিতাৰ ঘাই লক্ষণ। প্ৰতি-কবি পাৰ্ৰাই তেওঁৰ চৌপাশৰ পৃথিৱীক অশুভ ৰূপত দেখা পাইছিল। প্ৰতি-কবিতাৰ জৰিয়তে তেওঁ থিয় কৰিব খুজিছিল এনে এখন পৃথিৱী যি শুভ আৰু মানৱ-কল্যাণকামী। উল্লেখযোগ্য যে মানৱীয় দয়া-মমতাৰে

নিকানোৰ পাৰ্ৰা (ফটো উৎস : ইণ্টাৰনেট)

ভবা প্ৰতি-পৃথিৱীৰ আকাংক্ষাৰ কবিতাক জনপ্ৰিয় কৰি তুলিবলৈ ভাস্কো পপাই যুগোশ্লাভিয়াৰ পুৰাকথা, কিংবদন্তি, আখ্যান-উপাখ্যান আদিক মাধ্যম হিচাপে লৈছিল। প্ৰতি-কবিতাৰ শক্তিশালী প্ৰবক্তা চেক্ কবি মিবোশ্লাভ হোলুৱে কবিতাক এই বিশৃংখল পৃথিৱীত শৃংখলা সৃষ্টিৰ শেষ চেষ্টা বুলি গ্ৰহণ কৰিছিল। হোলুৱো পাৰ্ৰাৰ দৰে বিজ্ঞানী কবি। দুয়ো দুয়োৰে কবিতাৰ দীৰ্ঘকালীন অনুৰাগী। অৱশ্যে ১৯৮৯ চনত ভূপালৰ ভাৰত-ভৱনত আয়োজিত বিশ্ব-কবিতা উৎসৱতহে দুয়োৰে প্ৰথম দেখাদেখি হয়।

প্ৰতি-কবিতাৰ জৰিয়তে পাৰ্ৰাই লাভ কৰিলে বিশ্বজোৰা খ্যাতি। *কবিতা-প্ৰতিকবিতা* পুথিখন প্ৰকাশৰ বছৰত তেওঁ লাভ কৰে চিলিৰ লেখক সংঘৰ সন্মানীয় সাহিত্য-বঁটা আৰু তাৰ পাছৰ বছৰ তেওঁক প্ৰদান কৰা হয় ‘প্ৰেমি ও মুনিচিপাল’। ‘চিচি অব্ ছাণ্টিয়েগো প্ৰাইজ’, ‘নেচনেল লিটাৰেৰী প্ৰাইজ’, ‘জোৱান ৰোল্ফ’ আদি বঁটাৰে তেওঁ অলংকৃত। উল্লেখযোগ্য যে সাহিত্যৰ ন’বেল বঁটাৰ বাবে তেওঁৰ নাম কেইবাবাৰো মনোনীত হৈছে। তেওঁৰ অন্যান্য প্ৰকাশিত পুথিকেইখন হ’ল : *In cueca larga* (1957), *Versos ded Salon* (1967), *Canciones Rusas* (1966), *Sermones y predics del cristo de Elqui* (1977)। ১৯৬০ চনত পাৰ্ৰাই পাবলো নেৰুডাৰ সৈতে যুগ্মভাৱে ৰচনা কৰে *Discursos* নামৰ এখন গ্ৰন্থ, য’ত কবিতাৰ ভাষা, আংগিক আৰু সামাজিক দায়বদ্ধতাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে।

সমালোচকৰ দৃষ্টিত পাৰ্ৰাৰ প্ৰতি-কবিতাৰ পাছৰ পৰ্বৰ কবিতাবোৰ দুৰ্বল। তেওঁৰ বিৰুদ্ধে আন এটা অভিযোগ হ’ল, কবিতাত তেওঁ সমস্যাবোৰ দাঙি ধৰিলে ঠিকেই, তাৰ সমাধানৰ বাবে পথ-নিৰ্দেশনা দিব নোৱাৰিলে। কিন্তু তেওঁ যে কবিতাত এক মৌলিক ধাৰাৰ সৃষ্টি কৰিলে, সেই কথা সকলোৱে একমুখে স্বীকাৰ কৰে।

কবিতাৰ অনুবাদ সম্পৰ্কে পাৰ্ৰা সংশয়বাদী। তেওঁৰ মতে, কবিতাৰ অনুবাদ অসম্ভৱ। এবাৰ তেওঁৰ এজন অনুৰাগীয়ে তেওঁৰ কবিতা ইংৰাজী ভাষালৈ অনুবাদ কৰা বুলি ক’লে। লগে লগে পাৰ্ৰাই শুধৰাই দিলে : “নহয়, অনুবাদ নহয়, পুনৰ্লেখন, ‘rewriting’ কৰা বুলি কোৱা।” পাৰ্ৰাৰ মতে, তেওঁৰ কবিতা পঢ়িবলৈ স্পেনিছ ভাষাজ্ঞানৰ প্ৰয়োজন। মই স্পেনিছ ভাষা নাজানো। ইংৰাজী ‘পুনৰ্লেখন’ৰপৰা পাৰ্ৰাৰ কবিতা অসমীয়াত ‘পুনৰ্লেখন’ৰ প্ৰয়াস কৰিলোঁ। হয়তো পাৰ্ৰাই ক্ষমা কৰিব :

প্ৰশ্নোত্তৰ

তুমি কি ভাবা
ঈশ্বৰক হত্যা কৰাৰ দৰে এটা আপদ চপাই লোৱাৰ
কিবা মানে আছেনে
ইয়াকে কৰি যদি পৃথিৱীখন চিধা কৰা যায়
তাক চাবলৈ ?

অৱশ্যেই হয়

তোমাৰ জীৱন বিপন্ন কৰাৰ আছেনে অৰ্থ
বিশেষকৈ এনে এক ধাৰণাৰ বাবে
যি ভ্ৰমো হ’ব পাৰে ?

অৱশ্যেই হয়

এতিয়া মই তোমাক সুধিছোঁ
কিবা জানো মানে আছে—
কেঁকোৰাৰ মঙহ খোৱাৰ জঞ্জাল চপাই লোৱাৰ
মানে আছেনে— সেই সন্তানক প্ৰতিপাল কৰাৰ
যি এদিন ডাঙৰক অমান্য কৰিব ?

এতিয়া মই তোমাক সুধিছোঁ
ৰেকৰ্ড এখন বজাই জঞ্জাল চপাই লোৱাৰ
কিবা জানো মানে আছে
গছ এজোপা পঢ়াৰ অথবা
এখন কিতাপ ৰোৱাৰ আছে জানো মানে ?

যদি সকলো উধাও হয়
একো নাথাকে বাচি

হয়তো একো নহ'বও পাৰে
নাকান্দিবা

— মই হাঁহিছোঁ

নজন্নিবা

— মই মৰিছোঁ।

(মিলাৰ উইলিয়ামছৰ ইংৰাজী অনুবাদৰপৰা)

শেষ টোছট (Toast)

আমি ভাল পাওঁ বা বেয়া পাওঁ
কোনো কথা নাই
বাছি ল'বলৈ আছে তিনিটা :
কালি, আজি আৰু কাইলৈ
ঠিক তিনিটাও নাই
কাৰণ দাৰ্শনিকে কয় :
কালি মানে কালিয়েই
আমাৰ বাবে মাথোঁ স্মৃতি
উভালি অনা গোলাপজোপাত
ফুলিব জানো নতুন পাহি

কি গুটি খেলিবা
আছে মাথোঁ দুটি :
বৰ্তমান আৰু ভৱিষ্যৎ
আনকি দুটিও নাই
সকলোৰে জনা কথা
বৰ্তমানৰ স্থিতি নাই

যৌৱনৰ দৰে মৰহি যায়
অতীতৰ সীয়নিত বৈ—
শেষত বাকী ব'ল কাইলৈ
স্বাগতম জনাওঁ এই দিনটোক
যি নাহে কোনো কালে ঘূৰি

আমাৰ আৰু একো নাই...

তৰুণ কবিসকল

তোমালোকৰ যি মন যায়
যি ধৰণে ভাল লাগে লিখি যোৱা
দলঙৰ তলেৰে বৈ যায় তেজৰ ধাৰ
আগবাঢ়ি যোৱা— এই বিশ্বাসেৰে
এটাই মাথোঁ সঠিক বাট

কবিতাত সকলো কথাই চলে
অৱশ্যে এটি মাথোঁ চৰ্ত :
উকা কাগজতকৈ হ'ব লাগিব উৎকৃষ্ট...

এজন মানুহ

মানুহজনৰ মাক বৰ অসুস্থ
তেওঁ ডাক্তৰ বিচাৰি গ'ল
তেওঁ কান্দিছে
বাটত দেখা পালে সেয়া তেওঁৰ পত্নী
কোনো পৰ-পুৰুষৰ হাতত হাত ধৰি
গছৰ আঁৰে আঁৰে তেওঁ দুখোজমান দুয়োৰে পিছ ল'লে
তেওঁ কান্দিছে

এইবাৰ তেওঁ লগ পালে যৌৱনৰ বন্ধুক
 বহু বছৰৰ মূৰত এয়া দুয়োৰে দেখা-দেখি
 তেওঁলোক এখন বাৰলৈ গ'ল
 কথা পাতিলে— হাঁহিলে—
 মানুহজন এইবাৰ বাথৰুম বিচাৰি ভিতৰলৈ গ'ল
 তাতে দেখা পালে এজনী যুৱতী, মাজি আছে বাচন-পাতি
 মানুহজন তাইৰ কাষ চাপি গ'ল
 তাইৰ কঁকালত ধৰি ঘূৰি ঘূৰি নাচিলে
 দুয়ো বাটলৈ ওলাই গ'ল— হাঁহিলে
 এটা দুৰ্ঘটনা ঘটিল
 যুৱতীয়ে সংজ্ঞা হেৰুৱালে
 মানুহজনে টেলিফোন বিচাৰি গ'ল
 তেওঁ কান্দিছে
 পোহৰ হৈ থকা ঘৰ এটাত সোমাই
 তেওঁ টেলিফোন বিচাৰিলে
 তাতে কোনোবাই তেওঁক চিনি পালে
 : হেৰি বহকচোন কিবা এটা খাওক
 : ৰ'বচোন
 টেলিফোনটো ক'ত
 : বহকচোন বহক, কিবা এটা খাই যাওক...

তেওঁ খাবলৈ বহিল
 অপৰাধীৰ দৰে পান কৰিলে সুৰা
 তেওঁ হাঁহিছে
 তেওঁলোকে মানুহজনক কিবা গাবলৈ দিলে
 তেওঁ গাইছে
 গাই গাই এখন মেজৰ তলত শুই পৰিল

(ডব্লিউ এছ মাৰউনৰ ইংৰাজী অনুবাদৰপৰা)।

চহা জীৱনৰ মনোৰম চিত্ৰকৰ শ্বেইমাছ হীনি

ব্ৰিটেইনৰ আটাইতকৈ জনপ্ৰিয় আৰু শীৰ্ষস্থানীয় কবি শ্বেইমাছ হীনিৰ বিয়োগ
 বাতৰিয়ে মন ব্যথিত কৰিছে। লগতে এই আক্ষেপ হৈছে হীনিৰ দৰে এগৰাকী
 মহান কবিৰ মৃত্যুৰ বাতৰি আমাৰ প্ৰচাৰ মাধ্যমত কিয় অপৰিলক্ষিত হৈ ৰ'ল ?
 ১৯৩৯ চনৰ জানুৱাৰীত ডব্লিউ বি য়েটছৰ বিয়োগত কবি অডেনে লিখিছিল—
 “মাটিয়ে আদৰি ল'লে এগৰাকী সন্মানীয় অতিথিক।” হীনিৰ মৃত্যুত সেই কথাকে
 অনুৰণন কৰি ক'ব পাৰি— মাটিয়ে সাবটি ল'লে মাটিক ভালপোৱা এজন মহান
 কবিক। হীনি আছিল খেতিয়ক কবি। ১৯৩৯ চনৰ ১৩ এপ্ৰিলত এটা খেতিয়কৰ
 পৰিয়ালত উত্তৰ আয়াৰলেণ্ডৰ বেলফাষ্টৰ ওচৰৰ এখন কৃষিপামত তেওঁৰ জন্ম
 হৈছিল।

সততে অভিযোগ শুনা যায় যে বৰ্তমান ইংৰাজী কবিতাৰ মান উচ্চ নহয়।
 কেথ'লিন ৰেইনকে ধৰি ইংলেণ্ডৰ জনদিয়েক প্ৰখ্যাত কবি-সমালোচকে কয়—
 আজিকালিৰ ইংৰাজী কবিতা নিকৃষ্ট, অসুঃসাৰশূন্য। ষ্টিফেন স্পেণ্ডাৰ, অডেনৰ
 পাছত কোনো শক্তিশালী ব্ৰিটিছ কবিৰ সৃষ্টি হোৱা নাই। ৰাইনা মাৰিয়া ৰিক্লেই
 ইউৰোপৰ শেষগৰাকী মহান কবি। মই এই কথা মানি ল'ব পৰা নাই। কাৰণ মোৰ
 চকুৰ আগত আছে শ্বেইমাছ হীনিৰ ৰসঘন কবিতাবোৰ। ফেব্ৰুৱাৰ এণ্ড ফেব্ৰুৱাৰে
 প্ৰকাশ কৰা হীনিৰ নিৰ্বাচিত কবিতাসমূহ পঢ়ি মুগ্ধচিত্তে কবিতাৰ ৰসগ্ৰাহীসকলক
 তেওঁৰ অসাধাৰণ প্ৰতিভাৰ কথা কওঁ। এবাৰ প্ৰখ্যাত কবি কে সচ্চিদানন্দন
 গুৱাহাটীলৈ আহোঁতে তেওঁৰ লগত হীনিৰ কবিতাৰ কথা পাতিছিলোঁ।
 সচ্চিদানন্দনেও হীনিৰ কবিতাক উচ্চাসন দিয়ে। উজ্জ্বল আশাবাদ আৰু ইতিহাসৰ

শ্বেইমাছ হীনি (ফটো উৎস : ইণ্টাৰনেট)

মাজত আছিল হীনিৰ কাব্যিক পৰিষ্কাৰ— যি হৃদয় আৰু মনন উভয়কে আলোড়িত কৰে। ১৯৬৬ চনত প্ৰথম কাব্যগ্ৰন্থ *Death of a Naturalist* প্ৰকাশ পোৱাৰ পাছতে হীনিৰ কবি খ্যাতি বিয়পি পৰে। এই সংকলনভুক্ত *Digging, Personal Helicon, Midterm Break* আদি কবিতাবোৰত উত্তৰ আয়াৰলেণ্ডৰ ডেৰি কাউণ্টীৰ সৰল-সৌম্য চহা জীৱনৰ ছবি মনোৰম গীতিধৰ্মিতাবে উপস্থাপন কৰা হৈছে। উল্লেখযোগ্য যে এই কাব্যগ্ৰন্থখনৰ চল্লিশ বছৰ পূৰ্তি উপলক্ষে আয়াৰলেণ্ডত এক জাতীয় উৎসৱৰ আয়োজন কৰা হৈছিল। হীনিৰ মুঠ কাব্যগ্ৰন্থ বাৰখন। *Door into the Dark, Wintering out, North, Field work, Station Island* আদি তেওঁৰ বহুপঠিত কাব্যগ্ৰন্থ। তেওঁৰ একোখন কবিতা পৃথিৰ প্ৰথম সংস্কৰণ দহ হেজাৰতকৈ অধিক কপি বিক্ৰী হৈছিল। তেওঁৰ শেহতীয়া কাব্য সংকলন হ'ল— *District and Circle*, য'ত চিত্ৰিত হৈছে এখন অজান-অচিন জগত, ইয়াৰ কাৰুণ্যবোধ আৰু প্ৰতিকূলতাৰ মাজত নজৰবন্দী জীৱন। হীনিৰ কবিতাৰ বিষয়-বৈচিত্ৰ্য চমকপ্ৰদ। আইৰিছ জলাহ পিটনি (*Bogland*) তেওঁৰ কবিতাৰ মেমৰী বেংক। পিটনি অঞ্চলক কবিতাত ৰূপকীয় অৰ্থত প্ৰয়োগ কৰি ইংৰাজী কবিতাক তেওঁ নতুন মাত্ৰা প্ৰদান কৰিলে। মাটি খন্দা, ঘেঁহুৰ শুকান ঠাৰি, মৌচাক বিচৰা, ক'লা জামু বোটলা, ঘাঁহ কটা, আলু খন্দা, কুঁৱাৰপৰা বাল্টিৰে পানী তোলা আদি কৃষিকৰ্মৰ সৈতে জড়িত কথাবোৰ তেওঁৰ কবিতাত প্ৰতীকী ৰূপত উপস্থাপন কৰা হৈছে। আয়াৰলেণ্ডৰ পুৰাকথা আৰু ইতিহাসে তেওঁৰ কবিতাক অনন্য ৰূপ দিছে। গল্পকাৰ তথা সমালোচক ডঃ মদন শৰ্মাই আমাৰ কাব্যবসিকসকলক কেতিয়াবাই হীনিৰ কবিতাৰ সোৱাদ দি থৈছে। ডঃ শৰ্মাই হীনিৰ কেইবাটাও কবিতাৰ অসমীয়া অনুবাদ কৰিছে। তাৰে 'ৰৌদ্ৰোজ্জ্বল' নামৰ কবিতাটোৰ এফাঁকি উদ্ধৃতি নিদিয়াকৈ থাকিব নোৱাৰিলোঁ—

“ৰৌদ্ৰোজ্জ্বল অনুপস্থিতি বিয়পি আছিল
চোতালৰ টুপি পিন্ধা দমকলটোৱে
তাৰ লো গৰম কৰিছিল
পানী মৌ হৈ সৰিছিল
ওলোমাই থোৱা বাল্টিত
সূৰ্য্য থিয় হৈ আছিল
প্ৰতিটো দীঘল অপৰাহুৰ

বেৰৰ গাত আঁউজি

টেঁচা হোৱা তাৰা এখনৰ দৰে...”

এই শাৰীকেইটাই শ্বেইমাছ হীনিৰ অসাধাৰণ কবি-প্ৰতিভা আৰু অপূৰ্ব সৃষ্টিশীলতাৰ স্বাক্ষৰ বহন কৰিছে। কবিতাৰ উপৰি হীনি অনুবাদ-কৰ্ম আৰু সাহিত্য সমালোচনাত নিৰত আছিল। ১৯৯৫ চনত তেওঁক সাহিত্যৰ বাবে ন'বেল বঁটা প্ৰদান কৰা হৈছিল।

কবি হীনিৰ বিয়োগ আয়াৰলেণ্ডৰ বাবে জাতীয় ক্ষতি বুলি ঘোষিত হৈছে। মই ভাবোঁ, হীনিৰ মৃত্যুৱে সমগ্ৰ বিশ্বৰ কাব্যসিকসকলৰ বাবে এক অপূৰণীয় শূন্যতাৰ সৃষ্টি কৰিলে।

ৰাজীৱ বৰুৱা
কবিতা কেনেকৈ লিখোঁ

 Purbayon
Publication
Gurukul | Assam | India
purbayon@gmail.com
www.purbayonpublication.com

Price ₹ : 150.00